ЗАПІСЫ

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Й МАСТАЦТВА
BELARUSIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

ZAPISY 21

NEW YORK 1994

ЗАПІСЫ

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Й МАСТАЦТВА
BELARUSIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

ZAPISY 21

NEW YORK 1994

Друкуецца пры фінансавай дапамозе
Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага
Published with the financial support
of the Krečeuski Foundation. Inc.

ADDRESS:
ZAPISY, 230 Springfield Avenue, Rutherford, N.J. 07070, U.S.A.
Price per copy — $20.00 Цана 20 даляраў

УВАГА: Першыя 6 кніжак ЗАПІСАЎ былі выдадзеныя ў 1952-1954 гадох у Нью Ёрку; пяць далейшых у 1962-1970 гадох друкаваліся ў Мюнхэне, Нямеччына. Ад кнігі 12-е ЗАПІСЫ друкуюцца ізноў у Нью Ёрку.
NOTE: This volume is a continuation of the ZAPISY series which began its publication in 1952. Volumes 1-6 were published in 1952-54 in New York; the following 5 volumes [1-5] were printed in 1962-1970 in Munich, Germany. Beginning with vol. 12 [1974] the ZAPISY have been published in New York, U.S.A.

Copy Editor: Vincuk Viačorka
Computerized typesetting: Siarhiej Šupa

SAINT EUPHROSENIA OF POŁACAK: MEDIEVAL PIONEER IN EAST EUROPEAN CULTURAL DEVELOPMENT

Halina Rusak

Saint Euphrosenia

The subject of this article is Saint Euphrosenia of Połacak, a patron saint of today's Belarus. She lived over 800 years ago between the years 1104 and 1173. She was indisputably a shaper of mind and spirit in her time and country.

Before discussing the life and influence of Euphrosenia, it would be helpful to locate the Połacak Principality in its geographic and historic context on the map of Europe, and to furnish some basic facts about the political relationships in Eastern Europe at that time. The territory of Eastern Europe in the 11th and 12th centuries consisted of feudal principalities typical for Medieval times. Each principality was vying either for a position of leadership, for expansion of its territory, or for maintaining its independence. Kiev was one of the most influential principalities. Połacak was the first one to question the primacy of Kievan Rus. It was in perpetual rivalry and conflict with Kiev. Połacak never merged into the fold of Kievan Rus. Henryk Łowmiański states in his work, *Studies on the History of Slavs, Poles, and Rus in the Middle Ages*: "The land of Połacak established a quasi-imperium, although small in size, spreading its dominion over Baltic tribes, including a Finnish tribe of Livs settled on the lower Dźvina, and also over a part of Lithuanians."[1]

The principality of Połacak was one of the centers of the Slavic tribe, Kryvičy. The Kryvičy settled lands and assimilated the population of large Baltic and Finnish territories at the beginning of the first millennium, and stretched from Pskov in the North, Smalensk in the East, up to Vilnia and Horadnia in the West. The Kryvičy were one of the principal tribes which laid the foundation for present-day Belarus. The stronghold of the Kryvičy was located on the rivers Western Dźvina and Pałata, on an important commercial and travel route from the Viking countries of the North to Kiev, Byzantium, and the Black

Sea. The seat of the principality was the city of Połacak. The population of the town at the time of Euphrosenia was estimated to be around eight thousand people.[2]

Politically, the principality of Połacak was ruled by the dynasty of Rahvałod from its inception in the 9th century until the 13th century, when it became a part of the Grand Duchy of Lithuania. The 11th century had only two principal rulers: Bračysłaŭ, 1001-1044; and Usiasłaŭ, 1044-1101. At the beginning of the 12th century the *Vieča* was instituted, a form of aristocratic governing assembly. It had the power to elect the ruler, but traditionally such elections did not go outside the dynastic line of Rahvałod.

Another institution, typical of feudal times, that held power as well as extensive land properties, was the Church. The Christian faith absorbed rather than contended with its pagan ancestry: custom and ritual often intertwined. With the advent of Christianity the face of the city and of the outlaying area was dotted with numerous churches, big and small, with convents and monasteries. Convents and monasteries often served as defense posts on the outskirts of the city. High-ranking clergy participated in the deliberations of the *Vieča*. Clergy issued state documents, legalized with their diocesan seal.[3]

Besides feudal lords and a strong ecclesiastical class, other distinct groups consisted of townspeople, peasants, and a fast advancing trade class.

To this milieu was born the subject of this discussion, St. Euphrosenia. She is actually known by two names: Pradsłava — her secular name, given at birth, and Euphrosenia — the name she took upon entering the convent.

The knowledge and interpretation of the activities and character of Pradsłava-Euphrosenia rests mostly on the Chronicle entitled *The Life of the Blessed Euphrosyne, Abbess of the Convent of the Almighty Holy Savior in the City of Połacak.* The "Lives of Saints" in the literature of Middle Ages followed an accepted form of edification. Several writers agree, however, that Euphrosenia's hagiographer gave many concrete details which individualized the saint, and made her presence real.[4] There are several versions of this document. The majority opinion holds that the earliest surviving copy of the chronicle dates back to the fourteenth century. Scholars firmly believe, however, that it derives from an earlier manuscript written by a contemporary of Euphrosenia's who survived her, or by a writer of the next generation, close to the events of her time. This conviction rests on the following

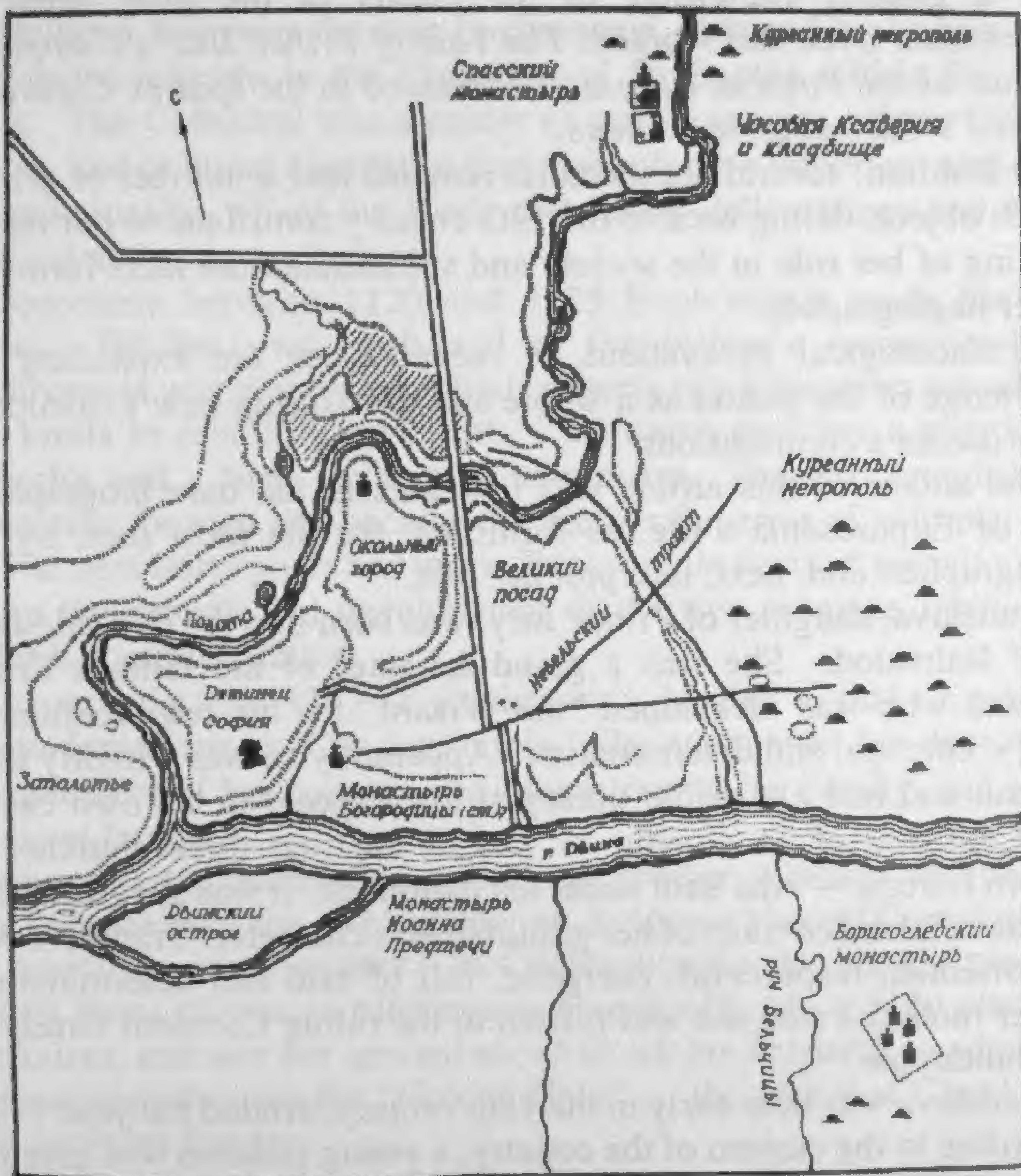

Плян старога Полацку

facts: the language includes expressions dating back to the 12th century; familiarity with the historic events sounds immediate and the use of geographic nomenclature suggests an earlier writer.[5] Łastoŭski suggests that an earlier manuscript exists, although its present location is unknown.[6] Other chronicles and sagas of the 12th century also document a general knowledge of the events of the time when St. Euphrosenia lived and worked: *The Tale of Prince Ihar's Campaign*, portions of the *Połacak Chronicle* contained in the *Ipat'ev Chronicle*, *Radzivił's Chronicle*, and others.

In addition, several architectural remains and a number of art and church objects dating back to the 12th century contribute to our understanding of her role in the society and substantiate the facts furnished by her hagiographer.

Archaeological excavations of recent times are expanding the knowledge of the period as a whole and uncovering new evidence of Euphrosenia's contributions.

The author of this article will first present the bare biographical facts of Euphrosenia's life, as furnished, for the most part, by her hagiographer, and, next, interpret her role.

Pradsłava, daughter of Prince Jury, was born into the dynastic family of Rahvałod. She was a grand-daughter of the famous Prince Usiasłaŭ who was nicknamed "the Wizard" for his resourcefulness, energy, courage, and determination. Apparently he was a highly literate man and had a sizeable library at his disposal in his own castle. The Cathedral of St. Sophia — one of the first three churches in Eastern Europe — was built under his patronage. It was suggested that Pradsłava inherited traits of her grandfather's character. Pradsłava was goal-oriented, resourceful, energetic, full of zeal and determination. On her mother's side she was related to the ruling Comneni family of Constantinople.

Pradsłava was born early in the 12th century, around the year 1104. According to the custom of the country, a young princess was given in marriage after the age of 12. When Pradsłava became of marriageable age, many princes showed an interest in her. But when matters came to the serious consideration of one suitor, Pradsłava, upon reflection, came to a decision of her own. Married life did not provide a field for the creativity that she was prepared to offer. Moreover, it did not imply the permanence that service to God could offer through immortality. Therefore, Pradsłava took a decisive and irreversible step: she chose the life of the convent. She persuaded her aunt, then Mother

Superior of a convent, to consecrate her for the Church. Her aunt had strong reservations, knowing her age and seeing her beauty. She was also concerned about what Pradsłava's father's reaction would be to the news. Pradsłava was unshaken in her determination. Neither her aunt's hesitation, nor her father's tears could dissuade her from her decision.

Within a few years the nun, Euphrosenia, obtained the bishop's permission to relocate to the Cathedral of St. Sophia within the castle walls. The Cathedral was a center of public activity, where bishops, nobles, and political dignitaries met to resolve the important matters of the principality; where the *Vieča* met for its deliberations and where political activities took place.

Sometime between 1120 and 1129 Euphrosenia made her next move. By her own wish and at the bishop's recommendation Euphrosenia was granted eparchial property two kilometers outside the city limits to establish a convent. This move gave her a position of authority and a large territory to administer. She also established a monastery for men and became the Mother Superior of both places.

The next thirty years and more, Euphrosenia devoted herself to nurturing the growth and development of the two religious institutions under her administration.

Around the year 1167 St. Euphrosenia decided to make a pilgrimage to Jerusalem via Constantinople. She announced her decision to the members of her convent and monastery, to her family, and to the public at large.

She departed on her journey with her brother, a cousin, and her servant. On the way she met her relative, Emperor Manuel Comnenus, in his march against Hungary. In Constantinople she bought precious church items to take as offerings to church officials at holy places in Jerusalem, and sent her servant ahead to ask the Patriarch to admit her to Jerusalem through the "Golden Gate" — the path that Christ traveled on Palm Sunday.

In Jerusalem she became ill and died there. She was buried at the monastery of the Holy Mother of God. Her remains were brought to Kiev in 1178 by the monks who fled Jerusalem at the approach of the Turks. Her remains were returned with great ceremony to her native city of Połacak only in 1910, and, according to the writer Arłoŭ, were authenticated by a medical team in 1922. After several relocations to Moscow and Viciebsk, her remains were brought back to rest at St. Savior's church in Połacak.[7]

Полацкая Спаса-Еўфрасіньнеўская царква.
Фатаграфія 20-х гадоў XX стагодзьдзя

During her lifetime Euphrosenia made an imprint on every aspect of Połacak life: church, education, arts, government, the political life of the city and of the Połacak principality. In her religious belief she was ardent and adamant. After entering the religious life, she consistently and persistently worked to expand the power and influence of the Church. Euphrosenia arrived at her convent in Sialco with only "her books and a few loaves of bread." Now she was a powerful leader of the Church community. She was the Mother Superior and had an impressive piece of property at her disposal. Euphrosenia improved the property through construction of new facilities. She embellished them with the help of the best craftsmen and generously endowed them before leaving for Jerusalem. Euphrosenia enlarged the membership of the convent. She had two relatives join her there to strengthen the administrative structure: her sister and her cousin. Against their parents' will — Euphrosenia's will prevailed. Before Euphrosenia left on her last journey, she had two of her nieces join the convent. The administrative matters of the convent were left in the trusted hands of her sister, Hardzisłava.

Euphrosenia was an educator. In literature she is very often referred to as an enlightener. She continually tried to expand her own knowledge and that of others. In fact, as a child, she was considered talented, curious, and was an avid reader of the books in the family library. She realized early in life that it was the religious domain that preserved information and was the dispenser of education. Euphrosenia was not satisfied to spend her life in a solitary cell in some remote convent. When she obtained the bishop's permission to reside at the Cathedral of St. Sophia, she emerged in a short period of time as an important force in the field of creating and distributing the written word. She spent time in her cell transcribing manuscripts. At that time there were practically no women scribes. She was, of course, more than a scribe. She is believed to have been also a writer and a translator of Greek works.[8]

When she moved to the convent in Sialco, education remained one of her primary concerns. Among the few things she brought with her were her book. Her hagiographer quotes her as saying: "For all my possessions I have those books, and my heart rejoices in them."[9]

To persuade her father to allow her sister to come and stay with her at the convent, she said: "Let my sister Hardzisłava come to me so that she may learn to read and write."[10]

To the nuns at the convent she says: "May you graze on the pasture of God's commandments so that the task of teaching you may become a joy to my heart."[11]

It is suggested by one writer that at the men's monastery she had instituted an impressive scriptorium with an established division of labor among monks in transcribing, binding, and distributing.[12] Thus, Euphrosenia was herself a writer, a scribe, a translator, and a teacher.

Euphrosenia actively participated in civic matters of the Połacak principality. She was an ardent advocate of peace and a councillor to the citizens of all social classes. In keeping with her position in society, she advised avoiding violence and fighting: "Euphrosenia had this gift from God: if someone asked her for advice, she would tell them what should be done. And those who listened to her counsel found it to be right. And she did not wish to see any hostility among men — whether between a prince and a prince, or a nobleman and a nobleman, or a servant and a servant — but she wished that all of them live as though they had but one soul."[13]

In 1127 Połacak principality was engaged in an uneven war against the joint forces of the Kievan princes. In 1128 Euphrosenia moved from the Cathedral of St. Sophia to establish her own convent in Sialco, and in 1129 her family was exiled to Constantinople by a Kievan prince who took possession of the principality for three years. Some scholars suggest that when her family was exiled to Byzantium, Euphrosenia acted in their absence as a political representative of the dynasty, and that the Połacak principality functioned at that time as a matriarchy.[14] V. Yanin is a strong proponent of this theory. Euphrosenia's civic role is testified to by the discovery of her own private seal. It gives evidence of the fact that she, like other church officials, had the right to edit and legitimize documents of both a sacred and a secular nature.

The question arises: was Euphrosenia's move to Sialco based exclusively on religious considerations? The timing suggests that there might also have been political reasons. A distant location from the Kievan usurper's seat at the royal castle gave freedom to Euphrosenia to exercise her power and influence beyond her normal religious duties and activities.

It is clear from the Chronicle that Euphrosenia's relationship with Byzantium was constant and friendly. The topic of her relationship with Kiev, on the other hand, was completely omitted from any consideration by her hagiographer.

Спаса-Еўфрасіньнеўская царква. Рэканструкцыя

Architecture

By the middle of the 12th century Euphrosenia commissioned a master builder of Połacak, a man with extensive previous experience, Ivan, to build a masonry church for the convent. The church became an outstanding example of a distinct style in architecture in Eastern Europe — the definitive Połacak style. The Church of St. Savior still stands today in a modified form. The author A. Voronin states:

"The dynamics of the 'tower-like' composition had no parallel in the whole of previous East Slav and Byzantine architecture, and was rightly understood to be a manifestation of the 'native' taste, sharply upsetting the traditional (i.e., the Byzantine.— *H.R.*) cross-domed plan of the church."[15]

The exterior of the church had the appearance of graduated planes that ascended from the west narthex to the rectangle of the central portion of the Church, to an outside square of a pediment, supporting the elongated neck of the central drum, with a half dome. The side walls of the building were divided by rounded semi-pilasters (characteristic for Połacak and Smalensk)[16] forming four alternating planes, two wide and two narrow, each plane arched at the top. The sides of the pediment were decorated with blind arches. Two rows of windows ran the length of each wall with the upper windows smaller than the lower ones.

The masonry consisted of an interesting treatment of alternating rows of brick: one protruding and one receding. The receding rows were covered with reddish-brown paint; the protruding rows were left their natural shade.[17] It gave the appearance of cast horizontal shadows. Most scholars believe that the elevation as well as the treatment of the wall attempted to reflect the character of the wooden architecture of the region.[18] There is considerable evidence in the wooden architecture of the country to support their opinion.

The ground plan of the Cathedral of St. Savior exhibited one central apse, visible in the interior, as well as the exterior structure, and two internal apses on the sides, not evident in the exterior plan. Consequently, it had three interior aisles: a wide middle nave and two narrow side aisles. The roof structure was supported by six columns. Four of the columns were octagonal in the lower part and square in the upper portion. The illusion of height was achieved by the space enclosed by the pediment and the central drum. The simplification of the ground plan from the traditional Byzantine five nave style, a tower-

like appearance and the choice of the decorative treatment, Lazarev attributed to the Romanesque influence from the West, admitting the architects' great freedom of interpretation.[19] Ščakacichin speculated that the influence might have come from the Middle East: Armenia, Syria, or Georgia via commercial routes.[20]

Whatever the origin, the style came into its own, bold and intriguing expression, and influenced construction in other areas of Eastern Europe. The church was built in thirty weeks, considered record time. The completion of St. Savior church was celebrated with great festivities for several days by people of all classes. Štychaŭ considers that the church was completed between the years 1152 and 1159; others propose an earlier date.[21] St. Euphrosenia also commissioned and had executed the church for the men's monastery — the Church of St. Mary, Mother of God. Thus, the distinct Połacak style was developed. The style would be followed by other Slavic principalities in later years.

Frescoes

The interior of the Church of St. Savior was abundantly decorated with frescoes. Frescoes covered walls and columns; decorative floral designs covered the space between windows. Some of the frescoes decorated the exterior of the church as well. Many of these frescoes survived until our time in a greatly deteriorated state. The iconographic program has not as yet been established, although it is obvious that the Byzantine tradition had been followed with local deviations. Eight frescoes have been cleaned through the sporadic efforts of Belarusian and Russian experts, including Igor Grabar' (1929), who stated in his evaluation of the iconographic and artistic content: "Here were revealed so many frescoes of the 12th century [...] possibly, the earliest of all, besides those of Kiev. Material of extreme importance and absolutely unknown."[22] In recent years an intensive assessment of the condition of St. Savior has been conducted by the IMEF AN BSSR in 1979, 1981, 1982 and 1984. Among the restored frescoes there became apparent two figures: St. Basil and St. John Chrysostom. Other frescoes are coming to light on their own, as the layers of covering paint are peeling off due to the deteriorated conditions of the building.[23] It has been established now that the cupola contains the image of Christ with four Evangelists on the periphery of the grouping. The central apse reveals three registers. The lowest register has

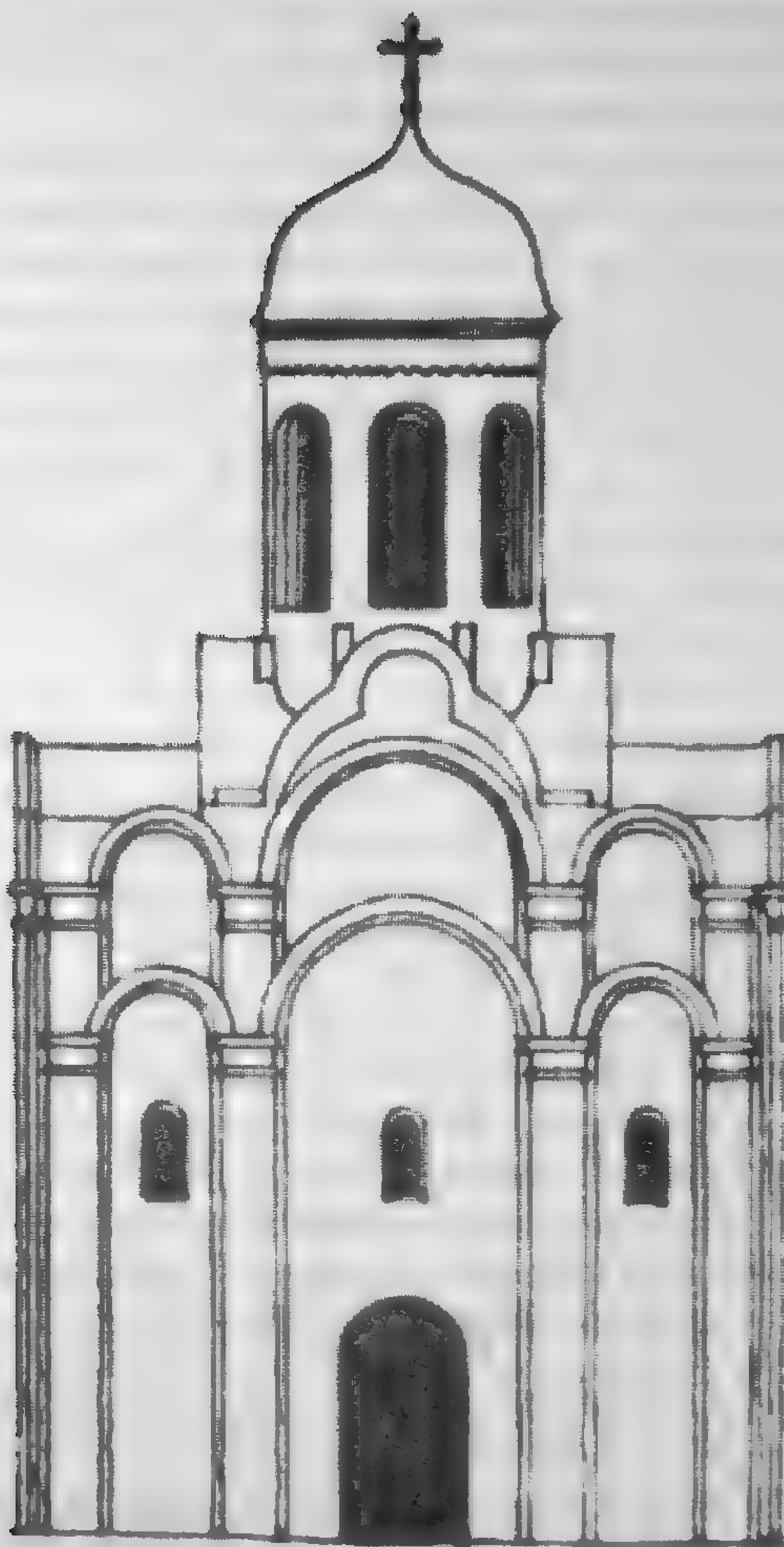

Спаса-Еўфрасіньнеўская царква.
Рэканструкцыя галоўнага фасаду

twelve figures of Church Fathers. The second register presents the theme of sacrifice. The third register includes the scene of the Eucharist. At the very top of the central apse is the figure of the Mother of God — Oranta. The south-central wall displays a gallery of female figures in frontal position. On the north-central wall can be detected a row of male figures.[24]

Colors reveal blue-black and green tonality backgrounds with yellow, sienna, and ochre colors dominant in the figures of the saints. The style of the frescoes suggests that not all of them were executed by one and the same artist: some are more Byzantine in style, and others exhibit more local flavor. V. Cieraščatava, who participated in one of the evaluative expeditions to the Church, considers that in Połacak there existed an independent school of art which, for that time, performed on a very high level.[25]

Many frescoes represent women — very appropriate for a convent. Some of the scholars attribute one of the figures on the north-western column to be the likeness of the young founder, St. Euphrosenia;[26] other scholars feel that this attribution is difficult to substantiate.[27] Two factors support the theory of St. Euphrosenia's likeness: founders used to be represented in the pantheon of church personalities and the face of this fresco departs from a traditional strictly frontal representation — the large expressive eyes are definitely looking to the side; the whole face is strikingly individual.

Most of the discovered frescoes have been published in art and historic publications.[28]

A defacement of the original beauty and character of the St. Savior church started by the end of the 16th century. The Jesuits took possession of the convent in 1579. The rich interior, saturated with Byzantine style frescoes, did not appeal to the austere outlook of the fathers of the Holy Society. They covered the frescoes with paint, and in due time many coats of paint covered over the frescoes.[29]

Two and a half centuries later the Russian Orthodox clergy took possession of the St. Savior church. In 1832 an architect, A. Porta, was sent to renovate the Church, which was in dire need of repair. Apparently, as the present appearance of the Church reveals, he decided to bring it closer in style to the Russian preference for an onion dome. The new roof line obliterated the unique square pediment, and the onion sits ungainly on the long unsupported neck. The definitive Połacak style has been completely obliterated, and the building of today awkwardly displays these joined architectural elements.

Odigitria

After the completion of the churches, St. Euphrosenia decided to enrich them with valuable treasures. For the monastery church she requested from the Emperor of Byzantium, one of the three icons of the Mother of God, *Odigitria*, ascribed to St. Luke. Euphrosenia wanted the Ephesus icon, which, as stated by her hagiographer, was brought to her from Constantinople by her servant.[30]

The Mother of God, *Odigitria*, was a popular subject in icon painting in Byzantium and in Eastern Europe. In Eastern Europe several churches held claim to the possession of the initial *Odigitria*. Euphrosenia's hagiographer was very certain in his statement that Euphrosenia was able to acquire the original work.

What the true facts are is an interesting topic for further research. Was the Połacak *Odigitria* one of several early paintings done by the same artist? Was it one of the many renditions brought from Constantinople? Was it the work of a talented local artist of Połacak as suggested by Šmataŭ?[31]

Regardless of who the artist was, the opinion of many scholars is that the Połacak *Odigitria* is the earliest example of *Odigitria* in the East Slavonic lands.[32]

The records state that the icon was transferred from the Church of St. Mary, the Mother of God, in Połacak to the church in Toropets on the occasion of the marriage of Princess Paraskieva, daughter of Prince Bračysłaŭ, to Prince Aleksander Yaroslavich, later named Nevsky. Eventually, the icon came into the possession of the Russian Museum in St. Petersburg, where, reportedly, it is today. The original icon has been covered by a later painting, and can be detected only through the application of electro-optical technology with the help of infra-red exposure.[33]

The Cross of Lazar Bohša

Euphrosenia also commissioned a cross for the main altar of St. Savior from a local artisan, Łazar Bohša. This cross had a stormy history and a mysterious, still unresolved, disappearance.

The cross has two crossbars rather than a single one. The height of the cross is 51 cm (20"); the length of the upper crossbar is 14 cm (5.5"), the lower 21 cm (8.3"). It is made out of wood (either oak or eucalyptus.) The front and back of the cross are covered with plates of

Лазар Богша.
Крыж Еўфрасіньні Полацкаї

gold, the sides are covered with gilded silver plates; the edges lined with pearls, and the front with precious stones. The upper crossbar displayed a small four-sided cross, and the lower — a six-sided cross.

The front and the back of the cross included 20 icons of saints executed in enamel. Five rectangular enclosures on the reverse side contained relics from Jerusalem.

The historic importance of the cross lies also in the inscriptions on the sides of the cross. It contains a long text giving the date, name of Euphrosenia (who ordered it), where it belongs, the description and value of the cross, and warnings regarding the misfortune that would befall anyone who would remove it from the Church of St. Savior. The economic value of the cross is spelled out in the Old Belarusian language, and an admonition against its removal is in Old Church-Slavonic. The text ends with the phrase: "Lord, help your servant Łazar, named Bohša, who made this cross for the Church of St. Savior and for Euphrosenia."[34]

The history of the cross in the eyes of the Belarusian nation reflects the fate of the people who created it. In the years 1929-32 the Stalin regime led an active offensive against the identity of the Belarusian nation, which included the deportation and destruction of Belarusian clergy, intellectuals, and scholars; a distortion of history; suppression of cultural expression; and exportation and appropriation of art objects. The cross of Euphrosenia, in spite of the curse, was removed from its intended resting place in Połacak, first, to the State Museum in Miensk. From there it was moved to Mahileŭ at the request of the Soviet authorities, and under their supervision. From Mahileŭ it disappeared completely.[35]

Most of the Soviet sources blame its disappearance on Nazi-German looting. But there is an official statement from the Hermitage Museum in St. Petersburg that the cross is in the Morgan Museum in New York.[36] The Belarusian Institute of Arts and Sciences in the United States made inquiries, and the Morgan Museum denies possessing it. The fact that the Russians appropriated the best examples of Belarusian art treasures and transferred them to museums in Moscow and Leningrad suggests that it may be, although denied, in the possession of some Russian institution. At this very moment the search for the cross has intensified by Belarusian scholarly organizations within Belarus as well as abroad. The Morgan Museum administration was approached again, this time by officials from the Belarusian Republic.

The reverence for St. Euphrosenia within the Eastern Orthodox domain began shortly after her death. The Chronicle of her life states: "She was the defender of the oppressed, the consoler of the sorrowing, she clothed the naked, visited the sick, and was a counselor to all [...] Euphrosyne — the unwithering flower from the heavenly garden; Euphrosyne — the high-flying eagle that flew from west to east, the light illuminating the land of Połacak."[37]

According to Arłoŭ, only recently a collection of church songs dating back to the 12th century was discovered by a St. Petersburg scholar, N.S. Seregina. Among them were songs written in honor of St. Euphrosenia.[38] Euphrosenia became the patron saint of the Połacak land, canonized by both Eastern Orthodox and Roman Catholic churches. Her name was not often considered among the Russian saints, because, as the Russian theologian and historian Golubinskij explains, she was foreign to Muscovite culture.[39]

Today the literature about St. Euphrosenia is rich and growing as are new discoveries concerning her life and achievements. She has been immortalized in novels and in poetry, at home and abroad. In Belarus one should mention such names as Aleś Asipienka, Danuta Bičel-Zahnietava, Łarysa Hienijuš, Ryhor Baradulin, Aleś Razanaŭ, Taisa Bondar, Volha Ipatava, Hienadź Buraŭkin, Siaržuk Sokałaŭ-Vojuš and two writers of Belarusian origin in the United States: Natalla Arsieńnieva and the late Jurka Vićbič.

Euphrosenia has been widely depicted in art through time and distance in both church iconography and in secular representation in Belarus and abroad by such artists as: V. M. Vasnetsov, Alaksiej Maračkin, Ninel Ščasnaja, Arlen Kaškurevič, Aleś Šaternik.

The 800th anniversary of St. Euphrosenia's death was commemorated in 1973. The Belarusian community in the United States commissioned a famous medalist in Great Britain, Paul Vinci, to design a commemorative icon in her honor.

The icon is 6 by 8.5 inches. It is made in silver, and a few copies in gold, in a limited edition of 300. Vinci chose to represent her as a youthful and energetic individual. The side view of her figure depicts action, she is moving forward. A crown over her head indicates her princely origin. She is holding in one hand Bohša's cross which she commissioned. The cross occupies the most prominent position among the attributes surrounding her. In her left hand she is holding lilies — the symbol of innocence. In the background are depicted on either side of St. Euphrosenia, the church of St. Savior on her left and

Павал Вінчы.
Ікона Сьвятой Еўфрасіньні Полацкаї

the church of St. Sophia on her right. She is framed by an arc and columns representative of St. Savior's church. On both sides of the arc are included two sides of St. Euphrosenia's seal.[40]

The name at the bottom is in two languages: English and Belarusian. Dates indicate the year of her death and the year of Vinci's work.

A Canadian artist of Belarusian origin, Ivonka Surviła, did several works dedicated to Euphrosenia. In her lithograph Survila includes only the face of Euphrosenia. It is an idealized rendition of the saint's beauty and spiritual serenity. The painting maintains the traditional frontal pose and icon-like immobility.

In 1983 a Belarusian artist, Symon Śvistunovič executed her portrait in tapestry form. It is a very unconventional representation. The full-length figure is in motion. The artist strives to show her unbounded energy, "the high-flying eagle that flew from west to east, the light illuminating the land of Połacak." This is not a gentle Euphrosenia. This is a leader.

The representation of St. Euphrosenia in art is very extensive. It deserves to be the subject of a separate study. It ranges from ecclesiastical to very modern, from exquisite to mediocre.

As has been mentioned, research on St. Euphrosenia was never encouraged by Russian or Soviet authorities. In spite of that, the interest and research has continued.

In the West information about St. Euphrosenia is given in capsule form in such standard sources as the *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, v.6; *Butler's Lives of the Saints*, v.2; *Dictionnaire Historique des Saints*, Reau, Louis: *Iconographie de l'Art Chrétien*, v.3. All these sources include scant bibliographic information.

There exists a good translation into English of her Chronicle by Father Alexander Nadson published in Great Britain in *The Journal of Byelorussian Studies*, v.2, No.1, 1969.

In the Belarusian language there are two publications that should be mentioned: *St. Euphrosenia-Pradslava, Mother Superior of the Convent of St. Savior, Patron Saint of Byelorussia* by Rev. Leŭ Haroška, published in Paris in 1949; and *Enlightener from the Dynasty of Usiasłaŭ* by Uładzimier Arłoŭ, published in Miensk in 1989.

The eight hundredth anniversary of St. Euphrosenia's death brought sharply into focus the research interests of scholars in her.

The official line of Soviet government was to discourage such research. This official attitude is best exemplified by such a writer as Abecedarski, who claimed that the name of Euphrosenia spurred reactionary interests.[41] His efforts, however, lacked an objective scholarly approach. With the political thaw initiated by Mikhail Gorbachev, scholarly research concerning the life and times of Euphrosenia expanded significantly.

In conclusion, one can say that Euphrosenia deserves the name of a leader. She was very persuasive. She wanted to reside at St. Sophia and the bishop granted her permission. She decided to settle at Sialco and fund a convent, and again she obtained the bishop's blessing. Euphrosenia needed her sister in the convent, and broke her father's resistance. She decided to enlist her cousin in the convent and prevailed over her uncle's reservations. Euphrosenia decided to enlist her nieces, and did so in spite of her favored brother's plea.

Euphrosenia desired the icon of the Mother of God from Ephesus and had it sent from Constantinople. She wanted the Golden Gate opened in Jerusalem, and obtained the Patriarch's permission to have it opened. The one request that was denied her was burial at St. Sabba's in Jerusalem. Only men were allowed to be buried there.

Therefore, the opinion of her time and epoch as expressed in the words of her hagiographer is comprehensible to us today: "That is why, while Thessalonika is proud of its Demetrius and Vyšgorod of its Martyrs, we sing our praises in the following manner: Blessed be the city of Połacak where such a flower — the blessed Euphrosyne — has blossomed; blessed are the people living therein; blessed are her parents."[42]

FOOTNOTES

[1] Henryk Łowmiański, *Studies on the History of Slavs, Poland and Rus in the Middle Ages* (Poznań: University Adam Mickiewicz, 1986), p. 466.

[2] Hieorhi Štychaŭ, *Ancient Połacak, 9-13 cent.* (Miensk: Navuka i Technika, 1975), p. 33.

[3] *Ibid.*, p. 18.

[4] "Life of Euphrosenia of Połacak," in *Chrestomaty of the Ancient Belarusian Literature* (Miensk: Akademija Navuk BSSR, 1959), p. 69. The text used in this paper dates back to the 14th century and is based on the first printing of this particular rendering held by Saltykov-Ščedrin Public Library in St. Petersburg.

[5] *Ibid.*, p. 18.

[6] "Life of Euphrosenia of Połacak," *Hołas Carkvy*, 35 (1972), 5. Leŭ Haroška, *Saint Euphrosenia-Pradslava. Polatsk Patron of Byelorussia* (Paris: 1949), p. 14.

[7] Uładzimir Arłoŭ, *An Enlightener from the Dynasty of Usiasłaŭ: Euphrosenia of Połacak* (Miensk: Navuka i Technika, 1989), p. 27.

[8] *Połacak: Historic Overview* (Miensk: Akademija Navuk, 1962), pp. 64-5.

[9] "Life of Euphrosenia of Połacak," in *Chrestomaty*, p. 75.

[10] "Life of Euphrosenia of Połacak," *Journal of Byelorussian Studies*, Vol. II, No. 1, Year V, London, 1969, p. 14.

[11] *Ibid.*, pp. 77, 15.

[12] Arłoŭ, p. 27.

[13] "Life of Euphrosenia of Połacak," in *Chrestomaty*, p. 78.

[14] "St. Euphrosenia — Princess of the Połacak Principality," *Hołas Carkvy*, 38 (1973), 10; Štychaŭ, p. 18.

[15] N. Voronin, "U istokov russkogo nacionalnogo zodčestva," in Nadson, p. 5.

[16] Mikola Ščakacichin, *Outline of the History of Belarusan Art* (Miensk: Instytut Biełaruskaj Kultury, 1928), p. 86.

[17] Leonid V. Alekseev, *The Połacak Land* (Moscow: Nauka, 1966), p. 218.

[18] Štychaŭ, p. 129.

[19] Viktor N. Lazarev, *Byzantine and Old-Russian Art* (Moscow: Nauka, 1978), pp. 214, 238-9.

[20] Ščakacichin, p. 109.

[21] Štychaŭ, p. 124.

[22] Igor Grabar' in A. A. Selitski, "Reconstruction of Frescoes in the Cathedral of St. Savior in Połacak," *Vieści Akademii Navuk BSSR*, 4 (1979), 98.

[23] V. Cieraščatava, *Ancient-Belarusian Monumental Painting: XI-XVIII Centuries* (Miensk: Navuka i Technika, 1986), p. 27.

[24] S. V. Marcaleŭ, ed., *Collection of Historical and Cultural Monuments in Belarus* (Miensk: Biełaruskaja Savieckaja Encykłapiedyja, 1985), p. 359.

[25] Cieraščatava, p. 48.

[26] Mikhail Katser, *Visual Art of Belarus in the Pre-October Period* (Miensk: Navuka i Technika, 1969), p. 24.

[27] Selitski, p. 98.

[28] Selitski, Cieraščatava, Katser.

[29] Selitski, p. 97.

[30] "Life of Euphrosenia," in *Chrestomaty*, p. 77.

[31] V. F. Šmataŭ in Arłoŭ, p. 37.

[32] *Ibid.*, p. 36.

[33] *Ibid.*

[34] Arłoŭ, p. 41.

[35] Theodore Vashuk, "The Cross of St. Euphrosenia; Documents and Facts," *Zapisy*, 12 (1974), 93-4.

[36] *Ibid.*, p. 93.

[37] "Life of Euphrosenia," in *Chrestomaty*, p. 81.

[38] Arloŭ, p. 50.

[39] E. Golubinskij, *History of the Russian Church*, 1, "First Period: Kievan or before the Mongols" (Moscow: Universitetskaia Tipografia, 1901), p. 771.

[40] R. V. (Vasil Rusak), "Commemorative Icon of St. Euphrosenia," *Bielarus*, 218 (1975), 3.

[41] Dzivasil, "Euphrosenia's Anniversary and BSSR," *Bielarus*, 195 (July 1973), 1.

[42] "Life of Euphrosenia," in *Chrestomaty*, p. 81.

THE PORTRAIT OF FRANCIS SKARYNA

Valancin Sielviasiuk

In 1517, in Prague, Francis Skaryna (Skarina, Skorina, Skoryna) published The Book of Psalms, translated into Belarusian. It was soon followed by twenty-two other Biblical books. The Bible was printed in the Cyrillic alphabet and was illustrated with forty-five woodcuts, a number of decorative vignettes and elaborate initials. Each book is accompanied with a foreword and an ending.

Skaryna's Bible is a remarkable object for several reasons. Firstly, it was one of the first examples of printing in the Cyrillic alphabet. Secondly, it was the first translation of the Bible into vernacular Belarusian and the first printed book in this language. Thirdly, it was the first example of transmission of Northern Christian humanism to the East Slavic territory.

The illustrations, which were produced by several artists, are in most cases of a high artistic quality, comparable in style to the German woodcuts of the last decade of the 15th century. Some of them represent more advanced freedom in composition, which place them in the Düreresque tradition. All woodcuts illustrate the Biblical stories except one, which is thought to be the portrait of Skaryna himself (ill. 1). In this paper an interpretation will be offered of this image of Skaryna.

There is little doubt regarding the identity of the person in the portrait. The elaborate inscription placed under the figure originates from Old-Slavonic manuscripts, and is called "*viaź*". Although it may not be immediately readable, the curvilinear pattern consists of Slavonic

---

A paper presented to the Seminar in Central European Art of the Sixteenth Century conducted by Dr. Thomas Dacosta Kaufmann at Princeton University in the Spring of 1991. The author expresses his gratitude to the Ivan Lubachka Foundation for financial support of his studies in the United States.

letters: "Doctor Francis Skaryna." The name of Skaryna is mentioned in all of the introductions and endings to each book of the Bible. He is referred to as the editor and translator. Skaryna used such expressions as "I ordered to press" and "I translated." We know from his prefaces that he was financially supported by two Vilnia burghers, Bahdan Ońkaŭ and Jakub Babič. The name of the first one is mention seventeen times in the prefaces to the Prague prints. He is clearly described as the one who financed the edition of the books, while Skaryna gives himself credit for the translation and printing.

Skaryna himself was probably not a printer. It was not common for a learned man with a doctoral degree to practice this type of craftsmanship. In addition, the phrase "I ordered to press" indicates Skaryna's role as the supervisor of the printing business. However, he was probably directly involved in the process of designing the Slavic fonts and he was certainly responsible for the iconographic program of his portrait.

Skaryna was born around 1485 in Połacak, which was then part of the Grand Duchy of Lithuania, now Belarus. He studied at the University of Cracow from 1504 to 1506, and received his doctoral degree in medicine from the University of Padua in 1512. In 1517 he began his printing activity in Prague. After four years of strenuous work in Prague, Skaryna moved to Vilnia and thereby introduced printing into Eastern Europe. However, after initial success, he was forced, for reasons unknown to us, to cease his editorial and printing work. For some time he tried to continue his father's business, apparently without success. Around 1530 he traveled to Königsberg in East Prussia. He settled permanently in Prague in 1535, where he died in 1540, holding the post of royal gardener.

The portrait of Francis Skaryna is presented as a full-page woodcut (159 x 104 mm). It appears twice, in the Book of Jesus of Sirach on leaf 82, and in the Book of Kings on leaf 242. It represents Skaryna as a scholar in an imaginary space, surrounded by objects directly and symbolically describing his activities. The portrait is dated 1517 in Slavonic script and is signed with the monogram MZ. As has already been mentioned, there is also a highly stylized decorative inscription which can be deciphered as "Doctor Francis Skaryna."

There were several examples of printers' portraits in books published by them.[1] A French publisher, A. Verard, showed himself presenting his product in the *Jardin de Santé*, Paris, 1500 (ill. 2). A Lyons publisher, Et. Gueynard, is shown adoring the Virgin with the Child in

the Bible of 1512 (ill. 3). Jacob Koebel included his signed portrait with his device in the *Chronic von Anfang der Welt* of 1531 (ill. 4). However, this was not a standard practice.

The tradition of writers' portraits is longer and better established.[2] Many early Christian and medieval manuscripts included portraits of the Evangelists. It was conventional to show them during the process of writing, often in the environment of a real studio but also with symbolic elements. This manner of representation was also used to portray the Fathers of the Church. The most popular image was that of St. Jerome, thanks to the famous engraving by Dürer (ill. 5). St. Jerome was shown as the ideal of intellectual work in the atmosphere of tranquilitas — the ultimate goal of many humanists, exemplified particularly well by Erasmus of Rotterdam.[3]

The second type of portraits of learned men originates in the humanist interest in antiquity. Greek and Roman philosophers and poets were not only read and admired but also portrayed in surroundings of glory and celebrity, as for example in the famous School of Athens by Raphael. The image of a scholar in his study-room and the image of a poet in glory were often combined. They were also supplemented with symbolic objects representing particular qualities of the person portrayed. In some cases, the sitter was introduced with a coat of arms, not referring to his noble origins but demonstrating his personal attitude.

The best known example of such an image was the so-called *Sterbebild* of the famous German poet and scholar, Conrad Celtes (ill. 6). This full-page woodcut was done by Hans Burgmair in 1507 on the personal commission of Celtes himself. The poet, who was also a master in celebration of his own glory, expected to die before the end of 1507[4] and decided to prepare his own epitaph. He wanted to be known for all posterity as a man of wisdom, who achieved great fame through his literary work. The first German *poeta laureatus* celebrated his earthly intellectual work as the best way to achieve salvation. Celtes's message was that learning cleared the path to immortality. In his oration delivered at the University of Ingolstadt in 1492, Celtes expressed this idea as follows:

> I shall be satisfied — and more than satisfied, O German men and illustrious youths — if anything I may say today, however poor it be, succeeds in adding and inculcating and, as it were, branding into your minds some incentive to fame and virtue, so that you may have

> immortality above all things present before your eyes, that immortality which can only be sought at the fountain-head of philosophy and eloquence.[5]

The patriotic tone in which Celtes addressed the German youths should be noted.

The development of humanism in Germany cannot be separated from the religious movement. As Lewis Spitz stated: "Two major themes dominated the concerns of the German humanists: romantic cultural nationalism and religious enlightenment."[6] The literary-philological character of German humanism was directly linked to the spirit of religious reforms. The cornerstone of Luther's activity was his translation of the Bible into the German vernacular. His work, however, was based on a long humanistic tradition of translating. Skaryna also belonged to this tradition and was the first to introduce it into Slavic culture.

The first printed Cyrillic book was manufactured in Cracow in 1491 by Šwajpolt Feol (ill. 7), a native of Neustadt in Franconia.[7] Feol printed four liturgical books of the Eastern Orthodox Church. His editions were based on traditional manuscripts written in the Church-Slavonic language which was not spoken but used only in the liturgy. Apparently Feol's enterprise had a mainly commercial purpose. It was abruptly halted at the end of 1492 by Catholic Church authorities. Feol was arrested and brought to trial for heresy. He was freed after he made his confession of faith in the Catholic Church. He accepted the Church's ban on the printing of Eastern Orthodox books and never again returned to the printing business.[8] We know that Conrad Celtes was interested in acquiring some Cyrillic books from Feol. He wrote him twice but never received an answer.[9]

The situation was different in Prague. Printing in Bohemia developed earlier, under the auspices of Ladislaus II Jagiełło (1456-1516), King of Bohemia and Hungary. Since 1488, a large printing shop operated by Jan Kamp was active in Prague. By 1513 it produced a total of more than twenty books.[10] The atmosphere of religious upheaval initiated by Jan Hus was still alive, and Prague certainly offered more freedom than Cracow. These factors may have influenced Skaryna's decision to begin printing in Prague.

Skaryna's own confession is not clearly determined. His father, a citizen of Połacak, probably belonged to the Eastern Orthodox Church.[11] However, Skaryna must have been educated in a Catholic school because he already knew Latin when he entered Cracow University. One of the possibilities was the school at the Bernardine

church of St. Francis, which opened in Połacak in 1498.[12] The other possibility is that Skaryna went to Vilnia to obtain his education. There is no documented evidence, however, in support of either of these hypotheses. Skaryna translated his Bible from the Vulgate, suggesting his connection with the Roman Catholic Church. However, in his *Small Traveler's Book* published in Vilnia, Skaryna included a calendar which listed the saints of the Eastern Orthodox Church, as well.[13] His books were confiscated in 1520 in Wroclaw by the Church authorities for being heretical; they were also burnt in Orthodox Moscow — with the same accusation.[14] Around 1530 Skaryna established personal ties to the Prussian herzog Albrecht who was a Protestant. In 1532, he suddenly became the physician and secretary to the Catholic Bishop of Vilnia, Jan.

This might appear inconsistent. However, it was, in fact, not untypical for the learned humanists of that time to shift their denominational allegiance. German humanists, such as Mutian, Pirckheimer, and Erasmus, were involved in the Reformation movement, while remaining loyal to the Roman Catholic Church. The idea of a universal Christian Church played an important role in the development of the religious Renaissance in the Northern Europe, understood to be the rebirth of early Christian philosophy. Consequently, the ideal of a unified church was brought back to life. In this context, it is not difficult to imagine Skaryna as one of those universal humanists who sought salvation through learning, as Celtes did, rather than through devotion to a particular religious confession.

Another feature which brings Skaryna close to the ideas of Northern Humanism is his patriotism. He expressed his ideas in the prefaces to the Biblical Books, defining his patriotism, first of all, as the natural love of one's native country. He wrote in the preface to the Book of Judith:

For just as the beasts prowling in the desert are born with a knowledge of their lairs, birds flying in the air know their nests, fish swimming in the sea and rivers sense their whirlpools, and bees and their like defend their hives, so, in the same way, men have a great love for the place where, by the will of God, they were born and raised.[15]

Skaryna also stressed the importance for the common people of reading in the native language. Reading is important for learning the truth, and the source of "all truths" is the Bible.

Skaryna's portrait complements the ideas he expressed in the prefaces and endings. The language of the portrait, however, operates on

a different level from the words. The prefaces and afterwords were clearly directed to the ordinary reader. They were supposed to help him to understand the Biblical text as well as the translator's intentions. In the portrait we have a much more complicated system of symbols. These symbols were not understandable to the ordinary reader of Skaryna's Bible. They were, however, intelligible to certain circles of learned people and to Skaryna's friends. We can presume that this image of himself, which was directed to such a limited circle, was also much more veracious and personal than the general body of the introductions and endings. The portrait is Skaryna's own manifestation of his personality, philosophy, and political views.

Skaryna was proud of his status as a learned man. He is portrayed as a scholar, wearing a doctoral gown and a beret. The right side of the portrait refers most likely to Skaryna's educational background. Placed on the shelves are seven books, which traditionally symbolized the seven liberal arts. The armillary sphere indicates Skaryna's interest in astronomy. His *Small Traveler's Book* published in Vilnia includes a calendar and commentaries about future sun eclipses. Skaryna himself is shown sitting at a writing pulpit, holding a pen in his hand and writing something in an open book. His eyes are directed to another open book which is placed on a stand. He seems to be copying a text from one book to another, but he is, in fact, translating.

A piece of ornamented cloth hangs from the writing desk. It bears a sign in the form of a coat of arms — the sun slightly obscured by the crescent. This sign seems to be particularly important. It is directly related to Skaryna and also appears on the title page as well as in many of the illustrations in his Bible. In the portrait we find two additional extraordinary signs. Skaryna is seated before an architectural structure which forms a sort of entrance or gate. The top part of the gate is decorated with an oak leaf garland. Small figures of standing lions are placed on both sides of the gate. Each lion is holding a shield. On the left shield appears a triangle, into which the tau cross is fitted. On the right shield we see a trapezoid with two lines extending from the upper corners and a cross on the top.

The images of the sun with the crescent and of a triangle with the tau cross appear next to each other on the title page (ill. 8). They also appear in several other illustrations, although the sun and the crescent are not always accompanied with the sign of a triangle with the tau cross. The trapezoid-and-cross figure is not found anywhere except in the portrait.

The presence of these signs on the title page suggests their function as trademarks. Davies calls trademarks of early printers "devices" and defines them as following: "The printer's device [is] a design more or less ornamental and usually enclosing a simple figure often formed of plain lines (but also frequently complicated) which we will call a trade mark."[16] The trade mark was originally used by printers and publishers to distinguish their own work or property at a glance. The form of triangle used by Skaryna fits into the convention of trade marks. In fact, one can find a very similar mark belonging to a printer who was active in the Low Countries in the 1470s and 1480s (ill. 9, 10). His name was Johann Veldener and he was originally from the diocese of Würzburg.[17] He was registered with the faculty of medicine of the University of Louvain. He started printing in Louvain in 1474 and moved to Utrecht in 1478.[18] He produced primarily Latin books for use in the University of Louvain whereas in Utrecht he printed religious books in the Dutch vernacular. Veldener's mark consists of two shields hanging from a branch. The shield on the left bears the arms of Louvain. The shield on the right bears a triangle divided by a cross and three stars. Willoughby describes the right shield as Veldener's merchant's mark.[19] He also points out the symbolism of this mark: the triangle is the symbol of the Holy Trinity. Three stars arranged in a triangle and three minor crosses joined to the larger cross reinforce the symbol.

Veldener died in 1485,[20] so he could not have had anything in common with Skaryna's printing. His mark, however, could have served as a prototype for Skaryna's. It is also true that the triangle was a common symbol of the Trinity and the similarity of both marks may be purely coincidental. It is difficult to say whether Veldener's and Skaryna's educational background in medicine could have had any impact on their choice of marks. Willoughby described the mark as belonging to Veldener's merchant. There is no clue about any connection of Skaryna's sponsor to his mark.

The religious meaning of printer's mark was not uncommon. The mark which belonged to a Cologne printer, Hermann Bungart von Kettwig dated 1493 serves as an example[21] (ill. 11). The symbolism of this mark is obvious. It was used to demonstrate the printer's faith and devotional character of his work. Printing religious books was, like hand copying, regarded to be a sacred activity which paved the way to salvation.

Among the number of symbols in von Kettwig's mark we find images of the sun and the moon. Placed on the sides of cross, they symbolized the death and resurrection of Christ. According to the Gospel of St. Luke (23:44) at the moment of Christ's death on the cross, a solar eclipse occurred. The symbols of the sun and the moon were common in art at the beginning of the 16th century. They were used in representations of the Crucifixion. The sun itself was the symbol of Christ. It became very popular in humanist circles due to Marciano Ficino, the most famous interpreter of Platonic philosophy. Ficino wrote a tractate called *De comparatione solis ad Deum*. "The invisible things of God, that is, the angelic divinities, are seen and understood particularly through the stars, and God's eternal power and divinity through the sun," wrote Ficino in the introduction.[22] It is difficult to say whether Ficino's philosophy had any direct impact on Skaryna. However, such a possibility exists. We know that Ficino's works were available in the library of Cracow University at the time when Skaryna studied there and he certainly could have read them in Italy.

Although the symbolism of the sun and the moon seems to be quite obvious, the form in which they appeared in Skaryna's editions was not common. They were usually shown separately. In searching for a source for this image one must mention the famous Nuremberg Chronicle by Hartman Schedel. The edition of the Chronicle printed by Anton Koberger in Nuremberg in 1493 was illustrated by Michael Wolgemut and Wilhelm Pleydenwurff. Skaryna's direct connections with the producers of this very popular book are easy to prove; to wit, Skaryna used wood blocks of two illustrations from the Nuremberg Chronicle to print them in his *Small Traveler's Book*[23] (ill. 12, 13). This fact was discovered and documented by Vitaŭt Tumaš, who also pointed out the stylistic similarities between Skaryna's sign and the image of the sun and the moon which appeared in the Chronicle.[24] The similarity is quite close and justifies an examination of the text of the Chronicle accompanying the image.

The image of the sun and the crescent moon appears in the Schedel Chronicle twice on leaves 76 and 157 (ill. 14). The text on leaf 76 deals with the history of Alexander the Great. According to the story, on the day Alexander was born, the Romans "saw the sun and the moon fighting with each other. [...] Most of the day it was dark. Rocks were falling from the clouds..."[25] The text on leaf 157 refers to the Emperor Constantius. The emperor is described as being respon-

sible for convoking the Sixth Ecumenical Council at Constantinople. The Council's aim was to unite the Greeks with the Roman Church and to refute the Monophysites. In the event, the unity of the Church was restored and after this a solar eclipse occurred.

While it is difficult to suggest a theory regarding the first story, the second one provides a possible connection with Skaryna's sign. The key issue seems to be church unity. In the fifteenth century, a serious attempt was undertaken to solve the most serious theological disparities between the Eastern Orthodox and the Roman Catholic Churches. The Roman Catholic Church demanded that the Greeks agree to the primacy of the papacy. For the Orthodox, the main issue remained the problem of the "*filioque*," or interpretation of the Holy Trinity in the Creed. The original Creed defined the relation of the Holy Spirit within the Blessed Trinity as one "who proceeds from the Father." Rome added the phrase "and the Son" which was regarded by the Eastern Church as illegitimate.

However, it was the political situation which made both Churches come together for discussion and eventually brought about an agreement. During the 1430s Constantinople was seriously threatened by the Turks and the Greeks needed western help badly. Rome was reestablishing its unity after a long crisis and the possibility of an agreement with the Eastern Church was very welcome. In 1438 the representatives of both Churches gathered in Ferrara. They spent several months discussing the problematic issues, apparently without result. In January, the Council was moved to Florence. Again, no agreement could be reached. Both sides became tired of the fruitless public discussion and finally decided that the same concept could be expressed differently. On this basis, an agreement was signed which officially restored communion between the two Churches. A crucial factor in this process was the submission of the Greeks to the notion of papal primacy.

This ill-founded agreement did not work. It was dismissed almost immediately in Constantinople, but found good soil in the Grand Duchy of Lithuania. The Metropolitan of Kiev and All Russia, Isidore, was an active participant in the Council and he took the agreement very seriously.[26] There is also a political explanation for his attitude. At this time, Kiev was already competing with Moscow, which aspired to become the religious center of all Eastern Slavs. The Grand Duchy of Lithuania, with its political capital in Vilnia was in constant conflict with Muscovy. Although the Grand Duke and some noblemen joined

the Catholic Church after the personal union with Poland in 1386, the majority of the population — the ancestors of today's Belarusians and Ukrainians — was Orthodox. This provided Moscow with the opportunity to play the role of protector as well as allowing her to interfere in the internal matters of the Grand Duchy of Lithuania.[27] To unite the Orthodox Church with the West meant to get rid of Muscovite "protection."

It is quite possible that Skaryna played the role of advocate for the Union of Florence. The policy of separation of the Orthodox population from the influence of Moscow was strongly supported by Sigismund I, the king of Poland and the Grand Duke of Lithuania and Ruthenia. Although we have no documents telling us about the royal sponsorship of Skaryna's project, there are some facts which suggest a personal acquaintance of Skaryna with the king. In 1532 the king issued a special document protecting Skaryna from his creditors.[28] The document, however, does not offer any clue to the character of Skaryna's relationship with the king. Although, Skaryna is called "*egregium et famatum Franciscum Skorina de Poloczko medicinae doctorem*"[29] in this document, his achievements in printing are not mentioned.

The presumption of Skaryna's involvement in the issue of the church union offers the possibility of a more complex interpretation of the portrait's symbolic meaning. The image of a triangle with the tau cross symbolizes the Holy Trinity. The tau cross, which was regarded as the cross of prophecy raised up originally by Moses, indicates agreement of interpretation based on the original source. The figure with the Latin cross on the top symbolizes the primacy of Rome. The sun and the moon are the symbols of Christ's death which should unite all Christians. As a parallel to the Schedel story it may mean glorification of the newly united Church.

Some other symbols of the portrait may be fitted into this interpretation. The basket is a traditional symbol of the feeding of the five thousand. In this context, this event may be compared to the printing of the Bible which spiritually feeds many people. The bee in the corner may refer to St. Ambrose who was a well-known defender of official church doctrine. The pair of lions is traditionally associated with watch guards. They are the watch guards of the throne of wisdom. However, in this case, it is more appropriate to talk about the gate of wisdom. The image of Skaryna translating the Bible in front of the gate implies that the way to the gate of wisdom leads through the Bible, or more specifically, through the study of the Bible.

It is true that similar symbolism is possible without Skaryna's direct involvement in the unification campaign. In fact, Skaryna's constant stressing of the importance of Bible study may suggest his engagement in the Reformation movement. Coincidentally, 1517 is the year when Thomas Münzer began his teaching in Prague. As was already mentioned, Skaryna contacted the Protestant herzog of Prussia around 1530, but as early as 1532 he became secretary to the Catholic Bishop of Vilnia. In his writings one finds expressions from the vocabulary of the Catholic Church such as the comparison of Mary's virginity to light coming through a pane of glass without damaging it. On the other hand, Skaryna gives the names of the saints of the Eastern Church in his calendar.

It seems that to find an explanation for Skaryna's position in this complex religious situation, one should once again place him in the context of religious humanism. The motifs of his action were rooted in the intellectual spirit of the Reformation movement. So his activity should not be confused with the Union of Bieraście (Brest) of 1596 which occurred in a completely different political situation, and in its essence, was a distant departure from the ideas of religious Renaissance. Skaryna, like Erasmus of Rotterdam, was a supporter of the rebirth of the ideas of the Early Church. He saw the Bible as the true source of knowledge and he wanted to make it accessible to his nation for study. He wanted to see the Christian world united in the universal church and was searching for the best way to accomplish this. In this sense, he reflects the spirit of the Reformation epoch. His achievements in the cultural development of Eastern Slavs may be compared to those by Luther in Germany, although their later significance in Belarus turned out to be less dramatic.

In this interpretation of Skaryna's portrait certain problems have been purposely omitted. Among them is the question of authorship and of stylistic analysis. Although these are important questions, they are not directly related to the ideological meaning of the image. A detailed comparative study of these issues is required.

FOOTNOTES

[1] Hugh William Davies. *Devices of Early Printers.* Folkestone, England: Wm. Dawson & Sons Ltd., 1974, pp. 157-180.

[2] Jan Białostocki. "Renesansowy portret pisarza." In *Portret.* Warszawa: PWN, 1989, pp. 89-114.

[3] Białostocki, *op. cit.*, p. 91.

[4] Erwin Panofsky. "Conrad Celtes and Kunz von der Rosen: Two Problemes in Portrait identification," in *Art Bulletin* 24 (1942), p. 42.

[5] *Selections from Conrad Celtes.* Edited with translation and commentary by Leonard Forster. Cambridge: University Press, 1948, p. 47.

[6] Lewis W. Spitz. *The Religious Renaissance of the German Humanists.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1963, p. 2.

[7] Szczepan K. Zimmer. *The Beginning of Cyrillic Printing.* New York: Columbia University Press, 1983.

[8] Zimmer, *op. cit.*, p. 28.

[9] Zimmer, *op. cit.*, p. 30.

[10] František Horák. *Five Hundred Years of Czech Printing.* Praha: Odeon, 1968, p. 19.

[11] *Francysk Skaryna i jaho čas.* Miensk: Bełaruskaja Savieckaia Entsykłapiedyja, 1988, p. 452.

[12] *Ibid.*

[13] Vitaŭt Tumaš. *Five Centuries of Scoriniana.* New York: Belarusian Institute of Arts and Sciences, 1989, p. xii.

[14] Tumaš, *op. cit.*, p. xiii.

[15] Francis Skaryna, The Book of Judith, Prague: 1517. Quoted from: Arnold McMillin. "Francis Skaryna's Biblical Prefaces and Their Place in Early Byelorussian Literature." *The Journal of Byelorussian Studies.* Vol. VI, No. 1, p. 7.

[16] Davies, *op. cit.*, p. 12.

[17] Edwin Eliott Willoughby. *Fifty Printers' Marks.* Berkeley: University of California, 1947, p. 27.

[18] Willoughby, *op. cit.*, p. 27.

[19] Willoughby, *op. cit.*, p. 28.

[20] Willoughby, *op. cit.*, p. 28.

[21] Annemarie Meiner. *Das Deutsche Signet.* Leipzig: 1922, p. 14.

[22] Paul Oskar Kristeller. *The Philosophy of Marsilio Ficino.* Gloucester, Mass.: Peter Smith, 1964, p. 98.

[23] Vitaŭt Tumaš. "Wood Engravings of Dürer's Teacher in Doctor Skaryna's Traveler's Book." *Zapisy* 16 (1978), pp. 6-12. (in Belarusian).

[24] Tumaš, *op. cit.*, p. 14.

[25] Hartman Schedel. *The Nuremberg Chronicle.* Facsimile edition: New York, 1979, leaf 76. The translation was done with the kind help of Anna Wolter.

[26] Joseph Gill. *Personalities of the Council of Florence.* Oxford: Basil Blackwell, 1964, p. 72.

[27] Robert O. Crummey. *The Formation of Muscovy 1304-1613.* London and New York: Longman, 1987, p. 134.

[28] "Litterae Sigismundi primi regis poloniae pro doctore Francisco Skorina," in *Zapisy* 5 (1970), pp. 116-117.

[29] Litterae Sigismundi ..., *Zapisy* 5, p. 117.

Ill.1. *Portrait of Francis Skaryna*. Monogrammist MZ. «Biblia Ruska.» Prague 1517.

¶ Le prologue

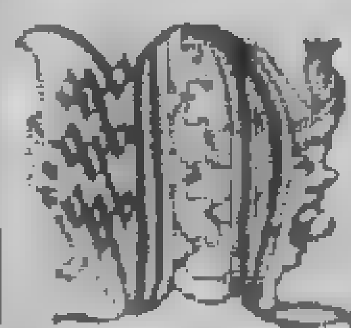

Ous auõs au traicte precedent parle des volatilles q̃ semblent estre les plus parfaictz au genre des bestes q̃ les natatilles. Pource maintenãt en ce quaresme traictie/ dieu aydant nous dirons des natatiles/ ou des bestes aquatiques: Cest a dire des poissons. Car ainsi cõme lair est aorne de ses bestes: cest assavoir des volatilles qui peuent respirer pour la graisse des humeurs/ et desquelz les corps il peut soubstenir Ainsi leaue des siẽs qui en eulx aydãs de leurs pennes nagent en leaue: cõme les oyseaulx volans en lair. No⁹ dirõs doncques des poissons selon lordre de lalphabet et par chapitres comme no⁹ avons fait par avant.

Ill.2. Portrait of A. Verard, from his *Jardin de Santé*. Paris 1500.

Ill.3. Portrait of Et. Guenard, publisher from Lyons.
From Biblia, Lyons 1512.

Beschreibunge einer
Chronic/ Von anfang der Welt/ biß
auff Keyser Friderich den Dritten/ kurtz Sumirt
vor Jarn durch den Hochgelerten Hern Hein-
richen Steinhöwel Doctorn/ Stattartzt zů
Ulm/ außgezogen/ unnd gemacht.
Unnd ietzo durch den Erfarnen H. Jacob Köbeln
Stattschreiber zů Oppenheym/ an etlichen Ortenn
gemeret/ und auff Keyser Carlen den V. erstreckt.
¶ Mit anhang beschreibung der zeit/ Isidori.

Ill.4. Portrait of Jacob Koebel, printer.
From *Chronic von Anfang der Welt*. Frankfurt 1531.

Ill.5. Albrecht Dürer. *St. Hieronimus.* 1514.

Ill.6. Hans Burgmair. *«Sterbebild» of Conrad Celtes.* 1507.

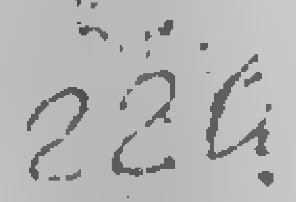

Ill.7. Feol. *Triod Postnaia.* Cracow 1492.

БИВЛИЯ РУСКА
ВЫЛОЖЕНА ДОКТОРОМЪ
ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОЮ
ИЗСЛАВНАГО ГРАДА ПО
ЛОЦЬКА, БОГУ КОЧТИ И
ЛЮДЕМЪ ПОСПОЛИТЫМЪ
КДОБРОМУ НАУЧЕНИЮ :-

Ill.8. *Biblia Ruska.* Prague 1517-1519. Title page.

Ill.9. Rolewinck. *Fascilus temporum, die Cronijcken van ouden tijden*. Utrecht 1480. Printed by Johannes Veldener.

rica que fasciculus tp̄m dicit͛ in florētissima vniūsitate louaniēsi-
ū carthusiēsis· viri historiarū studiosissimi manib⁹· a mūdi init
papꝫ q̄rta t̄pa ꝯtexta erat· p me iohannē veldener sūma diligētia
additis ymaginib⁹ ad finē vsqꝫ deducta· et ꝓprio signeto signato·
Anno· M· cccc· lxxvi· q̄rto kalēdas ianuarias scd̄m stilū romane cu-
rie amen·

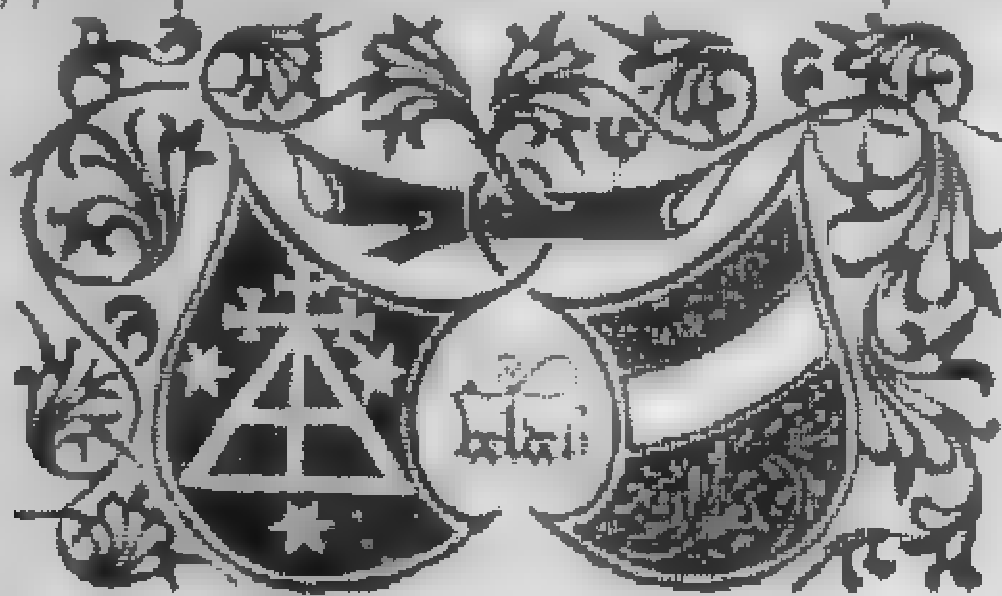

Ill.10. Trademark of Johannes Veldener. 1478-1485.

Ill. 11. Trademark of Hermann Bungart von Kettwig. Cologne 1493.

Ill. 12. Woodcuts from the *Small Traveler's Book.* Vilnia 1522.

Jhesus cristus der sun gottes unser haylmacher und erlöser ist im .xlij. iar des keyserthumbs Augusti. die weil Cirinus ein verweser und die gantz werlt befridet was in Bethlehem iuden geporn worden. den Maria die iunckfraw durch verkündung des engels: auß dem heiligen gaist empfangen und geporn hat zu heilsamung des falls menschlichs geslechts durch ungehorsam der ersten menschen entstanden. der in seiner gepurt. in seinem leben. in seinem sterben. in seiner aufersteung und auffart gein himel anzaygung seiner gotheit vil und unerhörte wunderzaichen gethan hat. under den das erst. das er also wunderperlich geporn ist. so haben die engel in dem himel. Ere sey got in der höhe gesungen. und den hirten grosse freudt verkündt und gesprochen. das der haylmacher der werlt geporn sey. darnach am achten tag wardt er zu der beschneidung in den tempel getragen und Jhesus genant. nachfolgend an dem dreyzehenden tag komen die weisen auß layttung des sterns in Sennd mit dreyen gaben ine anzebetten. so hat ine sein muter am viertzigsten tag in den tempel gebracht. den Simeon der gerecht in sein arm empfieng und einen haylmacher erkennet sprechende. Nu laß herr deinen knecht nach deinem wort im frid ꝛc. Darnach flohet Joseph auß vermanung des engels diß kind und sein muter in Egypten vor Herode. daselbst enthielt er sich bis auff absterben Herodis. und darnach wonet er in der statt Nazareth darumb wardt er nazarenus genant.

Anwalt Juden

Archelaus

Archelaus des grossen herodis sun hat nach seim vater. ix. iar geregirt. Disen hat Augustus vonlieb wegen seins vaters mit andern dulden in grosser ere gehalten. darnach wardt er auff verclagung augusti gein Viena in die stat der allobrogier verschickt.

Cristus Jhesus in dem .xij. iar wesende gieng mit seinen eltern zu dem hohzeitlichen tag gein Jherusalem und als er daselbst in dem tempel under den lerern der heiligen schrifft zweiffelich frag auflöset. wardt er nit ein got sunder ein kind wunderwirdiger sinnreichigkeit von ine geglawbt. als aber sein eltern wider von dannen anhayms keretten und das kind nit nachfolgen sahen do giengen sie vol sorgfeltigkeit wider zu dem tempel und funden das kind fragende und den gelerten. und er zohe mit seinen eltern auß irer vermanung anhayms und was ine undtänig.

Componius

Componius wardt von Augusto nach Archelaum zu eim anwalt uber iudeam geschickt. under seiner verwesung komen die Samaritani am tag der ungesewrten prot heymlich gein Jherusalem und wurffen die gepayne der todten auß. und von dannen fieng man an des tempels grösser hut zehaben.

Marcus

Marcus was ein nachkomen Componij. under dem starb Salome die schwester Herodis

Annius

Annius ruffus volget Marco nach. under di starb Augustus im .lvj. iar des herrn.

Jhesus der herr .xxx. iar alt wesende. wolt zuöffnen die thür des ewigen lebens im Jordan von Johanne getaufft werden. da wardt ein stymm von himel erhört. Diser ist mein lieber sun ꝛc. den solt ir hören ꝛc. und der heilig gaist in gestalt einer tawben blibe auff ime. darnach fastet er in der wüstnus .xl. tag und nacht. und ine hungert. und nach uberwindung des teüfels versuchung kom er darnach in den tempel darauß warff er die verkauffer und kauffer.

Valerius

Valerius wardt im ersten iar des keyserthumbs Tiberij von im zu eim verweser iudee nach annium gesand. und regiret. xi. iar. und was der. der sich zu erst underständ die bischoflichen wirdigkeit zuverkauffen.

Poncius Pilatus

Pilatus von gepurt ein gallier auß der statt Lyon pürtig ein listiger und schadper man ist im .xij. iar Tiberij des keysers von ime nach absatzung Valerij zu eim anwalt uber iudeam geordnet. und .x. iar derselben pfleg vorgewesen. Diser Pilatus hat mit seiner listigkeit die tobheit der iuden underdruckt und darnach auß iren einplasen Jhesum an das creütz geheft. Nachfolgend gedacht Pilatus sich förchtende den keyser Tiberium der lere und des tods Jhesu zeunderrichten. als nu Tiberius des berichtet wardt do vermaynet er Jhesum in die zal der götter zesetzen. aber nach dem Pilatus dise ding von Jhesu vor und ee an Tiberium dann an den römischen rat het lassen langen do wolt ein rat des nit gestatten. zu lest wardt Pilatus auß verclagung der iuden vom ambt entsetzt. und bey Lyon der statt seiner gepurt zu verspotung seines volcks in ewigs ellend verschickt. und starb eins bösen tods.

Jhs xps nasci a mundi 4200

anno mundi 4211. anno xpi 12

anno mundi 4229. anno xpi 30.

anno mundi 4233. anno xpi 34.

Ill.13. Hartman Schedel. *The Nuremberg Chronicle.* Nuremberg 1493, leaf 45.

Linea der kaiser
Constantinus der vierdt

Constantinus des kaisers constantij sun hat nach constante vnd mezentio das rômisch kaiserthumb empfangen vnd .xvij. iar geregiret. Diser constantinus (d dann davor von seinem vater Constantio zu eim mitgesellen des kaiserthumbs aufgenomen wardt) fiele nach ertödtung desselben seins vaters (als hievor steet) in grossen schrecken vnd handlet alle ding also forchsamlich das er das kaiserthumb wo sich einicher gewalt wider ine erzeyget het möcht verlorn haben. Er was darnach ein cristenlicher, tapferer vnd gar tugentreicher man. der nach empfangnem kaiserthumb Eraclium vnd tiberium sein brüder in gemaynsam des kaiserthumbs zu ime name. Wiewol etlich schreiben das er dieselben sein brüder (auff das sie nit nach dem reich stelleten) der nasen beraubt hab. Darnach hat er die kirchen die zu den zeitten eraclij von den ketzern zerrüttet warden wider aufgerichtet. vnd dannoch auch andere kirchen gepawet. So hat er auch als ein streytbarer vnd der waffen geübt man des römischen reichs feinde die sarracenos mit krieg nidergelegt vnnd in dem zehenden iar seins kaiserthumbs dieselben sarracenos mit erlenderer obsigung also bestritten das sie gelobten dem kaiserthumb zinsper vnd stewerpflihtig zesein. vnd also befridet er sich mit ine vnd keret wider gein constantinopel vnd zu vereinigung der kriechen mit der römischen kirchen hat er das sechst concili zu constantinopel auf bete agathonis des babsts gesammelt. vnd do er nw güter werck vol was do starb er zu constantinopel vnd liess iustinianum seinen sun einen nachkomen am kaiserthumb.

Das sechst gemayn concili zu constantinopel

Die sechsten gemain versamlung zu constantinopel hiess kaiser constantinus halten. Daselbst warn zwen legaten agathonis des babsts. Nemlich Johannes der portuensisch bischoff vnd Johannes ein diacon der römischen kirchen. So komen auss gepote des kaisers daselbsthin. ije lxxxix. bischoff. Alda wardt von den sachen die monothelitischen ketzer antreffende gehandelt. die wider die cristenlichen warheit hielten das allain ein einicher will in christo were. Vnd vrsacher diser ding warn zwen bischoff. Georgius zu constantinopel vnd macharius zu antiochia. Vnd wiwol sich Georgius nach fürhaltung vernünftiger sachen leichtlich ab seiner irrung fürern liess so verharret doch macharius als ein verstockt man in seiner widerspenigkeit darumb wardt er nit allain seiner bischoflichen wirdigkeit entsetzet. sunder mitsambt den gestorben ketzern sergio pyrrho vnd iren anhengern derselben irrung dem tewfel gegeben. vnd zu letst mit etlichen iren verwandten gein rom verschickt. vnd Theophanius der abbt an desselben macharij statt zu bischoff gesetzet. Nw zu dancksagung got dem herrn dz er bede kirchen ein einiche gemacht het do hielt der obgenant portuensisch bischoff am achten tag der ostern vor dem kaiser vnd patriarchen vnd vor dem constantinopolitanischen volck in der kirchen sancte sophie das ambt der heiligen mess lateinisch vnd allermenigclich die do gegenwertig warn erkenneten das solchs die recht vnnd heilig weiss mess zehalten wer. In disem concili wardt nach maynung der heiligen cristenlichen lerer beschlossen zwo natur vnd wurckung in christo sein vnd nit ein einige nach der monothelitischen ketzer irrung.

Comet

Finsternus = dark

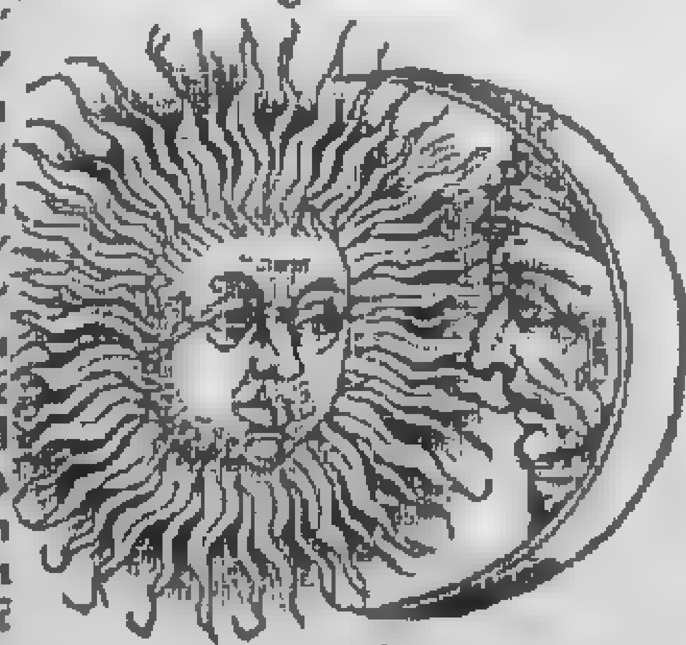

Diser zeit schine ein comet drey monat aneinander. der zaiget an grossen nachfolgenden iamer. dann es komen gross regen vnnd thönnsleg. der gleichen vormals vngesehen. die element stellten sich als ob sie zu ausstilgung der statt rom vnnd welschs lannds zusamen geschworen hetten. vil vihs starb davon den menschen grosse beschedigung entstund. vnd mann warden von den plitzen angezwert vnd starben vnd getraydgewechs verdorret vnd verswelket auff dem velde. also das zemess als arbays ponen linsen vnnd der gleichen dem volck ein grosse ergetzlichkeyt was. vnd wo dieselben korn von wind vnd regen aussgeschlagen einen krawtigen wasen erachten so komen sie zu zeitigung.

Nach der sunnen vnd des monds finsternus kom ein fast schwere pestilentz die verwüstet vnd verödet die statt papiam. also das die burger daselbst auff die höhe der berg zohen vnd in der statt stawden vnnd krawt wachsen.

Ill. 14. Hartman Schedel. *The Nuremberg Chronicle.* Nuremberg 1493, leaf 157.

УСТУПНЫЯ НАТАТКІ ДА ПЕРАКЛАДАЗНАЎЧАГА АНАЛІЗУ «БІБЛІІ» ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

Сяргей Шупа
Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва (Вільня)

0.

0.1. Пры ўсіх неаспрэчных дасягненьнях скарыназнаўства за стагодзьдзі яго разьвіцьця[1], дасьледаваньне творчасьці Францішка Скарыны ў некаторых аспэктах надалей застаецца на стадыі агульных аглядаў, вызначэньня праблемаў і канстатацыі вялікага аб'ёму нявывучаных пытаньняў. Гэта выклікана найперш беднасьцю дакумэнтальных матэрыялаў, да нядаўнага часу — рэдкасьцю й цяжкадаступнасьцю самых Скарынавых тэкстаў[2], а таксама агульным катастрафічным станам гуманітарных навук у Беларусі й недахопам кваліфікаваных кадраў на працягу цэлых дзесяцігодзьдзяў, што сталася вынікам «культурнае рэвалюцыі» 20—50-х гадоў XX ст., падчас якой ідэалягічныя рэпрэсіі «спазнаў» на сабе й сам першадрукар[3].

Адзначанае вышэй датычыць і вывучэньня працы Скарыны як перакладніка — дасьледаваньня крыніцаў, сродкаў, мэтадаў, прынцыпаў ягонага біблійнага перакладу й іншых інтэрпрэталягічных праблемаў. Найбольшым дасягненьнем у гэтай галіне й надалей застаецца праца П.Уладзімірава (1888)[4], дзе аўтар на падставе параўнаўчага аналізу тэкстаў Скарыны, чэскай Бібліі 1506 г., Генадзеўскай Бібліі 1499 г. ды іншых крыніцаў даў агульную характарыстыку асаблівасьцяў Скарынавых перакладаў. Гэтыя назіраньні былі дапоўненыя крытычнымі заўвагамі А.Сабалеўскага (1888)[5], які ўдакладніў або выправіў некаторыя высновы Ўладзімірава. Гэтым вывучэньне пытаньня на доўгі час спынілася. Пазьней да гэтае тэмы зьвяртаўся А.Флароўскі (1946)[6], які, аднак, ня меў магчымасьці непасрэдна працаваць з Скарынавымі тэкстамі і таму выкарыстаў для аналізу шматлікія прыклады, пададзеныя ў працы Ўладзімірава. Усе пазьнейшыя дасьледнікі закранаюць перакладазнаўчыя праблемы Скарынавай

Бібліі толькі ў самым агульным пляне — у аглядных працах або ў дасьледаваньнях сумежных праблемаў, перадусім лінгвістычных. Неаднаразова падкрэсьлівалася неабходнасьць поўнага й грунтоўнага тэксталягічнага аналізу біблійнага тэксту Скарыны ў параўнаньні зь іншымі крыніцамі,. Гэтая вялікая праца, на жаль, пакуль яшчэ застаецца справаю будучыні.

0.2. Даўно ўсталяваўся пагляд, паводле якога да перакладных твораў Скарыны залучаюць 22 біблійныя кнігі Старога Запавету, выдадзеныя ім у Празе ў 1517-1519 гг. Іхны перакладны характар звычайна адзначае ў сваіх прадмовах, пасьляслоўях і на тытульных аркушах біблійных кніг сам Скарына: «працею и *выкладом*», «выданы и *выложены*», «мною на руский язык ново *выложеных*», «зуполнѣ *выложены* на руский язык». Адсутнасьць падобнае згадкі ў выданьні Псалтыра 1517 г., здавалася б, ясна пазначае мяжу паміж перакладзенымі Скарынам кнігамі й перавыдадзенымі ім у нязьмененай форме («...Нерушаючи самое Ѱалътыри ни вчемъже...» — III,12) царкоўнаславянскімі тэкстамі, што адзначаў яшчэ Ўладзіміраў[7]. Аднак у гэтым выпадку, як, зрэшты, і ў некаторых іншых, да сьведчаньняў самога Скарыны трэба падыходзіць вельмі асьцярожна. Аналягічныя выказваньні Скарыны ў пасьляслоўях да «Апостала» і некаторых паасобных пасланьняў («...сия книга *выложена*, и вытиснена...», «...*выложено* и выбито...», «*выложены*, и вытиснены...», «... во всех книгах Бивлии, ветхаго и новаго закона *мною на русъки язык выложеных*...»[8]) падаюцца загадкавымі. Зь іх вынікае, што або Скарына сам пераклаў на царкоўнаславянскую мову (зь якога арыгіналу?) тэкст «Апостала», што малаверагодна, бо немэтазгодна, калі ўлічыць тагачасныя ўмовы бытаваньня гэтае кнігі на беларускіх землях, або што ягоныя тэхнічныя рэмаркі ў прадмовах і пасьляслоўях носяць «мастацка-вобразны» характар і маюць на мэце падвышэньне статусу тэксту й адзначэньне важнасьці ўкладзенай у выданьне працы. Аднак, ва ўсялякім разе, згаданыя вышэй 22 біблійныя кнігі, выдадзеныя ў Празе, выразна адрозьніваюцца ад праскага «Псалтыра» й віленскіх выданьняў сваёй моўнай прыродаю, што й сталася галоўным крытэрыем для залучэньня іх у лік перакладных выданьняў Скарыны[9]. Таму аб'ектам увагі гэтых нататак выбраныя менавіта гэтыя старазапаветныя кнігі, перакладзеныя Скарынам на «рускую» мову. Патэнцыйна да іх маглі б быць далучаныя рукапісныя сьпіскі зь ня знойдзеных дагэтуль Скарынавых кніг (прыкладам,

1 і 2 Параліпомэнан, 4 кнігі Ездры, Товіт)[10], аднак гэтага нельга зрабіць, пакуль ня будзе надзейна засьведчаны й максымальна адрэстаўраваны іхны скарынаўскі тэкст-прататып.

1.

1.1. Перш чым разгледзець пытаньне аб крыніцах, якія выкарыстаў Скарына пры перакладзе Бібліі, варта спыніцца на фактары, які істотна ўплываў на выбар гэтых крыніцаў, — на моўнай кампэтэнцыі Францішка Скарыны.

Нарадзіўшыся й пражыўшы пэўную частку жыцьця ў Полацку, адным з найбуйнейшых тагачасных культурных асяродкаў Беларусі, Скарына безумоўна валодаў [стара]беларускай («рускай», Ruthenian) мовай («нароженьи вруском языку» — III,704), якая ў сваім пісьмовым варыянце была мовай афіцыйнага справаводзтва Вялікага Княства Літоўскага. Да XVI ст. старабеларуская мова, атрымаўшы інтэнсіўнае разьвіцьцё ў палітычным, культурным і перадусім юрыдычным жыцьці Вялікага Княства Літоўскага, выцесьніла царкоўнаславянскую мову — гістарычна першую пісьмовую мову ўсходніх славянаў — фактычна з усіх сфэраў ужытку, апрача рэлігійнай. Гэта ў значнай ступені паспрыяла заняпаду царкоўнаславянскае літаратуры й пісьменнасьці ўвогуле на беларускіх землях[11]. Таму не выклікае сумневу, што царкоўнаславянскай моваю Скарына авалодаў у Полацку, у колах, блізкіх або непасрэдна зьвязаных з праваслаўнаю царквою — апошнім прытулкам царкоўнаславяншчыны на беларускіх землях у Скарынавы часы. Ня маючы амаль ніякіх дакладных зьвестак пра фармальную пачатковую адукацыю Ф.Скарыны, цяжка меркаваць пра грунтоўнасьць і сыстэматычнасьць ягоных ведаў, аднак тое, што надалей яму давялося ствараць тэксты на мове неўнармаванай і некадыфікаванай, перакладаць кнігі Бібліі, ня маючы ніякіх дапаможных сродкаў і матэрыялаў, ня кажучы пра слоўнікі, сьведчыць пра ягоны яскравы філялягічны талент. Недасканалае валоданьне царкоўнаславянскай мовай у Скарыны, што выявілася ў немалой колькасьці памылак і адхіленьняў ад правапіснай і граматычнай нормы ў ягоных тэкстах, — сьведчаньне рэальнага стану гэтай мовы ў тагачасным беларускім грамадзтве, і можна, бадай, пагадзіцца з А.Сабалеўскім, што ў тых умовах «наўрад ці магчыма было авалодаць славянскай мовай лепш, чым авалодаў ён»[12].

Першае знаёмства з польскай мовай Скарына мог атрымаць яшчэ ў полацкіх бэрнардынаў (кляштар быў заснаваны ў 1498 годзе): менавіта ў гэтым асяродзьдзі, на думку некаторых дасьледнікаў[13], Скарына атрымаў належную падрыхтоўку перад тым, як паступіць у Кракаўскі ўнівэрсытэт. Увогуле ж шырокія палянізацыйныя працэсы на беларускіх землях пачаліся значна пазьней — у сярэдзіне XVI ст., таму за часы Скарыны польская мова яшчэ не займала значнага месца ў грамадзтве й валоданьне ёю ў беларускім асяродзьдзі, нават у гарадох, наўрад ці выходзіла за межы спарадычных выпадкаў. Значна лепшыя ўмовы для засваеньня польскае мовы Скарына меў падчас навучаньня ў Кракаўскім унівэрсытэце. Аднак уплывы польскай мовы ў Скарынавай творчасьці амаль не выяўляюцца, а тыя нешматлікія лексычныя палянізмы, што сустракаюцца ў ягоных перакладах, ужо былі на той час засвоеныя старабеларускай мовай і маглі ўспрымацца Скарынам як «свае»[14].

Мова асноўнае крыніцы Скарынавых перакладаў — чэская — займае надзвычай важнае месца ў ягоным лінгвістычным багажы. Менавіта на чэскую мову прыпаў асноўны аб'ём філялягічнае працы Скарыны пры перакладзе біблійных кніг. Вялікая ступень тэксталягічнай, граматычнай і сэмантычнай адпаведнасьці, рэгулярнасьць трансфармацыяў, што назіраюцца пры параўнальным аналізе тэкстаў чэскай Бібліі 1506 г. і Бібліі Скарыны, выяўляюць дасканалае філялягічнае валоданьне мовай арыгінальнага тэксту. Хоць першыя кантакты Скарыны з чэскаю моваю бясспрэчна маглі адбыцца ў часе навучаньня ў Кракаўскім унівэрсытэце (з увагі на значную ролю гэтае мовы ў адукаваных колах тагачаснага польскага грамадзтва), аднак цяжка ўявіць сабе, што належныя веды Скарына мог набыць за межамі Чэхіі, а тым больш зрабіць пераклад з чэскага арыгіналу складанага біблійнага тэксту без кансультацыяў аўтарытэтных чэскіх філёлягаў-біблеістаў. Таму, відаць, непасрэдная праца над перакладам была выкананая Скарынам у самой Празе, дзе ён мог атрымаць усю неабходную філялягічную дапамогу ад спэцыялістаў, накшталт тых «вучоных праскіх мужоў», што давалі парады выдаўцом Бібліі 1506 г.[15]

Не выклікае сумневаў Скарынава валоданьне лацінскай мовай — бяз гэтага было б немагчымае навучаньне ў Кракаўскім і атрыманьне доктарскае ступені ў Падуанскім унівэрсытэце. Асновам лацінскае мовы Скарына мог навучыцца ў тых самых

полацкіх бэрнардынаў: едучы ў Кракаў, ён мусіў мець хоць бы мінімальна неабходныя веды ў гэтай галіне. Лацінская мова адкрывала перад Скарынам практычна ўвесь адукаваны сьвет каталіцкай Эўропы, яна бяссупрэчна дапамагла яму ў працы над шматлікімі крыніцамі пры напісаньні прадмоваў да біблійных кніг. Дзіўным, аднак, застаецца тое, што Скарына, гуманіст і асьветнік, нягледзячы на дух часу й дасканалае валоданьне мовай, не пакінуў па сабе ніводнага радка на лаціне[16], калі не лічыць запісанае кірыліцаю формулы «Сит Део Лавсъ» у канцы Кнігі Ісуса Навіна (I, 826).

Некалькі фактаў даюць магчымасьць меркаваць, што Скарына ведаў г р э ц к у ю мову. Перш за ўсё гэта ягоны ўласны камэнтар да Канона Багародзіцы: «Доконан ест канон пречистои богородици, выложеныи из *грьческого* на руски язык доктором Франциском с Полоцька» (ФСЯЧ, 176). Падобныя сьведчаньні Скарыны не заўсёды дакладныя й адназначныя, таму й гэтую рэмарку можна прыняць з пэўнаю засьцярогаю. (Сярод іншага варта зьвярнуць увагу на тэрмін *руски* ў дачыненьні да відавочна царкоўнаславянскага тэксту.) Зь непшматлікіх трансьлітараваных грэцкіх словаў — назоваў біблійных кніг, што сустракаюцца ў прадмовах, можна заўважыць, што часам Скарына «вымаўляе» гэтыя словы паводле ўсходняе традыцыі: «*Е*несеос» (I, 21), «Ісус Оназореос о*в*асиле*ф*с тон іудеон» (I, 740), а часам — нібы трансьлітаруе зь нейкае лацінскае крыніцы: «Ари*п*ъми» (I, 461), «*г*енезеос» (I, 7), «Пара*б*оле» (III, 291). Некалькі разоў у канцы пасьляслоўяў стаіць формула, падобная да пададзенай вышэй лацінскай: «Тω θεω Харитас» (I, 827), а ў канцы сказаньня на Першае пасланьне да Цімафея — «Телос» (ФСЯЧ, 211).

Вялікую цікавасьць уяўляе пытаньне аб магчымым знаёмстве Скарыны з г э б р а й с к а й мовай. Гэбрайскі лексычны матэрыял пададзены — і даволі шырока — у прадмовах і пасьляслоўях амаль да ўсіх Скарынавых біблійных кніг праскага выданьня: гэта й назовы кніг, і паасобныя словы з адпаведнымі тлумачэньнямі, і падрабязны агляд гэбрайскага альфабэту, і нават цэлыя трансьлітараваныя цытаты з гэбрайскага тэксту[17].

1.2. З увагі на адсутнасьць спэцыяльных тэксталягічных дасьледаваньняў, пытаньне крыніцаў Скарынавых перакладаў біблійных тэкстаў на сёньняшні дзень канчаткова ня вырашанае.

Не выклікае сумневаў, што галоўнаю крыніцаю перакладу, якая вызначыла яго тэкстуальную аснову й значна наўплывала на

выбар перакладнікам лексычных і граматычных сродкаў, была друкаваная ў Вэнэцыі чэская Б і б л і я 1 5 0 6 г. [18], пра што ўпершыню выказаў меркаваньне ў 1873 г. І.Пэрвольф[19] і што на шырокім фактычным матэрыяле абгрунтаваў у сваёй манаграфіі П.Уладзіміраў. Гэтыя высновы былі пацьверджаныя й пазьнейшымі дасьледнікамі[20]. Варта зазначыць той факт, што Скарына, гэтаксама як і іншыя тагачасныя перакладнікі Бібліі на «народныя» мовы, спасылаецца ў прадмовах толькі на «клясычныя» тэксты — Вульгату, Сэптуагінту, гэбрайскую Біблію, ні словам не згадаўшы Вэнэцыянскую Біблію 1506 году.

Да выяўленьня ў якасьці крыніцы Бібліі 1506 г. бальшыня дасьледнікаў і бібліёграфаў лічыла, што Скарына рабіў свае пераклады з В у л ь г а т ы [21]. Сапраўды, тэксталягічна Скарынаў пераклад у цэлым адпавядае тэксту Вульгаты, які пакладзены ў аснову чэскага перакладу. Аднак там, дзе паміж тэкстамі Вульгаты й чэскай Бібліі 1506 г. назіраюцца разыходжаньні, Скарынаў пераклад выяўляе блізкасьць да апошняе, што на багатым ілюстрацыйным матэрыяле пацьвердзіў ужо П.Уладзіміраў[22]. Вось яшчэ колькі красамоўных прыкладаў:

1Цар 18.6: Внегда навращевашеся Давыдъ Збитвы, неся главу Голиаѳову вруце до Ерусалима — A když nawraczowal se Dawid z bitwy nesa hlawu Goliassowu w rukú do gerusaléma — cum reverteretur percusso Philistheo David;

2Цар 13.4: прочто такъ худеешъ и налици перепался еси — pročz tak chrzadness a na twárzy przepadl gsy se — quare sic adtenuaris macie.

Адваротных выпадкаў, г. зн. супадзеньняў чытаньняў Скарынавага тэксту з Вульгатай пры разыходжаньні зь Біблiяй 1506 г., дасьледнікі не засьведчылі.

1.3. Тэксталягічныя назіраньні над некаторымі кнігамі Скарынавай Бібліі выразна выяўляюць яшчэ адну крыніцу перакладу — ц а р к о ў н а с л а в я н с к і я біблійныя тэксты. Аднак, калі выкарыстаньне Скарынам у якасьці крыніцы чэскай Бібліі 1506 г. практычна ні ў кога з дасьледнікаў не выклікае ніякага сумневу, дык меркаваньні наконт царкоўнаславянскае крыніцы перакладу ўтвараюць самы шырокі спэктар поглядаў, часам супрацьлеглых і ўзаемавыключальных.

Нявысьветленым і да сёньня застаюцца два галоўныя пытаньні. Па-першае, у якім аб'ёме выкарыстаў Скарына царкоўнасла-

вянскія тэксты: дагэтуль ня выяўленыя поўнасьцю й дакладна тыя біблійныя кнігі або іх разьдзелы, дзе назіраецца залежнасьць ад царкоўнаслявянскае крыніцы. Па-другое, ня вызначаныя ня толькі канкрэтныя крыніцы, але нават іхны тып (поўныя тэксты паасобных або ўсіх кніг Бібліі, парэмійнікі, іншыя богаслужбовыя або чытальныя кнігі з выбранымі фрагмэнтамі кніг Старога Запавету).

П.Уладзіміраў, разглядаючы адносіны тэксту Скарыны да царкоўнаслявянскіх тэкстаў, прыводзіць значна менш бясспрэчныя прыклады ў пацьверджаньне іхнае блізкасьці, чым у выпадку з чэскай Бібліяй. Даволі часта ягоная аргумэнтацыя здаецца непераканаўчай: за блізкасьць тэксту прымаецца падабенства лексыкі, граматычных і сынтаксычных формаў[23]. У прыкладах П.Уладзімірава можна сустрэць нават памылкі «па карысьць» царкоўнаславянскага тэксту, як у прыкладзе з Кнігі Быцьця 7.21: «искажена есть *и оумре* всяка плоть. — 1499 и Острожск.: и оумре всяка плоть... — 1506: y zkaženo gest wsseczko tielo»[24] — выдзеленыя словы ў Скарыны адсутнічаюць! Нягледзячы на гэтыя недахопы аргумэнтацыі, выкліканыя жаданьнем Уладзімірава ўбачыць як мага большую залежнасьць Скарыны ад царкоўнаслявянскіх тэкстаў, у бальшыні прыведзеных прыкладаў назіраецца відавочная блізкасьць абодвух тэкстаў. На падставе гэтага дасьледнік прыходзіць да высновы, што некаторыя разьдзелы Скарына цалкам перапісвае з царкоўнаслявянскага тэксту, крыху іх выпраўляючы, іншыя ж уяўляюць сабою пераклад з чэскай Бібліі, сям-там вы-праўлены паводле царкоўнаслявянскага тэксту[25]. Гэтую выснову П.Уладзіміраў пашырае фактычна на ўсе біблійныя кнігі, перакладзеныя Скарынам, за выняткам чатырох (Премудрости Соломона, Юдифь, Есфирь и Песня Песней), з прычыны таго, што той ня мог мець адпаведных царкоўнаслявянскіх тэкстаў[26]. Іншую думку выказаў на гэты конт А.Сабалеўскі ў рэцэнзіі на працу П.Уладзімірава, дапусьціўшы, што Скарына ня меў у сваім распараджэньні ніякіх царкоўнаслявянскіх старазапаветных тэкстаў, апрача Псалтыра й Парэмійніка[27]. І сапраўды, пададзеныя Уладзіміравым ілюстрацыі блізкасьці Скарынавых тэкстаў да царкоўнаслявянскіх належаць да фрагмэнтаў, што ўваходзяць у парэмійныя чытаньні (прыкладам, першыя 10 разьдзелаў Кнігі Быцьця, пачатак Кнігі Іова, песьня Анны ў Першай Кнізе Царстваў, песьня трох юнакоў і г.д. — паводле Сабалеўскага[28]). Аднак Сабалеўскі ў сваіх меркава-

ньнях абапіраўся толькі на матэрыял кнігі П.Уладзімірава, прызнаўшыся, што ня меў магчымасьці самастойна азнаёміцца ані з тэкстамі Скарыны, ані зь невядомаю й недаступнаю яму чэскаю Біблiяй 1506 г.

Пазьнейшыя аўтары, што ў сваіх працах закраналі гэтае пытаньне, не праводзячы, за рэдкім выняткам, самастойнага тэксталягічнага аналізу[29], таксама абапіраліся на выніку дасьледаваньня П.Уладзімірава. Шырокі дыяпазон меркаваньняў — ад фантастычных гіпотэзаў аб выкарыстаньні Скарынам старажытных сьпісаў Мэтодавага перакладу ў мараўскай рэдакцыі, дзівосным чынам знойдзеных Скарынам у Чэхіі[30], да поўнага адмаўленьня наяўнасьці ў яго царкоўнаславянскіх тэкстаў[31] — выкліканы або спэкуляцыйнымі разважаньнямі безь непасрэднай працы з тэкстамі, або асаблівасьцямі выбраных для дасьледаваньня фрагмэнтаў.

Найбольш праўдападобным, улічваючы цяперашнюю ступень дасьледаванасьці праблемы, можна лічыць меркаваньне, што Скарына меў толькі некаторыя фрагмэнты царкоўнаславянскага тэксту, магчыма, у складзе парэмійніка або іншага літургічнага зборніка, прыкладам, трыёдзі[32]. Нельга пагадзіцца з дасьледнікамі, якія лічаць, што царкоўнаславянскі тэкст пакладзены ў *аснову* Скарынавага перакладу. Нават у тых разьдзелах, дзе бясспрэчна ўжытыя фрагмэнты царкоўнаславянскіх біблійных тэкстаў, тэкстуальная аснова перакладу цалкам адпавядае чэскай Бібліі, у тым ліку й там, дзе назіраюцца істотныя разыходжаньні паміж чытаньнямі Вульгаты й Сэптуагінты. Вось колькі прыкладаў (царкоўнаславянская крыніца — Зборнік F19-51 зь Бібліятэкі Акадэміі Навук Літвы):

Быцьцё 2.7-8: Скар.: Создалже естъ г[о]с[по]дь богъ человѣка *вземъ персть отземли...* И насадил былъ... раи кохания изначала. — F19-51: *прьсть вземъ от земля...* раи на въстоцѣхъ въ едеме. — 1506: z blatu zemie... ray rozkossy;

Быцьцё 8.21: Скар.: *неприложу ктому проклинати земли, задела человѣческая.* — F19-51: *инеприложю ктомоу проклятии земля за дѣла ч[е]л[овѣ]ческа.* — 1506: nikolit' wijecze nebudu zlorzečzyti.

аднак у тым самым разьдзеле:

Быцьцё 8.14: Скар.: седмнадесятого дня. — 1506: sedmnezczyetneho. — у Сэптуагінце, царкоўнаславянскай Бібліі й Вульгаце(!) — 27-га.

Сустракаюцца, аднак, хоць і вельмі рэдка, выпадкі, калі Скарына пры разыходжаньні «ўсходняга» й «заходняга» чытаньняў аддае перавагу царкоўнаславянскаму варыянту:

Быцьцё 2.2: И доконалъ ест богъ дня *шестаго* дело свое. — 1506: dne sedmého — Vulg.: die septimo. (У F19-51 — въ дьнь *шостый* (NB: o!), дзе «шостый» напісана паверх вышкрабанага «седмый»!).

Можна было б спадзявацца, што калі б Скарына меў у сваім распараджэньні поўны царкоўнаславянскі тэкст паасобных кніг, ён бы ўзяў яго за тэксталягічную аснову для перакладу або нават проста выдрукаваў бы яго без істотных зьменаў, як ён гэта зрабіў з Псалтырам або Апосталам. Аднак аналіз перакладу паказвае, што ў ім даволі пасьлядоўна перададзеная структура чэскага тэксту, і разам з тым Скарына без істотнага парушэньня гэтае структуры ўлучае ў пераклад невялікія фрагмэнты царкоўнаславянскага тэксту. Аднак без глыбейшага дасьледаваньня амаль немагчыма вызначыць у гэтых улучэньнях хоць бы нейкую сыстэму: матывы Скарыны застаюцца незразумелыя, а ягоныя тэкстуальныя рашэньні непрадказальныя. Яны мала падобныя на рэгулярную філялягічную апрацоўку чэскага тэксту з надтрымкай тэксту царкоўнаславянскага, а нагадваюць хутчэй «прыпамінаньні», аднаўленьне з памяці фрагмэнтаў ужываных у царкоўнай службе старазапаветных урыўкаў, добра вядомых «на слых» зь дзяцінства кожнаму праваслаўнаму.

Найбольш пэўным ключом да пошуку царкоўнаславянскай крыніцы можа быць урывак з Кнігі Іова 2.9 (II, 716), адсутны ў чэскай Бібліі і ў Вульгаце. Выкананыя Ўладзіміравым тэксталягічныя дасьледаваньні гэтага ўрыўку далі толькі прыблізныя вынікі, зь якіх выцякае, што крыніцу трэба шукаць сярод паўдзённаславянскіх тэкстаў[33].

З увагі на сказанае вышэй уяўляецца малаверагодным, каб Скарына карыстаўся ў сваёй працы нейкімі сьпісамі Генадзеўскай Бібліі 1499 г., як мяркуюць некаторыя аўтары[34]. Зазначым, што значна бліжэй храналягічна й геаграфічна да Скарыны стаяць тэксты зводу старазапаветных кніг, створанага на беларускіх землях — у Супрасьлі й Вільні, пра якія Скарына мог ведаць і нават быць знаёмы з гэтымі тэкстамі[35].

1.4. Часам дасьледнікі Скарынавых перакладаў разам з разгледжанымі вышэй крыніцамі дапускаюць выкарыстаньне беларускім асьветнікам і іншых тэкстаў, сярод якіх называліся сьпісы

Шарашнатацкай Бібліі або рукапісныя чэскія Бібліі[36], гэбрайскія старазапаветныя тэксты[37]. Разглядаючы праблему выкарыстаньня гэтых або якіх іншых дадатковых крыніцаў, варта заўважыць, што ў непасрэднай працы над перакладамі біблійных тэкстаў Скарыну было цалкам дастаткова мець у распараджэньні чэскую Біблію 1506 г., Вульгаты й ня вызначаныя дакладна царкоўнаславянскія тэксты. Гэтыя крыніцы мелі для перакладніка дастатковую вагу і аўтарытэт, зь якімі наўрад ці маглі ў гэтым сэнсе спаборнічаць Шарашпатацкая Біблія або іншыя рукапісныя тэксты. Улічваючы тое, што пашырэньне кола крыніцаў не палегчыла б, а значна б ускладніла працэс перакладу, можна меркаваць, што Скарыну для канкрэтнае працы над перакладам, апроч вядомых чэскага й лацінскага ды невядомага царкоўнаславянскага, было непатрэбна й немэтазгодна выкарыстоўваць іншыя тэксты.

Разам з тым у працы над прадмовамі да біблійных кніг Скарына мог выкарыстоўваць тэксты Бібліяў на іншых мовах. Так, прыкладам, застаецца нявысьветленым паходжаньне цытаваных Скарынам грэцкіх назоваў паасобных кніг — яны адсутнічаюць і ў прадмовах чэскай Бібліі, і ў камэнтарах Мікалая Лірана, — а таксама дзьвюх цытатаў («Бивлос Генезеосъ Іс[у] Хр[и]сту»(Мт 1.1) — I, 7 і «І[су]съ оназореос овасилефс топ іудеон»(Ян 19.19) — I, 740), хоць гэтыя веды маглі быць часткаю агульнай эрудыцыі Скарыны і для такіх цытатаў ён мог і не патрабаваць канкрэтных крыніцаў. Што датычыць заўвагаў Скарыны аб крыніцах, выкарыстаных ім для перакладу адсутных у гэбрайскім тэксце фрагмэнтаў кніг Данііла Прарока і Эстэр («...Ато еже положилъ есми • Сътеодозиева выкладу Греческаго, О Съеронимова Латинскаго выложих» — III, 724; «Речиже нижей положеные... знашолъ есмъ вписме греческомъ выкладу Ѳеотосиева • ивокнигахъ латинъских ерасимовыхъ, ивыложихъ наруский языкъ» — III, 764), дык яны цалкам адпавядаюць гэткім жа заўвагам чэскай Бібліі, якія маюць крыніцай Еранімаў камэнтар[38], а ня сьведчаць пра выкарыстаньне пры перакладзе грэцкіх тэкстаў.

Аналіз ужываньня Скарынам гэбраізмаў у прадмовах да праскіх выданьняў дае падставы меркаваць, што ён выкарыстоўваў, магчыма з дапамогаю кансультантаў, гэбрайскія тэксты, найправадападобней выдадзенага тамсама ў Празе Пяцікніжжа (1518).

2.

2.1. Дасьледаваньне перакладу як працэсу й выніку пераня-сеньня тэксту з адной моўнай сыстэмы ў другую прадугледжвае йсnаваньне дакладна акрэсьленых колькасных і якасных пара-мэтраў абедзьвюх моўных сыстэмаў, без чаго аналіз трансфар-мацыяў, рэалізаваных у працэсе перакладу, будзе пазбаўлены неабходных пунктаў суаднясеньня. У выпадку Скарыны дась-леднік сутыкаецца ў гэтым пляне з сур'ёзнай праблемай — ня-пэўным статусам мовы перакладу.

Вызначаючы характар Скарынавай мовы, навукоўцы звычайна не выходзяць за межы прасторы, двума полюсамі якой зьяў-ляюцца беларуская (або яе адпаведны гістарычны варыянт) і царкоўнаславянская мовы. У межах гэтай прасторы выказвалі-ся, аднак, самыя розныя меркаваньні. Разглядаючы палярныя выказваньні, можна заўважыць, што адныя аўтары (А.Сабалеў-скі, І.Воўк-Левановіч, А.Флароўскі, А.Мартэль)[39] лічылі мову Скарынавых выданьняў царкоўнаславянскаю, іншыя (П.Уладзі-міраў, Ц.Ломцеў, М.Алексютовіч)[40] былі схільныя лічыць яе беларускаю. Пры гэтым часта крытэрыем заняцьця першай або другой пазыцыі былі хутчэй не лінгвістычныя, а ідэалягічныя фактары — ігнараваньне або пераацэнка беларускіх элемэнтаў у мове Скарынавых выданьняў.

У выніку ўсебаковага дасьледаваньня правапісна-графічных, марфалягічных і лексычных асаблівасьцяў перакладных Ска-рынавых выданьняў была зробленая выснова аб сынкрэтычным характары мовы Скарыны, дзе царкоўнаславянская моўная ас-нова прыкметна парушаецца элемэнтамі беларускай, чэскай і польскай моваў[41]. На думку вядучага дасьледніка ў гэтай галіне А.Жураўскага, заслуга Скарыны палягае ў тым, што ён адпа-ведна патрэбам свайго часу стварыў асобны тып гібрыднай царкоўнаславянска-беларускай пісьмовай мовы, узбагаціўшы свае пераклады беларускімі моўнымі сродкамі ў такой меры, што мова ягоных перакладаў заняла самае крайняе становішча ў беларускай рэдакцыі царкоўнаславянскай мовы[42].

Пры нязначных адрозьненьнях у фармулёўках, практычна ўсе дасьледнікі прызнаюць царкоўнаславянскую аснову Скарынавай моўнай сыстэмы, «парушаную» або «здэмакратызаваную» эле-мэнтамі беларускае моўнае стыхіі. На нашую думку, гэтая мадэль патрабуе пэўнага ўдакладненьня.

Паводле сваёй лінгвістычнай тэрміналёгіі Скарына вызначае мову перакладных выданьняў як «рускую», прычым нідзе ў сваіх кнігах ён выразна не супрацьпастаўляе яе мове царкоўнаславянскай. Вынятак мог бы складаць «Псалтыр», у абодвух выданьнях якога зьмяшчаюцца глёсы для тлумачэньня незразумелых «простым людзям» словаў. Аднак Скарынава формула, ужытая ў прадмове да «Псалтыра», — «...рускыми словами, а словенскым языком...» (III, 10) — дагэтуль не знайшла адназначнага тлумачэньня й застаецца прадметам здагадак і спрэчак[43], а глёсы ў тэксце «Псалтыра» можна разглядаць не як пераклад асобных лексэмаў зь іншае мовы, а як тлумачэньне архаізмаў і барбарызмаў у межах адной моўнай сыстэмы. Зрэшты, апроч прадмовы да «Псалтыра», слова «славянская» нідзе ў Скарыны ня згадваецца, затое бясспрэчная царкоўнаславянская (у беларускай рэдакцыі) мова ягоных г. зв. неперакладных выданьняў часам характарызуецца ім як «руская»[44], што прымушае асьцярожна ставіцца да Скарынавай тэрміналёгіі.

Можна нагадзіцца з тым, што для перакладу Бібліі Скарына стварыў свой варыянт «рускай» літаратурнай мовы, прычым яго сьвядомая адмова выкарыстаць для гэтай мэты старабеларускую або царкоўнаславянскую мовы ў іх «чыстых» варыянтах наўрад ці можа тлумачыцца ягонай недастатковай падрыхтаванасьцю да такой задачы. Нягледзячы на некаторыя памылкі й недакладнасьці ў праваніссе й граматыцы, ён у розных фрагмэнтах сваіх перакладаў даў прыклад дастаткова добрага валоданьня кожнаю з гэтых дзьвюх моваў паасобку, каб магчы вытрымаць у адным моўным рэжыме хоць бы й цэлыя біблійныя кнігі. Аднак замест гэтага Скарына, кіруючыся сьвядомаю ўстаноўкаю, будуе сынкрэтычную гібрыдную мову, цалкам аб'яднаўшы сыстэмы абедзьвюх моваў на ўсіх структурных узроўнях, стварыўшы своеасаблівую царкоўнаславянска-беларускую моўную амальгаму, сьцёршы ўсе межы паміж дзьвюма моўнымі стыхіямі, ужываючы кантрасныя «альтэрнатыўныя» граматычныя й лексычныя формы як варыянтныя і ўзаемазамяняльныя ў залежнасьці ад патрабаваньняў кантэксту, стылю або толькі аднаму яму вядомых прычынаў. Матывы выбару гэтых формаў застаюцца яшчэ адной з шматлікіх Скарынавых загадак — не заўважаецца ніякага вызначальнага ўплыву на гэты выбар ні патэнцыйнай царкоўнаславянскай, ні рэальнай чэскай крыніцы[45], нават відавочныя запазычаньні з царкоўнаславянскага тэксту й

выразныя багемізмы выступаюць у Скарынавым тэксце бессыстэмна й непрадказальна. Адзін з найяскравейшых прыкладаў сустракаем у Песьні Песьняў, дзе той самы сказ «hledala gsem ho a nenalezla» ў 3.1 Скарына перакладае «Искала есми его инезнашла есмъ», а праз адзін радок, у 3.2 — «Соглѣдахъ его инезнаидох»! На жаль, нават самы стараныя статыстычныя аналіз разьмеркаваньня альтэрнатыўных формаў не дапаможа раскрыць мэханізм стварэньня тэксту Бібліі Скарыны.

Сьцьверджаньне аб царкоўнаславянскай аснове Скарынавай мовы, абгрунтаванае статыстычнаю перавагаю рэлевантных царкоўнаславянскіх формаў (А.Жураўскі адзначае перамогу цсл. моўных рысаў над беларускімі зь лікам 63,4%:36,6%[46]) наўрад ці можна прыняць безумоўна. На нашу думку, з большай мерай верагоднасьці можна сьцьвярджаць, што ў аснове Скарынавага «ідыялекту» ляжыць сукупнасьць моўных зьяваў, *супольных* для абедзьвюх моваў: адзіная графічная сыстэма, адзіны прынцып правапісу, вялікая колькасьць агульных граматычных формаў, шырокі пласт лексыкі агульнаславянскага паходжаньня.

Апроч аб'ектыўных лінгвістычных перадумоваў магчымасьці стварэньня такога моўнага «кангляментату», існавалі й сацыяльна-гістарычныя. У Скарынавыя часы ўжо вельмі яскрава выявіліся колькасныя й якасныя перамены ў структуры царкоўнаславянска-беларускай дыглёсіі. Дынамічны працэс наступу беларускай мовы ў сфэрах, якія традыцыйна абслугоўвала мова царкоўнаславянская, парушыў соцыялінгвістычную раўнавагу, якая існавала некалькі стагодзьдзяў на беларускіх землях. Злучыўшы дзьве мовы ў адну, Скарына ў межах сваёй творчасьці штучна зьліквідаваў стан дыглёсіі, прыпыніўшы заняпад царкоўнаславяншчыны ін'екцыяй беларускага элемэнту, а беларускую моўную стыхію падмацаваўшы традыцыйнаю царкоўнаславянскаю рошчынай. Так былі злучаныя маладая сіла й дынамізм новага з прэстыжнасьцю й глыбінёю традыцыі старога. На жаль, палітычная гісторыя Беларусі наканавала нечаканы ход моўным працэсам: ня пройдзе й стагодзьдзя, як беларускую мову з толькі што занятых ёю пазыцыяў выцісьне новы пэрсанаж — мова польская, а царкоўнаславянская, замацаваўшыся ў сваім канфэсійным бастыёне, з пашырэньнем маскоўскіх уплываў верне страчаныя ёю пазыцыі, хоць і ў значна абмежаваных рамках.

СПАСЫЛКІ

[1] Найпаўнейшая анатаваная бібліяграфія Скарыніяны В.Тумаша (Пяць Стагодзьдзяў Скарыніяны / Апрацаваў Вітаўт Тумаш. БІНіМ, Ню Ёрк, 1989), на жаль, спыняецца на 1981 годзе. Яе ў значнай ступені дапаўняе рэтраспэкцыйны паказальнік Я.Няміроўскага й Л.Осіпчыка (Францыск Скарына: Жыццё і дзейнасць: Паказальнік літаратуры. Менск, 1990).

[2] Першая публікацыя твораў Скарыны — прадмоваў і пасьляслоўяў — пабачыла сьвет толькі ў 1969 годзе (Ф. Скарына. Прадмовы і пасляслоўі. Менск, 1969). Факсымільнае выданьне Бібліі ў 3-х тамох (Біблія. Т.1. Менск, 1990; Т.2, Т.3. Менск, 1991), бясспрэчна, дасьць трывалы грунт для далейшых дасьледаваньняў. Спасылкі на Скарынавы тэксты ў артыкуле пазначаюцца паводле гэтага выданьня (том, старонка).

[3] Распачаў цкаваньне ў 1928 годзе першы сакратар ЦК КПБ В.Кнорын, асудзіўшы дасьледаваньне творчасьці «сярэднявяковага манаха Скарыны» як праявы «нацдэмакратызму» (Кнорын В. За культурную рэволюцыю. Менск, 1928. С.80). З таго часу й да 1941 году скарыназнаўства ў падсавецкай частцы Беларусі замірае зусім.

[4] Владимировъ П. Докторъ Францискъ Скорина. Его переводы, печатные изданія и языкъ. СПб., 1888.

[5] Соболевскій А. Рэцэнзія на манаграфію П.Уладзімірава // Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Ч.259. СПб., 1888. С.321-332.

[6] Флоровский А. Чешская библия в истории русской культуры и письменности. Франциск Скорина и продолжатели его дела // Sborník filologický. III. Třída České akademie věd a umění. Sv.12. Praha, 1940-1946. S.153-258.

[7] Владимиров П. Цыт. пр. С.100.

[8] Францыск Скарына і яго час. (Далей — ФСЯЧ). Менск, 1988. С.200, 202, 216. Апошняя цытата — з «Апостала»: Францыск Скарына. Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Менск, 1988. С.305.

[9] Мова выданняў Францыска Скарыны. Менск, 1990. С.9.

[10] Неміроўскі Я. Выкарыстанне перакладаў Ф.Скарыны // ФСЯЧ. С.296-297; Галенчанка Г. Спісы з выданняў Ф.Скарыны // ФСЯЧ. С.505-506.

[11] Жураўскі А. Царкоўна-славянская пісьменнасць на Беларусі // ФСЯЧ. С.541-543.

[12] Сабалеўскі А. Цыт. пр. С.328.

[13] Łowmiański H. Рэц. на: Stankievič A. Doktar Francišak Skaryna pieršy drukar bielaruski. 1525-1925. Vilnia, 1924 // Ateneum Wileńskie. R. III. Zesz. 9. S.167-169.

[14] Первольфъ І. Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи. Т.III. Ч.2. Варшава, 1888. С.224-225; Флоровский А. Цыт. пр. С.171; Крапивин П. К

вопросу о появлении полонизмов в старобелорусском языке // Беларуская лексікалогія і этымалогія. Менск, 1968. С.88-89.

15 Biblij Czeská w Benátkách tisstená. 1506.

16 На гэтую супярэчнасьць зьвярнуў увагу Х.Ротэ: Rothe H. Sounds and Words: Reflections on Reading Skaryna // The Journal of Byelorussian Studies. Vol.VI, No.1. London, 1988. P.21.

17 Гл. артыкул «Гэбрайскія элемэнты ў праскіх выданьнях Францішка Скарыны» ў гэтым нумары «Запісаў».

18 Biblij Czeská w Benátkách tisstená. 1506.

19 Первольфъ І. Славянскія взаимности съ древнейшихъ временъ до XVIII вѣка // Журнал Министерства Народнаго Просвѣщенія. №170. 1873. С.307; №172. 1874. С.204-206.

20 Флоровский А. Цыт. пр. С.166-186; Мова выданьняў Францыска Скарыны. Менск, 1990. С.10.

21 Прыкладам, І.Штрытэр (1783), А.Шлёцэр (1803), Ё.Добраўскі (1806).

22 Владимировъ П. Цыт. пр. С.129-142.

23 Целунова Е. Языковая ориентация Ф.Скорины в свете его переводческой техники // Франциск Скорина и Вильнюс. Вильнюс, 1991. С.111.

24 Владимировъ П. Цыт. пр. С.143.

25 Тамсама. С.171.

26 Тамсама. С.49, 163.

27 Соболевскій А. Цыт. пр. С.327.

28 Тамсама.

29 Адзінае спэцыяльнае перакладазнаўчае дасьледаваньне, мэта якога — вызначыць моўную арыентацыю Скарыны ў сьвятле яго перакладніцкае тэхнікі: Целунова Е. Цыт. пр.

30 Дышыневіч В. Скарына і славянская кніжная традыцыя // Спадчына Скарыны. Менск, 1989. С.154.

31 Целунова Е. Цыт. пр. С.107. Целунова Е. О церковнославянском протографе Библии Франциска Скорины (на материале Книги Чисел) // Slavia. Roč.59 (1990). Č.3. S.244-250. Высновы аўтара абумоўленыя выбарам фрагмэнту, якi й сапраўды не выяўляе ніякае залежнасьці ад магчымага царкоўнаславянскага пратографа, чаго нельга сказаць пра некаторыя іншыя фрагмэнты Скарынавых біблійных выданьняў.

32 Магчымае выкарыстаньне Скарынам Трыёдзі сьвяточнай Фіёля адзначыў ужо Уладзіміраў. — Цыт. пр. С.155.

33 Владимировъ П. Цыт. пр. С.155-157.

34 Копреева Т. Франциск Скорина и русская рукописная книжная традиция // Белорусский просветитель Франциск Скорина. Федоровские чтения 1977. Москва, 1979. С.70.

[35] Зборнікі Бібліятэкі Акадэміі Навук Літвы F19-51 (Пяцікніжжа Майсеева) і F19-52 (Кнігі Ісуса Навіна, Юдыты (з разьдзелу 13), Руты, Царстваў, Эстэры), а таксама Дзесятаглаў Мацея Дзясятага з Бібліятэкі Расейскай Акадэміі Навук у Санкт-Пецярбургу 24.4.28 (Іоў, Псалтыр, Прыпавесьці, Эклезіяст, Песьня Песьняў, Прамудрасьць, Ісус Сырахаў).

[36] Соболевскій А. Цыт. пр. С.330-331; Ясінскі А. З культурнае гісторыі Чэхіі пачатку XVI-га сталецьця // Чатырохсотлецьце беларускага друку. Менск, 1926. С.56-57; Флоровский А. Цыт. пр. С.171.

[37] Немировский Е. Франциск Скорина... Менск, 1990. С.346, 351.

[38] Владимировъ П. Цыт. пр. С.123-125.

[39] Соболевскій А. Цыт. пр. С.326; Воўк-Левановіч Я. Мова выданьняў Францішка Скарыны // 400-лецьце... С.262-263; Флоровский А. Цыт. пр. С.169; Martel A. La langue polonaise dans les pays ruthènes. Lille, 1938. P.104.

[40] Владимировъ П. Цыт. пр. С.247; Ломцеў Ц. Скарына як пачынальнік беларускай літаратурнай мовы // Беларусь. 1945. №3. С.7-13; Алексютовіч М. Скарына, яго дзейнасць і светапогляд. Менск, 1958. С.66.

[41] Жураўскі А. Мова выданьняў Ф.Скарыны // ФСЯЧ. С.424-425.

[42] Тамсама.

[43] Неадназначнасьць разуменьня гэтае формулы выявілася ўжо ў працы Ўладзімірава і ў рэцэнзіях на яе Сабалеўскага, Мурко й Будзіловіча.

[44] Прыкладам, ФСЯЧ. С.176.

[45] Пар.: Запольская Н. Структурно-функциональный статус гибридных вариантов славянских литературных языков (Бивлия Ф.Скорины) // Доклады по проблемам языкознания: К XI международному съезду славистов в Братиславе. МГУ. Москва, 1993. С.54.

[46] Мова выданняў Францыска Скарыны. С.219.

ГЭБРАЙСКІЯ ЭЛЕМЭНТЫ Ў ПРАСКІХ ВЫДАНЬНЯХ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

Сяргей Шупа
Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва (Вільня)

Беднасьць дакумэнтальных матэрыялаў пра жыцьцё й дзейнасьць Францішка Скарыны змушае з большаю ўвагай зьвярнуцца да самае значнае, цэльнае й годнае веры крыніцы — тэкстаў выдадзеных ім біблійных кніг. Давесьці тое, што ў самых Скарынавых тэкстах схаваныя нявычарпаныя рэзэрвы для дасьледнікаў, і будзе мэтаю гэтых нататак.

Аб'ектам нашага дасьледаваньня сталіся гэбраізмы ў Скарынавых тэкстах. Іхную прысутнасьць адзначалі амаль усе, хто так ці йначай дасьледаваў Скарынавы прадмовы, пасьляслоўі й пераклады з гледзішча тэксталёгіі або лексыкалёгіі. Аднак звычайна аўтары ня йшлі далей за канстатацыю фактаў і выказваньне меркаваньняў пра тое, што ў працэсе рэдакцыйна-перакладніцкай працы Скарына зварачаўся да гэбрайскіх крыніцаў[1]. Сыстэматычны разгляд шматлікіх гэбраізмаў у Скарынавых тэкстах дагэтуль не праводзіўся. Паспрабуем зрабіць колькі крокаў у гэтым новым кірунку.

З гледзішча матываванасьці ўжываньня гэбраізмы ў тэкстах Скарынавых выданьняў падзяляюцца на дзьве катэгорыі. У першую зь іх уваходзяць элемэнты тэксту, якія «непазьбежна» прысутнічаюць у любым біблійным перакладзе — уласныя імёны (антрапонімы, тапонімы і іх дэрываты), біблійныя рэаліі, а таксама адзінкавыя выпадкі «лінгвістычных сюжэтаў», як, прыкладам, славуты שִׁבֹּלֶת (Суд 12.6). Ужываньне гэтых тэрмінаў загадзя запраграмаванае, таму яны вызначаюцца ідэалягічнай нэўтральнасьцю й не даюць ніякай інфармацыі аб інтэнцыях аўтара-перакладніка. Да таго ж, гэтыя тэрміны, адолеўшы значную адлегласьць паміж гэбрайскім тэкстам і Скарынавым перакладам, запоўненую некалькімі тэкстамі-пасярэднікамі (лацінскім і чэскім або грэцкім і царкоўнаславянскім), непазьбежна

зазнавалі істотнае дэфармацыі, што пазбаўляе іх цікавасьці і з гледзішча формы. З увагі на пералічаныя фактары гэтая катэгорыя гэбраізмаў пакінутая па-за ўвагаю дасьледаваньня.

У другую катэгорыю ўваходзяць непасрэдна цытаваныя гэбраізмы, адпаведна вызначаныя адмысловым камэнтаром. Сустракаюцца яны вылучна ў тэкстах дадатковага характару — прадмовах, інцыпітах і пасьляслоўях біблійных кніг Скарынавага перакладу — і ўяўляюць сабою як паасобныя словы, гэтак і цэлыя фразы.

Найчасьцей гэта гэбрайскія адпаведнікі назоваў паасобных кніг Бібліі, якія падаюцца паралельна з лацінскімі, грэцкімі й беларускімі. Гэты прыём часта сустракаўся ў перакладных Бібліях Скарынавага часу, ужыты ён і ў асноўнай крыніцы Скарынавага перакладу — у чэскай Бібліі 1506 году, хоць і ў значна вузейшым аб'ёме. Пачынаючы з сваёй трэцяй кнігі праскага выданьня — Прыпавесьцяў Саламонавых (6.10.1517), Скарына падае гэбрайскія назовы ва ўсіх кнігах, за выняткам тых, якіх няма ў каноне гэбрайскай Бібліі (Ісуса Сірахава, Прамудрасьці Божай, Юдыт), а таксама названых паводле ймя (Рут й Даніілa Прарока).

З гледзішча спосабу трансьлітарацыі гэбрайскіх тэрмінаў у дзейнасьці Скарыны выразна назіраюцца два асобныя пэрыяды. Першы зь іх ахапляе кнігі Прыпавесьцяў Саламонавых, Эклезіяст, Песьню Песьняў і Кнігі Царстваў (6.10.1517—10.08.1518). У гэтым часе ў Скарынавай перадачы гэбраізмаў відаць пэўную непасьлядоўнасьць, аднак у цэлым няцяжка заўважыць схаваны за іхнымі формамі лацінскі прататып. Іхнаю крыніцаю найпраўдападобней былі лацінізаваныя формы з хрысьціянскіх экзэгетычных тэкстаў, якімі Скарына карыстаўся пры напісаньні прадмоваў: **Маслотгъ** (ЕК 1адв. — III, 386) < masloth; **Коелеѳъ** (ЕК 1 адв. — III, 386) < coeleth; **сира сирим** (ПП 1адв. — III, 422) < syra syrim; **Малахим** (ТЦ 119 — II, 354) < malachim і інш.[2] Пры гэтым назіраюцца ваганьні ў перадачы некаторых графэмаў: th (<ת) — **т г**: **Маслотгъ** (ЕК 1адв. — III, 386) і **ѳ**: **Масшлоѳъ** (ПС 2адв — III, 292), sh (<ש) — **с** і **сш** (тыя самыя прыклады). У некаторых выпадках Скарына замяняе лацінізаваную форму на традыцыйную царкоўнаславянскую (з грэцкае): **Самȣилъ** (ПЦ 5 — II, 125) (пар. лац. Samuel).

Другі пэрыяд распачынаецца выхадам Кнігі Ісуса Навіна, калі Скарынаў падыход да трансьлітарацыі гэбраізмаў кардынальным

чынам мяняецца. **Пачынаючы з гэтай кнігі й да апошняй вы-дадзенай у Празе — Кнігі Судзьдзяў, г. зн. у пэрыядзе паміж 20.12.1518 г. і 15.12.1519 г., Скарына, за рэдкімі вынияткамі, падае гэбрайскія лексэмы й цытаты ў даволі дакладнай і пасьлядоўнай фанэтычнай транскрыпцыі паводле ашкеназійскае традыцыі чытаньня гэбрайскага тэксту.**

Найбольш выразна зьмена ў прынцыпах трансьлітарацыі заўважаецца пры параўнальным разглядзе тых самых тэрмінаў, ужытых у ранейшых і пазьнейшых кнігах: **Бресшиѳ** (ПЦ 2 — II, 119) < *breshith і **Брешисъ** (КБ 94 — I, 191) < בְּרֵאשִׁית; **Геллегадборимъ** (ПЦ 2 — II, 119) < *hellehadborim і **Ельгадворимъ** (ДЗ 66 — I, 731) < אֵלֶּה הַדְּבָרִים; **Есшуе бенъ нунъ** (ПЦ 2 — II, 119) < *ioshue ben nun і **Егошуя бинъ нунъ** (ІН 5 — I, 741) < יְהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן; **Самуилъ** (ПЦ 2адв. — II, 120) < *Samuel і **Шмуелъ** (КБ 4адв. — I, 12) < שְׁמוּאֵל; **Малахим** (ТЦ 119 — II, 354) < *malachim і **Млохимъ** (КБ 4адв. —I, 12) < מְלָכִים; **Софтимъ**(ПЦ 2 — II, 119) < *sophtim і **Шофтимъ** (КС 48 — II, 99) < שֹׁפְטִים.

Таямнічыя новыя веды, здабытыя Скарынам у канцы 1518 году, выявіліся і ў цытаваньні гэбрайскага тэксту Торы — таксама ў больш або менш выразным ашкеназійскім фанэтычным афармленьні. Скарына тройчы ўжывае ў прадмовах непасрэдныя цытаты — кожны раз з мэтаю арыгінальна й крыху экзатычна праілюстраваць свой гістарычна-філялягічны камэнтар. Першая цытата сустракаецца ўжо ў другім абзацы Кнігі Ісуса Навіна: **Вайкра Моше Леѡшеа Бинъ Нунъ Егошуа. Се есть по руский, И назвал Моисей Ѡшеа сына Навина Исусъ** (ІН 1адв. — 1.734) Паказальна, што ў Скарынавым перакладзе адпаведнай мясьціны Кнігі Лічбаў гэты сказ выглядае крыху інача: **И назвал е Ѡзию сына Наѵина Ісъ** (ЛК 30адв. — 1.512) — з прычыны тэкстуальнае розьніцы крыніцаў перакладаў. Можна меркаваць, што фраза ў прадмове да ІН была перакладзеная *ad hoc* з гэбрайскага арыгіналу без увагі на Скарынаў тэкст, што можа сьведчыць аб наяўнасьці ў Скарыны канкрэтнай гэбрайскай крыніцы і аб прысутнасьці побач перакладніка-кансультанта. Яшчэ больш гэта пацьвярджаецца ў прадмове да Кнігі Эстэр, дзе Скарына, нібы вытанчаны эстэт, вянчае свой красамоўны гістарычна-лінгвістычны эскіз гэбрайскага этнагенэзу шчодрай цытатай. Вось яна: **Яко пишеть о том Моисей въ первыхъ книгахъ**

своихъ рекомыхъ Брешисъ, врозделении лехъ лехо гл҃а. Вайомеръ Ядонай ель Яврамъ леХъ лехо меорецехо Ѹмимоладесехо Ѹмибес явихо ель га орець ешеръ ореєко. То єстъ порускии рече гдь коавраму изыйди ѿземлѧ твоеѧ иѿродины твоеѧ иѿдому ѿца твоего, вземлю юже покажу тобѣ (КЕ 2 — 2.655). Сярод іншага зварачае на сябе ўвагу тое, што Скарына лякалізуе гэтую цытату ў іўдзейскіх каардынатах — падае назоў Кнігі Быцьця па-гэбрайску, а разам зь ім — назоў разьдзелу паводле парадку суботніх чытаньняў.

Знаёмства Скарыны з гэбрайскай Біблія́й пацьвярджаецца і ўжываньнем пры спасылцы на гэбрайскія крыніцы талмудычных тэрмінаў для абазначэньня Бібліі і асобных яе частак: Есримъ вѣ Ярба Тоестъ двадцеть ичетырехъ закону ихъ (КЕ 1адв. — 2.654); Дареасра (ПЦ 4 — 2.123) — *арам.* תְּרֵי עֲשַׂר «дванаццаць» [малых прарокаў]. Прысутнічае й згадка пра Талмуд: **Книга стго пророка божиа Даниила написана естъ воюдеи Халдеиским ѧзыком Ѧеврейскими словами. Ѧко и иные многие книги тымъ обычаемъ вних написаны суть, Наболеи Талмут то естъ Ѹчение закону или правъ Моисеовых** (ДП 4 — 3.703).

З усяго сказанага вышэй можна зрабіць выснову пра тое, што **ў пэрыяд паміж жніўнем і сьнежнем 1518 году Скарына ў Празе ўступіў у кантакт зь іўдзейскімі коламі, заручыўшыся іхнаю дапамогаю й кансультацыямі ў пытаньнях гэбрайскае філялёгіі й біблеістыкі**.

У сувязі з гэтым варта зазначыць, што не пазьней чым у 1512 годзе, незадоўга перад зьяўленьнем Скарыны ў Празе, там была заснаваная першая ў землях цэнтральна-ўсходняй Эўропы гэбрайская друкарня. У 1514 годзе да яе дзейнасьці далучыўся Гершон бэн Шломо га-Когэн (пам. 1544), заможны і ўплывовы чалавек, які заняў у ёй вядучае месца і стаўся пачынальнікам славутай у гісторыі гэбрайскага кнігадрукаваньня дынастыі Гершанідаў, адным з шэдэўраў якой сталася Праская Пасхальная Хагада (1526), неаднаразова перавыдадзеная факсымільна ў нашыя часы. На працягу некалькіх пакаленьняў друкарня нашчадкаў Гершона заставалася адной з найвыдатнейшых гэбрайскіх друкарняў Эўропы[3].

У тым самым 1518 годзе, калі Скарына пашырыў свае веды ў галіне гэбрайскай філялёгіі, з друкарні Гершона выйшла Майсеева Пяцікніжжа. Гэтае выданьне магло стацца прэтэкстам для знаёмства Скарыны з калегамі з адзінае на той час у Празе (апрача Скарынавае) нелацінічнае друкарні, а таксама непасрэднаю крыніцаю, якую ён выкарыстаў пры падрыхтоўцы наступных кніг Бібліі. Цалкам верагодна, што якраз да сваіх калегаў друкароў і выдаўцоў зьвярнуўся наш першадрукар па дапамогу ў пытаньнях гэбрайскае мовы й біблійнае тэксталёгіі.

Наяўнасьць некаторых адхіленьняў ад прынцыпаў фанэтычнае транскрыпцыі гэбраізмаў у кнігах другога пэрыяду (**ЦИНОѲЪ** (ПЕ 3 — 3.677) — праўдападобна з cynoth, а не з קִינוֹת «Плач [Ераміі]»; **ГЕЛ҄ЛЕС҄МОТ҄** (КВ 1адв. — 1.194) — з hellesmoth, а не з אֵלֶּה שְׁמוֹת) дазваляюць меркаваць, што наўрад ці Скарына валодаў гэбрайскай мовай сам — інакш гэтыя адхіленьні былі б неапраўданыя — і што ў момант падрыхтоўкі да друку адпаведных кніг ён зь нейкіх прычынаў ня мог скарыстаць з дапамогі сваіх кансультантаў.

Магчыма, меркаваньні пра гіпатэтычныя сувязі Скарыны з праскай гэбрайскай друкарняй маглі б атрымаць дадатковае пацьверджаньне ў выніку параўнаньня выданьняў абедзьвюх друкарняў з кнігазнаўчага й мастацтвазнаўчага гледзішча, а таксама вывучэньня гістарычных крыніцаў праскага гэбрайства.

Праская друкарня Гершанідаў згадвалася з розных нагодаў у скарыназнаўчых публікацыях, праўда, бяз сувязі з пытаньнямі, разгляданымі ў гэтым дасьледаваньні. Першы згадаў яе Ё.Добраўскі ў 1796 годзе, даводзячы чэскую лякалізацыю Скарынавай Прагі як прыклад выгаднейшага разьмешчаньня друкарні ў Чэхіі дзеля друку кніг для Польшчы[4]. У той самай сувязі — дзеля высьвятленьня прычынаў выбару Прагі Чэскай для сваёй друкарскай дзейнасьці — разглядае гэтае пытаньне, праўда, больш падрабязна, А.Флароўскі ў працы «Чешская библия в истории русской культуры и письменности»[5]. Між іншым, згадвае ён і пра выдадзенае ў 1518 годзе Пяцікніжжа — як помнік высокага паліграфічнага майстэрства, што зноў жа сьведчыць пра высокі ўзровень друкарскае справы ў Празе. Згадку пра Пяцікніжжа паўтарае ў адной з працаў і дасьледнік расейска-чэскіх культурных кантактаў А.Мыльнікаў[6]. Даволі дзіўнае выказваньне на разгляданую тэму сустракаецца ў грунтоўнай манаграфіі Я.Неміроўскага: «В 1521-1522 гг. документы упоминают о еврей-

ском типографе Майере. Может быть, именно он в 1513 г. напечатал первую еврейскую книгу в Праге»[7]. На жаль, аўтар не падае крыніцы гэтае згадкі, і таму застаецца няясным, што за асоба й што за падзеі меліся на ўвазе.

Адзіны аўтар, які разглядае гэбраістычныя й кабалістычныя элемэнты ў творчасьці Скарыны і дапушчае ў сувязі з гэтым наяўнасьць адпаведных кантактаў у Празе, — лёндански дасьледнік Гай дэ Пікарда. У сваіх працах[8] ён, аналізуючы тэксты й гравюры праскіх выданьняў, спрабуе выявіць уплывы на Скарынаву творчасьць сакрэтнае дактрыны, а таксама гэбрайскага фальклёру й дэманалёгіі. Багатая эрудыцыя й інтуіцыя аўтара будуюць шэраг цікавых і шмат у чым справядлівых гіпотэзаў. На жаль, недастатковая абгрунтаванасьць сьмелых і арыгінальных меркаваньняў дасьледніка сталася прычынаю няўвагі да іх як скарыназнаўцаў, гэтак і кабалістаў.

Зьяўленьне элемэнтаў гэбрайскае філялёгіі й біблеістыкі ў творчасьці Скарыны дастаткова выразна абумоўленае тагачасным эўрапейскім ідэалягічным кантэкстам. Эпоха Адраджэньня ня толькі абудзіла інтарэс эўрапейскага грамадзтва да антычнасьці й клясычных старажытнасьцяў. У сувязі з насьпяваньнем пераменаў у рэлігійным жыцьці, якія пазьней прывялі да шырокага рэфармацыйнага руху, пазначыўся новы пагляд на Сьвятое Пісаньне, што, сярод іншага, выявілася ў павышэньні цікавасьці да арыгінальнага гэбрайскага тэксту й да гэбрайскай філялёгіі[9]. Адным зь піянэраў хрысьціянскае гэбраістыкі й заўзятым зьбіральнікам гэбрайскіх рукапісаў быў Піка дэля Мірандала (1463-1494), які пэўны час жыў у Падуі і зь дзейнасьцю якога бясспрэчна быў знаёмы Скарына.

Іншым славутым сучасьнікам Скарыны быў нямецкі гуманіст Ёган фон Ройхлін (1455-1522), заснавальнік хрысьціянскае навуковае гэбраістыкі[10]. Важнай падзеяй эўрапейскага інтэлектуальнага жыцьця пачатку XVI стагодзьдзя сталася спрэчка паміж Ройхлінам і выхрыстам-юдафобам Пфэфэркорнам у 1509-1520 гадох аб значэньні гэбрайскае кніжнае й філязофскае культуры для хрысьціянскае тэалёгіі, выкліканая апублікаваньнем эдыкта імпэратара Максымільяна аб зьнішчэньні ўсіх гэбрайскіх кніг. Умяшаньне Ройхліна, які пераканаў імпэратара, што Талмуд, Зогар, розныя экзэгетычныя камэнтары ды іншыя гэбрайскія кнігі ня маюць у сабе ніякай ерасі й не скіраваныя супраць хрысьціянства, сталася пачаткам шматгадовае спрэчкі

гуманістаў і абскурантаў, гэтак званай «Вайны Кніг», у якую быў уцягнуты увесь эўрапейскі вучоны сьвет.

Вось жа гэбрайскія элемэнты ў творчасьці Скарыны, а такcама ягоныя магчымыя кантакты з гэбрайскімі друкарамі й навукоўцамі ў Празе выглядаюць відавочным адгалоскам гэтае ідэалягічнае дыскусіі, выразным сьведчаньнем гуманістычнае пазыцыі Скарыны, прызнаньнем бясспрэчнае каштоўнасьці духовае спадчыны Народу Кнігі для эўрапейскае, а значыць, і беларускае культуры.

СПАСЫЛКІ

1 Гл., напр., Лабынцаў Ю. Пачатае Скарынам. Мн., 1990. С.130; Немировский Е. Франциск Скорина. Мн., 1990. С.346, 351; Жураўскі А. Асветніцкая і педагагічная дзейнасць Ф.Скарыны // Францыск Скарына і яго час. Мн., 1988. С.248. Пытаньні дыялектнае асновы трансьлітарацыі гэбрайскіх тэрмінаў у выданьнях Скарыны ў супастаўленьні з лацінскімі й чэскімі крыніцамі разглядаюцца ў працы Мошэ Альтбаўэра «Элемэнты ашкеназійскага дыялекту гэбрайскай мовы ў кірылічнай транскрыпцыі зь І-ай паловы XVI ст.»:
משה אלטבאואר. יסודות של עברית אשכנזית בתעתיק קירילי מהמחצית הראשונה
של המאה הט״ז (Jerusalem, 1982).

2 У гэтых прыкладах лацінскія формы для параўнаньня ўзятыя з камэнтару Мікалая Лірана паводле выданьня: Prima pars Lyre. Libri biblie cum postillis additionibus et replicis contenti in prima parte Lyre. [Nürnberg, 1497]. Аднак Скарынавы формы не заўсёды адпавядаюць формам, ужытым як у камэнтары Лірана, гэтак і ў чэскай Бібліі 1506 г.: **вайкра** (ПЦ 2 — 2.119) < *vaicra - vaiecra (Lyre) - Vagethra (1506); **вайдабберъ** (ПЦ 2 — 2.119) < *vaidabber - vaiedaber (Lyre) - Wagedaber (1506); **геллегадборимъ** (ПЦ 2 — 2.119) < *hellehadborim - ellcaddaberim (Lyre) - Eleaddaberim (1506); **дибре гаіоминъ** (ПЦ 2 адв. — 2.120) < *dibre haiomin - dabreiamim (Lyre) - Dabreyaným (1506), што сьведчыць пра выкарыстаньне Скарынам іншае, нявёдамае нам крыніцы.

3 Hebrew Printing in Prague // Encyclopedia Judaica. Jerusalem, s.d. Vol.13. Col.976.

4 Dobrowsky J. Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden und Russland. Prag, 1796. S.102.

5 Флоровский А. Чешская библия в истории русской культуры и письменности // Sbornik filologický XIII. Praha, 1940-1946. S.196.

6 Мыльнікаў А. Ф.Скарына і чэшскае кнігадрукаванне // 450 год беларускага кнігадрукавання. Мн., 1968. С.189.

7 Немировский Е. Франциск Скорина. Мн., 1990. С.225.

8 Picarda G. Francis Skaryna and the Cabala. London, 1992; Idem. The Allegorical Heraldica of Francis Skaryna. London, 1992.

9 Сваё стаўленьне да гэбрайскага арыгіналу Біблії Скарына даволі выразна выказаў у Першай прадмове да кнігі Ісуса Сірахава: оскудеють слова еврейская, внегда будуть преложена воинъший язык. Нетокмо убо сама сия книга, но изаконъ ипророци иины е всакие книги немалую имають разность егда съединаго языка водругый прекладаются (ІС 2 — 3.511).

10 У 1506 годзе ён выдаў першую грунтоўную гэбрайскую граматыку, напісаную хрысьціянінам (Rudimenta hebraica. Pforzheim, 1506), у якой у аснову далейшай хрысьціянскай гэбраістыкі была пакладзена сэфардзкая фанэтычная традыцыя. Перадача гэбраізмаў у ашкеназійскім фанэтычным афармленьні дае больш шанцаў вэрсіі пра жывы іўдзейскі кантакт Скарыны з гэбрайскай мовай, чым пра кніжны хрысьціянскі. Аб адрозьненьні сэфардзкага й ашкеназійскага вымаўленьня гэбрайскае мовы гл.: Pronunciation // Encyclopedia Judaica. Jerusalem, s.d. Vol.14. Col.124.

КІТАБ З ФОНДАЎ КАЗАНСКАГА ЎНІВЭРСЫТЭТУ (№1446)

Беларускія татары кітабамі называлі ня кожную кнігу, а толькі рукапісныя зборнікі пэўнага складу, у якіх сабраныя гісторыі прарокаў, легенды, усходнія казкі маральна-выхаваўчага зьместу, апісаньні абрадаў, рытуалаў, а таксама асноўных абавязкаў мусульманаў.

Кітаб, які захоўваецца ў фондах бібліятэкі Казанскага Ўнівэрсытэту (сыгнатура 1446; далей у тэксьце — КУ-1446), належыць да ліку найстарэйшых рукапісаў гэткага роду. На думку А.Антановіча, які знайшоў і апісаў гэты кітаб, ён быў перапісаны ў сярэдзіне XVII ст. з арыгіналу канца XVI — пачатку XVII ст.[1]

Старабеларускі тэкст у кітабе КУ-1446 займае 35 аркушаў (ад 41 да 76; аркуш 42 згублены); на старонках тэкст разьмешчаны ў дзьве калёнкі («а» і «б» у трансьлітарацыі). Тэкст рукапісу можна падзяліць на дзевяць частак:

1. 41б-55а — тлумачэньне, як карыстацца «аракулам», і сам «аракул» або варажбітная кніга.
2. 55б-59б — павучаньне аб малітве й тлумачэньне яе значнасьці.
3. 60а-61а — аб прамудрасьці Божай.
4. 61а-62а — аб спакушэньні чалавека сатаною (шатанам) і аб анёльскай апецы.
5. 62а-64а — напамін аб сьмерці.
6. 64а-67б — размова Мусы (Майсея) з Богам.
7. 67б-72б — прыповесьці аб усемагутнасьці Божай.
8. 72б-74а — дыспут мусульманіна зь іўдзеем.
9. 74а-76б — дыялёг Мухамада з шатанам.

Мяркуючы з аб'ёму гэтага тэксту ў іншых кітабах (І.Луцкевіча XVIII ст., А.Карыцкага XIX ст., Я.Лебедзя 1771 г.), можна сказаць, што ў нашым рукапісе нестае 4-5 старонак згаданага дыялёгу Мухамада з шатанам, які абрываецца ў сярэдзіне сказу[2].

Межы паміж часткамі выразна вызначаныя ня толькі зьместам, але й афармленыя графічна. Так, частка заўсёды канчаецца словамі «амин» або «конец», а другая пачынаецца «в китабе так пише». (У дужках у нашым трансьлітараваным тэксьце падаем умоўнае найменьне гэтых частак.)

Упершыню даецца поўная публікацыя трансьлітараванага тэксту кітаба КУ-1446, якая, апрача літаратурна-пазнавальнага, мае й важнае гістарычна-філялягічнае значэньне як каштоўны помнік жывой старабеларускай мовы.

В.Чэкман у сваім артыкуле «Варажбітная кніга Хадыны з кітаба КУ-1446», не адмаўляючыся ад падрабязнага вывучэньня графікі арыгіналу з мэтай выкарыстаць яе для вызначэньня даты напісаньня помніка, выяўленьня асаблівасьцяў правапісу паасобных перапісчыкаў, запрапанаваў крыху спрасьціць трансьлітарацыю, што спрыяла б хутчэйшаму й больш плённаму прачытаньню тэксту й не ўскладніла б яго моўнага аналізу, і выканаў трансьлітарацыю «аракула» (арк.41б-55а)[3].

Дэталёва разгледжанае ўжываньне знакаў для перадачы зычных і галосных гукаў у кітабе ЛУ-893 і КУ-1446 дазволіла Г.Мішкінене абагульніць яго ў табліцах 1 і 2[4].

Улічваючы неабходнасьць азнаёміць з тэкстам кітаба магчыма шырэйшае кола чытачоў, у прапанаванай публікацыі былі дапушчаныя гэткія ступені адаптацыі тэксту: 1) спрашчэньне сыстэмы трансьлітарацыі; 2) распадзел паміж фанэмамі *о* і *у*, графічная фіксацыя якіх у арыгінальным тэксьце непасьлядоўная; 3) падзел тэксту на словы й сынтагмы.

Разам з тым, у задачу гэтае публікацыі не ўваходзіла распрацаваньне прынцыпаў трансьлітарацыі, якія б дазволілі цалкам пазьбегнуць элемэнтаў суб'ектыўнасьці пры інтэрпрэтацыі арыгінальнага тэксту.

Усе арабскія, турэцкія й пэрсідзкія формулы й паасобныя тэрміны падаюцца паводле прынцыпаў трансьлітарацыі, ужытых для перадачы беларускага тэксту. Іх пераклад і тлумачэньні выкананыя выкладчыкам арабскае мовы Цэнтру арыенталістыкі пры Віленскім Унівэрсытэце сп. Э.Рачусам, якому мы шчыра дзякуем.

Падрабязны камэнтар да публікаванага тэксту будзе зьмешчаны ў асобным дасьледаваньні, прысьвечаным мове кітаба КУ-1446.

Галіна Александровіч-Мішкінене
Віленскі Ўнівэрсытэт, Вільня

Табліца 1. Зычныя

Ізаляваная	Пачатная	Сярэдняя	Канцавая	Гукавае значэньне	Трансьлітарацыя
ب	بـ	ـبـ	ـب	б, б'	б
ࢯ	ࢯـ	ـࢯـ	ـࢯ	ц	ц
ح	حـ	ـحـ	ـح	х	х
خ	خـ	ـخـ	ـخ	х	х
چ	چـ	ـچـ	ـچ	ч	ч
د	د	ـد	ـد	д, дз'	д
ࢮ	ࢮ	ـࢮ	ـࢮ	дз'	дз́
ج	جـ	ـجـ	ـج	дж	дж
ف	فـ	ـفـ	ـف	ф	ф
غ	غـ	ـغـ	ـغ	ґ, ґ'	ґ
ه	هـ	ـهـ	ـه	г, г'	г
ى	يـ	ـيـ	ـى, ـي	й	й
ق	قـ	ـقـ	ـق	к	к
ك	كـ	ـكـ	ـك	к'	ќ
ل	لـ	ـلـ	ـل	л, л'	л
م	مـ	ـمـ	ـم	м, м'	м
ن	نـ	ـنـ	ـن	н, н'	н

Ізаляваная	Пачатная	Сярэдняя	Канцавая	Гукавае значэньне	Трансьлітарацыя
پ	پـ	ـپـ	ـپ	п, п'	п
ر	ر	ـر	ـر	р	р
ص	صـ	ـصـ	ـص	с	с
ث	ثـ	ـثـ	ـث	с'	ć
س	سـ	ـسـ	ـس	с'	ć
ڛ	ڛـ	ـڛـ	ـڛ	с'	ć
ش	شـ	ـشـ	ـش	ш	ш
ط	ط	ـطـ	ـط	т	т
ت	تـ	ـتـ	ـت	т́, ц'	т́
و	و	ـو	ـو	в, в', ў	в
ظ	ظ	ـظـ	ـظ	з	з
ض	ضـ	ـضـ	ـض	з	з
ز	ز	ـز	ـز	з́	з́
ذ	ذ	ـذ	ـذ	з́	з́
ژ	ژ	ـژ	ـژ	ж	ж
ڎ	ڎ	ـڎ	ـڎ	ж	ж
ع	عـ	ـعـ	ـع	ʻ	ʻ

Табліца 2. Галосныя

Канцавая й сярэдняя	Пачатная	Гукавае значэньне	Трансьлітарацыя
ـَا	اَ	а	а
	عَا	а	а
	آ	а	а
ـَ		э, а	е
ـُ	اُ	у, о	у, о
ـُو	اُو	о, у	ō, ȳ
ـَو	اَو	о	о
ـِ	اِ	і, э (<ѣ), ы	и
ـِيـ ,ـِى	اِيـ	і, ы	й

[Варажбітная кніга]

41а бис́ми ллаги ррахмани ррахӣм | алхамду лиллаги рабби лʻаламӣна | вассалават́ ʻала мухаммадин ваиллаги аджмаʻӣн[1] | при тōм хвалу бōгу и прōрōку селеват́[2] пивши | йа хōдӣна с́уйӯ книгӯ ис фарс́ийскōгō и с турецкōгō йазика на рус́кий йезик перелōжил дле нев милӣх | жеб йим пō днӯ | а мене хōдинӯ дōбри мӣ мōлитвамӣ успōминали а тōй криз́е с́е в мӣле || и мӣ из данйалӯ прōрōка книгӣ

41б вуписанō дле мус́лиман[3] | иж бӣ им́ лат́ве фартӯну ӯдержат́и | инō хтō сōби хōче за[га]дат́и | три ра зӣ алхем с́ӯрей[4] пет́и майет́ | а три рази прōрōку с́елеват́ пет́и | и ōчӣ зежмӯрит́ | и на што с́е пō лецайе иманōвум палцōм на ōднō ōчкō прилōжит́ и смōт́рит́и | кōтōрōгō прōрōка фал[5] вуймет́ца | у криз́е патрит́ | йаќийе слōва | ōдлӯг тōгō с́е справуй || нап[е]рв[е]й адам бейѓамбер аллейги с́с́алам джаʻафар садик[6] | бōжийа бӣ ласка над ним | мōвил | тӣ ѓоспōдар | кōтōрий сōбе зега дал | твуй фал шчас́ливуй | прийат́елӣ удачнӣ а неприйат́елӣ смутнӣ будет́ || притōм с́ветий ʻабду ллаг аббазавич[7] мōвил | тӣ ѓаспōдару | твуйа пл[о]н[и]т[а]...

---

1 У імя Алаха Міласьцівага, Міласэрнага, хвала Алаху, Уладару сусьветаў і блаславеньне Мухамаду й Богу ўсіх.

2 Блаславеньні.

3 Мусульмане.

4 Пахвала Богу з часткі Карана.

5 Варажба, знаменьне, знак.

6 Адам - прарок мір яму, праведны Джафар.

7 Абдала бэн Абас (619-686) — стрыечны брат прарока Мухамада, першы камэнтатар Карана, заснавальнік мусульманскае экзэгетыкі.

43а деватий вирш указуйе | иж до̄ро̄га т́ӣ по̄ка же | йезде | йед | живот о̄брадуйе || де́сатий вирш ӯказуйе | иж на о̄дно дило̄ по̄лецайеш | ино̄ от то̄йи по̄лецќи будеш удачен со̄ вс́имӣ прийат́елӣ || о̄династий вирш указуйе | иж о̄дин фра сuно̄к указуйе | прето̄ седеку[1] дай | малий дато̄к велку шко̄ди о̄тделайе || а дванастий вирш указуйе | иж о̄т о̄дно̄йи невестӣ чари по̄кажет́ | прето̄ пис́ме бо̄жийе при со̄би но̄с́и | ус́и справу твейи на до̄бро̄ о̄бро̄т́ит́ || ис́ма йл бейгамбер аллейги с́салам джа‘афар садик | бо̄жйа бӣ ласка над ним | мо̄вил | тӣ ґоспо̄ дару | иж о̄т то̄га фалу тек с́е бо̄каже | прейат́елӣ

43б твойи удачни а неприйат́елӣ смутнӣ будет́ || к то̄му с́ветнӣ ‘абдуллаг аббазо̄вич мо̄вил | ґо̄спо̄дару | твойа пло̄нита о̄т мушт́ерӣ з́визди усхо̄дит́ || пер вуй вирш указуйе | иж о̄дно̄ по̄мушленйо̄ майеш | и на до̄бройе по̄мишленйо̄ ма бит́ | ведле мис́лӣ твойи | при бо̄жей ласце ма бит́ || а другий вирш указуйе | иж што̄с́ из рук вушло̄ твайих | ма бӣт́ зес́ до̄ ру к || трет́ий вирш указуйе | иж из велко̄го̄ месца то̄би фартуна по̄каже | бо̄г то̄би пожито̄к привлаш чит́ | живот урадуйе || чет́вертий вирш указуйе | иж малитвойӯ о̄тца и матќи чим ко̄лве бо̄г т́е испо̄ мо̄же | и гдис́ по̄йдеш мисто̄ | до̄ро̄ги и праци ужи веш пе[в]но | о̄по̄с́лей ма бит́ фартунно || патий вир

44а ш указуйе | иж о̄т сино̄в о̄т до̄чо̄к реско̄ши не вказуе | нижли з иншо̄го̄ чо̄го̄с́ спо̄деваш| то̄би фартуна кӯ по̄житку по̄каже || шо̄стий вир ш указуйе | иж о̄т о̄дно̄го̄ дила або от йако̄ йи справу што̄с́ до̄брего̄ по̄каже || с́емуй вирш указуйе | иж майеш у до̄ро̄гу йехат́и | нижли ма бит́ фартунно | до̄бре здо̄ров изйиз́диш || о̄с́муй вирш указуйе | иж през со̄н стра шно̄ видайеш | нижли шчас́т́йе да | на радо̄с́т́ по̄каже || деватий вирш указуйе | иж т́и справа по̄за

[1] Міласьціна.

падла | претō пис́мō пōжӣō при сōби нōс́и | сперава с́у ōтворит́ | и дву с́ветōв парсуна ма бит́ йасна || дес́атий вирш указуйе | иж з ве лкōгō мисца из стрōни фартуна пōкаже ||

44б ōдинастий вирш указуйе | иж ōт ōднōгō неприйа т́ела варуйеш | бō злий | шукайе причинӣ йакōби шкōди дōвес́т́и | не бит́ безпечнōму || а дванастий вирш указуйе | иж ус́ӣ справу на дōбрō ōбрōт́ит́ | бōже дай тō || йа‘кӯб бейгамбер аллейги с́с́алам джа‘афар садик | бōжйа бӣ ласка над ним | мōвил | тӣ гōспōдару | ис тōгō фалу тōбе с́еменча[1] пōкаже | у колкō днех фартуна ку пōжитку пōкаже | урадуйеш || и к тōмӯ ‘абдуллаг аббазōвич мōвил | тӣ гō спōдару | твейа плонита ōт мушт́ерӣ з́везди усхō дит́ || первуй вирш указуйе | иж т́оби ōт та кōгō члōвика дōбр[о]дийство пōкаже | у кōтō рōгō брōви на ōчи пōнавис́ли | урадуйеш || а др[у] гий вирш указуйе | иж ōднō дилō | йакōйō йес́т́

45а урōбленō | ōт тōгō барздō урадуйеш || а трет́ий вирш указуйе | иж ōдна пōсвара або т́ежба пō каже | и с тōйи причинӣ с ōдним братōм ӯс судис́с́а | и врат́иш немалō але на ōкōх урадуйеш || чет́вертий вирш указуйе | иж ō тца и матќи мōлитвойу штōс́ дō рӯк пре буде | и т́еж гдис́ пōйидеш | там фартуна т́и пō каже || патий вирш указуйе | иж хōлōстōму женит́ба пōкаже | а йес́лӣ невеста замуж пōйде | вела дōброгō пōкаже || шōстий вирш указуйе | иж була на т́е хōрōба | але вжō ōминӯла | вела бōгу хвалӣ чинӣ || с́емуй вирш указуйе | иж бӣ т́и ис тōр говли фартуна била || ōсмуй вирш указуйе | иж ōт ōднōйи невестӣ абō от хлōпа из

45б стрōни фартуна пōкаже | урадуйеш || деватий вирш указуйе | иж дōрōга пōкаже | йид | дōрōга ма бит́ фар т[ун]на | дōбре здōров изйиз́диш || дес́атий вирш

[1] Каштоўнасьць, прыемная нечаканасьць.

указуйе | иж о̄т о̄дно̄го̄ спо̄дара то̄би из стро̄ни до̄бро̄го̄ по̄каже | вед[ле] твойи мис́лӣ || о̄династий ви рш указуйе | иж ко̄го̄ с́е спо̄девайеш | зераз прибуде здо̄ро̄в || а дванастий вирш указуйе | иж писанийо слова по̄жйи при со̄би нос́ит́и треба | пан бо̄г ус́и справу на до̄бро̄ о̄бро̄т́ит́ || нӯх бейѓамбер аллейги с́с́алам джа‘афар садик | бо̄ж йа бӣ ласка над ним | мо̄вил | тӣ ѓо̄спо̄дару | о̄ чо̄м по̄лецанийо̄ майеш | ис то̄йи по̄лецќи ниц до̄бро̄ го̄ не по̄каже | по̄т́ерпӣ | то̄гди о̄т неприйат́ела бо̄г вузвелит́ || ку то̄му с́ветий ‘абдуллаг аббазо̄вич

46a мо̄вил | тӣ ѓо̄спо̄дару | твойа пло̄нита о̄т атайе рат́ звезди усхо̄дит́ || первуй вирш ука зуйе | иж по̄до̄ро̄жний хто̄с́ прибудет́ здо̄ ро̄вуй | услишиш и врадуйеш || а другий вирш указуйе | што̄с́ з рук твайих вушло | ма бит́ зес́ до рук | тиле о̄чӣма не бачиш | до̄брейе варо̄та о̄творат́ | урадуйеш || а третий вирш указуйе | иж о̄т по̄вино̄ватих неприйаз́не майеш | то̄бе чинат́ца прийат́елми | а нутро̄м не так мус́лат́ || чет́вертий вирш указуйе | иж малитво̄йу о̄тца и матќи до̄бра с́а по̄каже | урадуйеш || патий вирш указуйе | иж о̄т сино̄в о̄т до̄чо̄к до̄бро̄го̄ с́е до̄чекайеш | а хто̄с́ пребуде | ӯбачиш и вра дуйеш || шо̄стий вирш указуйе | иж што̄с́

46б з рук твайих вишло̄ | або̄ бӣдло̄м | чимже колве | ма бит́ зес́ до̄ рӯк | урадуйеш || с́емуй вирш ӯказуйе | иж о̄б о̄днӯ невесту по̄свара вказуйе | нижли твойа звирхно̄с́т́ ма бит́ | а т́ен с́е не причо̄м зестанет́ || о̄с́муй вирш указуйе | иж о̄дна зева да або̄ шко̄да указуйе бит́ | с́иро̄тем седеку дай | пан бо̄г т́ебе ус́т́ережет́ || деватий вирш указуйе | иж о̄т ко̄го̄с́ зично̄с́т́ по̄каже | чо̄го̄ с́е спо̄девайеш | и барздо̄ урадуйеш || дес́атий вирш указуйе | иж з велко̄го̄ мисца то̄би до̄бро̄с́т́ по̄ каже | урадуйеш и на час смӯт́ишс́е | а пред с́е ма бит́ вудле твойи мис́ли || о̄династий вирш указуйе | майеш за со̄бо̄йу неприйат́ела | прето̄ со̄

би пис́ма пōжйо нос́и | ус́елаќӣ справи при бо жей ласце ма бит́ || ша‘йб бейгамбер

47а аллейги с́с́алам джа‘афар садик | пōжйа бӣ ласка над ним | мōвил | тӣ ѓоспōдару | ō тōм видай | иж справу позепадла | пōт́еребӣ | ōт ус́их непри йат́елӣ бōг вузвалит́ || кӯ тōму светий ‘абду ллаг аббазōвич мōвил | тӣ ѓоспōдару| твейа плōнита ōт ас́ад звезди усхōдит́ || первий вирш указуйе | иж майеш зе сōбō йӯ неприйат́ела | чинит́ца тōби прийат́елōм | а йōн нагōрший неприйат́ел | не бӯд безбечōн || а другий вирш указуйе | иж т́е штōс́ из ру к вишлō | ма бит́ зес́ дō рӯк | урадуйеш || а трет́ий вирш указуйе | иж ōт пōвинōва тих ниц фартунӣ не майеш | хōт́а бӣ тӣ йим у мед ӯмōчивши пō устам пōмазев | и тō за

47б ōтруту бачат́ | нижли бōг т́ебе ōт чōгōс́ ōбра дуйе || чет́вертий вирш указуйе | иж малитвōйӯ ōтца и матќи дōбра дōчекайеш и врадуйеш || патий вирш указуйе | иж ōт синōв ōт дōчō к дōвгō дōчекейеш и лас́ки с панс́кōйи || шōстий вирш указуйе | иж ōт брата абō ōт хлōпа йакōго фартуна кӯ пōжитку пōткайе || с́емуй вирш указуйе | иж през сōн штōс́ видел | тō на радōс́т́ пōкаже || ōс́муй вирш указуйе | иж кōгōс́ варуйеш | ниц не рупс́е | ма бит́ твойа звирхнōс́т́ | а нет́ не пречōм с́е зестане || деватий вирш указуйе | иж гдис́ пойндеш и тим веле фартунӣ ӯбачиш и врадуйеш || дес́атий вирш указуйе | иж с адним члōвикōм

48а зешōл | ōт тōгō варуйс́е | бō злий || а дванастий вирш указуйе | иж пан бōг ус́ӣ справу на дōбрō ōбрōт́ит́ | бōже дай тō || йӯс́уф бейгамбер аллейги с́с́алам джа‘афар садик | бō жйа би ласка над ним | мōвил | тӣ ѓоспōдару| твойа плōнита шчаслива | прийат́елӣ ӯдачнӣ а неприйат́елӣ смут́нӣ будут́ | ма бит́ вед

ле мис́ли твойи || ку то̄му с́ветий ‘абдуллаг абба
зо̄вич мо̄вил | твойа планита о̄т ќунус́ з́
везди усхо̄дит́ || перву вирш указуйе | иж
што̄с́ з рук тв[о]йих вушло̄ | ма бит́ зес́
до̄ рӯк | барздо̄ урадуйеш || а другий ви
рш указуйе | иж т́и о̄дна до̄ро̄га по̄каже |
йез́да | йид | ма бит́ фартунна | до̄бр здо̄ро̄в

48б изйиз́диш || а трит́ий вирш указуйе | иж о̄ што̄ бо̄га по̄же[да]
йеш | ма бит́ при бо̄жей ласце || чет́вертий вирш
указуйе | иж йес́лӣ што̄ з рук вушло̄ | прето̄ седеку дай |
бо̄ малий дато̄к велку шко̄ду о̄тдалайет́ || патий
вирш указуйе | иж о̄т сино̄в о̄т до̄чо̄к барздо ура
дуйеш || шо̄стий вирш указуйе | иж о̄дно̄го̄ чло̄
вика убегайеш | у то̄й мери из стро̄ни ку по̄житку
майе бит́ || с́емуй вирш ӯказуйе | иж йако̄би на о̄
с́идлос́т́ важиш або̄ на о̄тмину йако̄ж ко̄лве
о̄бро̄т́ит́и хо̄чеш | и с то̄го̄ т́еж урадуйеш || о̄с́муй
вирш указуйе | иж о̄т о̄дно̄го̄ чло̄вика вару
йеш барздо̄ | на сто̄йит́ || деватий вирш указуйе |
иж у но̄чи през со̄н видайеш | на ранйо̄ зебивайеш |

49а по̄то̄м не рупс́е | на радо̄с́т́ о̄бро̄т́ит́ || дес́атий
вирш указуйе | иж т́и о̄дна зевада по̄каже | прето̄
седеку дай | тейа зевада о̄т т́ебе далеко̄ станет́ ||
о̄династий вирш указуйи | иж наживат́и рупес́т́
майеш | а с то̄ рупес́т́и со̄би зеваду чинис́ |
мус́лиш чи с́ак або̄ так буде | ниц не рупс́е | ма бит́
при бо̄жей ласце || а два[на]стий вирш указуйе | иж
йес́лӣ майеш на со̄би до̄лг ӯпо̄мино̄к або̄ о̄
бро̄к | йак о̄плат́иш | шчас́лив и о̄брадо̄ва
но̄ майе бит́ || з́еќериййа бейгамбер аллейги с́с́алам
джа‘афар садик | бо̄жйа би ласка над ним | мо̄вил
тӣ го̄спо̄дару | твойа мис́л до̄бра | о̄т то̄го̄
бо̄г вузвалит́ | йако̄ж йенӯса про̄ро̄ка рӣба
бӣла преглӣнӯла | и там йемӯ с́мерт́

49б не стала | бо̄г йего здо̄ро̄ваго̄ визвалил | про̄з́ба
йего̄ до̄ бо̄га до̄шла || и т́ебе бо̄г о̄с́т́ереже | прийат́ели
ӯдачнӣ а неприйат́ели смутнӣ будет́ || ку то̄му с́ветей

ʻабдуллаг аббазōвич мōвил | тӣ ґōспōдару |
иж тōби з велкōгō месца из стрōни фар
туна пōкаже и ку пōт́с́т́еваćт́и || а другий вирш
указуйе | иж тōби кōрис́т́ абō будлōм абō чим
кōлве дō рӯк майе бит́и | урадуйеш ||
а трет́ий вирш указуйе | иж хтōс́ пōдōрō
жний пребуде | услишиш и врадуйеш || чет́вертий
вирш указуйе | иж на ōднӯ реч пōлецайеш
и невинне ćе смут́иш | ниц не рупćе | на ōкōх урадуйеш ||
патий вирш указуйе | пан бōг тōби дит́а иств

50а ōрит́ и шчаćливу будет́ | а йешче ōт ōднōгō
хлōпа абō ōт брата абō от йакōгō члōвика
из стрōни фартуна ку пōжитку пōкаже ||
шōстий вирш указуйе | иж ōт невестӣ
среднōйи не мала ни велика дōброс́т́ пōкаже вуд
ле твойи муćли | урадуйеш || ćемуй вирш указуйе |
иж с ōднōгō месца йакӯйус́ надийӯ ма
йеш и миćлиш чи тек абō ćак буде | ниц не рупćа |
при надийи зестанеш || ōćмуй вирш указуйе |
иж майеш гдиć пōйихати | йид | дōбр
здōрōв изйиз́диш пōчс́т́иве || деватий
вирш указуйе | иж т́и пан бōг из ненаде
жнōгō месца хелалний[1] пōжитōк прив

50б лашчит́ | урадуйеш || деćатий вирш указуйе | иж ōднō пō
мишленйō майеш | дōбрōйō пōмушленйō | ма бит́ ведле твойи
миćли || ōднастий вирш указуйе | иж ōт тōгō фалу тō
би вела фартунӣ пōкаже || а дванастий вирш указуйе |
иж уćӣ справу на дōбрō ōбрōт́ит́ | и двух ćве
тōв парсуна ма бит́ йасна | бōже дай тō || давуд
бейґамбер аллейги ććалам джаʻафар садик | бōжйа
бӣ ласка над ним | мōвил | тӣ ґōспōдару | ćемун
чуйе тōби | иж ма бит́ вудле твойи миćли | и т́еж ō чō
м зегаданō | прōжне ćе рупит́и | ниц не рупсе | майеć
радōват́и || при тōм ćветий ʻабдуллаг аббазōвич
мōвил | тӣ ґōспōдару | [тво]йа плōнита ōт з́ухул звезди
усхōдит́ | иж йеćли бӣ ō хōрōбу и на пōмōч
будет́ и сōн ма бит́ шчаćливуй || а другий вирш

[1] Штосьці законнае, дазволенае.

51a указуйе | иж о̄т о̄дно̄го прийат́ела або̄ о̄т брата то̄ би до̄бро̄с́т́ по̄каже | урадуйеш || а трет́ий вирш указуйе | иж т́и пан бо̄г из ненадежно̄го̄ месца хела лний скарб прилас́чит́ || чет́вертий вирш указуйе | иж о̄т невестӣ срениӣе не мала ни велика то̄би вела фартуни по̄каже || патий указуйе | иж за тӣз́ден або̄ ближей што̄с́ до̄брейо услишиш и враду йеш || шо̄стий вирш указуйе | иж майеш до̄лг по̄ст о̄тпо̄с́т́ит́ | двух с́вето̄в па рсуна ма бит́ | ӯс́и справу ӯтворат́ || с́емуй вирш указуйе | иж и колко̄ днех барздо̄ на жи вот́и рупес́т́ уживайеш | але ниц не рупс́е | иж бо̄г мило̄с́т́ивуй веле фартунӣ кӯ по̄жи тку дас́т́ | тога на радо̄с́с́ о̄бро̄т́ит́ |

51б по̄же дай то̄ || о̄с́муй вирш указуйе | иж варуйс́е таќих хто̄ твой хлиб со̄л уживайет́ | иж би т́о̄ би шко̄ди не вчинили || деватий вирш указуйе | иж стра шнийе снӣ видайеш | нижли на радо̄с́т́ бо̄г о̄б ро̄чайет́ || дес́атий вирш указуйе | иж о̄днӯ по̄лецку майеш | и с то̄йӣ по̄лецќи барздо̄ ура дуйеш || о̄династий вирш указуйе | иж пан бо̄г то̄би йез́ду указуйе | йако̄бӣ до̄ро̄гу | бо̄ праци уживеш | о̄по̄с́лей ма бит́ фартунно̄ || а двана стий вирш указуйе | иж зе со̄бо̄йу неприйа т́ела майеш | прето̄ при со̄би пис́ме бо̄жӣо̄ но̄с́и | а гди будеш но̄с́ит́и | ус́о̄ то̄би зру чно̄ ма бит́ | бо̄же дай то̄ || с́улейман бейґа мбер аллейги с́с́алам джа‘афар садик | бо̄жӣа бӣ

52a ласка над ним | мо̄вил | тӣ ґо̄спо̄дару | о̄ чо̄м йес́ загадал | майес́ мит́и дес́ет́еро̄ по̄т́ер пенӣа | напервей по̄лецайеш у до̄ро̄гу | до̄ по̄ ниделка т́ерпи || прито̄м с́ветий ‘абдуллаг аббаза вич мо̄вил | тӣ ґо̄спо̄дару | твойа пло̄нита хамал о̄т маррӣх з́везди усхо̄дит́ || первуй вирш указуйе | иж о̄т о̄дно̄го̄ дила або̄ о̄ што̄ ко̄ лве мис́лиш чи тек або̄ с́ак буде | рупис́с́е хо̄де чӣ | ниц не рупс́е | иж на о̄ко̄х урадуйеш || а другий вирш указуйе | иж што̄с́

з рук твойих вушло | зс́с́ ма бит́ дō рук |
барздō урадуйеш || а трет́ий вирш
указуйе | иж ōтō злōгō тевариша варуй с́е |

52б иж т́и мис́лит́ ō шкōду || чет́вертий вирш указуйе |
иж штō рукōйу свайейӯ урōбиш | тōби майе бит́и
фартуннō || тӣ ѓōспōдару | с́уйу пōлецкӯ кōтōру
йӯ зегадал | дōбра ӯбачиш | пōлецка майе бит́ певна |
урадуйеш || патий вирш указуйе | иж ōт синōв ō
т дōчōк фартунӯ ӯбачиш || шōстий вирш
указуйе | иж ōдин чōлōвик т́ебе з дōрōги зво
дит́ | неймайс́е зе йегō навукōйӯ | неприйат́ела набуде
ш || с́емуй вирш указуйе | иж ōб однӯ невестӯ
из мужчинōйу неприйаз́не пōкаже | бōг милōс́т́иви
й т́ебе ōс́т́ереже || ōс́муй вирш указуйе | иж ō
т ōднōгō скупōгō члōвикаваруйес́е | бар
здō злий || деватий вирш указуйе | иж т́ōби
ōдна дōрōга пōкаже | йид | дōрōга шчас́лива

53а майе бит́ | здōрōв из́йиз́диш и врадуйеш ||
дес́атий вирш указуйе | иж ōт бōга жаданйо ма
йеш | бōгу хвалӯ дōвай | майе бит́и дōхōд
нō || ōдинастий вирш указуйе | иж тōбе ōт ве
лкōгō члōвика фартуна пōкаже и ку пōт́с́т́ива
с́ти || а дванастий вирш указуйе | иж при
пōжой ласце вс́елакōйō жеданйō ма бит́
дōхōднō | бōже дай тō || аййуб бейѓамбер
аллейги с́с́алам джа‘афар садик | бōжйа бӣ ласка
над ним | мōвил | тӣ ѓōспōдару | с́уйу полецку
штō йес́и зегадал | треба мис́ец пōт́ерпит́и |
бōг милōс́т́евий а спōмōже || ку тōму с́ве
тий ‘абдуллаг аббазавич мōвил | тӣ ѓōспō
дару | твойа плōнита ōт кемер звезди

53б усхōдит́ || первуй вирш указуйе | иж тōби ōдна дōрō
га пōкаже | не йид бō недōбра | ис тōйи дōрōги шкōда по
каже || а другий вирш указуйе | иж тōби у тōрговли купит́и
и прōдат́и фартуна пōкаже | урадуйеш || а трет́ий вирш
указуйе | иж майеш двуличнōгō прийат́ела | варуй с́е
жебис́ ōт негō шкōди не мил | не буд безпечен || чет́вер

тий вирш указуйе | иж ōднōм чōлōвице барздō
кехайеш и йегō зебегайеш | а в тōй мери зевжди
утрачайеш | нижли ōпōćле ма бит́ фартуннō ||
патий вирш указуйе | иж ис тōгō фалу барздō
урадуйеш || шōстий вирш указуйе | иж йеć
ис ḱим у гн[е]в зешōл | ōт тōгō варуйеш | бō злий ||
ćемуй вирш указуйе | иж т́ōби ōт ōднōгō члōви
ка шкōда пōкаже | не буд безпечōн || ōćмуй вирш

54а указуйе | иж на кōгō ćе спōдевайеш | у тōм пра
вди немаш | и йемӯ свайи привади не пōведай | и ō
т тōгō шкōди спōдевайće || деватий вирш
указуйе | иж два миćеци справа йешче зепадла |
у рукӯ нейдет́ | претō нōćи биćма бōже нōćи |
зепадлийе справи će ӯтворат́ | урадуйеш || деća
тий вирш указуйе | иж ōб ōднō дилō чōгō
ć бōйиćće и мōвиш | не видайу | йакō би майе бит́
чи ćак чи тек | не рупće | на ōкōх урадуйеш || ōдина
стий вирш указуйе | иж ōтō злōгō суćада
веруйеш | барздō злий | шукайе причинӣ йакō
бу шкōди дōвеćт́и || а дванастий вирш
указуйе | иж бōг милōćт́ивий уćи справи на

54б дōбрō ōбрōт́ит́ | бōже дай тō || мӯćа бейґа
мбер аллейги ććалам джа‘афар садик | бōжйа бӣ ласка
над ним | мōвил | тӣ ґōспōдару | кō[то]рийу пōлецку ма
йеш | недōбра | пōт́ерпӣ | тōгди ōт неприйат́ела бōг
визвалит́ || ку тōму ćветий ‘абдуллаг аббазōвич
мōвил | тӣ ґаспōдару | твōйа плōнита ōт атает́
звезди усхōдит́ || первуй вирш указуйе | иж бōг
милōćт́ивий т́ебе ōт ōднōйи беди ōćт́ереже | вела бōгу
хвалӣ чинӣ || а другий вирш указуйе | иж ōдна на
вина пōкаже | дōбрайа навина | урадуйеш | удачен буде
ш || а трет́ий вирш указуйе | иж т́ōби уćи
прийат́ели двуличнийе | ōт них варуйće || чет́вертий
вирш указуйе | иж ōдна т́ежба або пōсвара
пōкаже ō йаḱий спадōк | нижли ōпōćле

55а твōйа звирхнōćт́ ма бит́и | а т́ен не при чōм зестане ||
патий вирш указуйе | иж йеćли хōлōстий | женит́ба

майе бит́ | а йеćлӣ невеста | инō замуж пōйде | и фартуна ће водит́ӣ буде || шōстий вирш указуйе | иж ō дин члōвик [н]иштō украде албō затийеt́ | за ć маеt́ дō рӯк твойих прийт́ӣ | але иж з ве ликōйу труднōćт́йу || ćемуй вирш указуйе | иж т́ебе пан бōг ōт ōднōгō лӣхōгō чōлōвика | ōт́ йего злōćт́ӣ ōćт́ереже || ōćмуй вирш указуйе | иж на ōдну дōрōгӯ пōйихал хтōć дō т́ебе | йавнō у дōбрōм здōрōвйи прибуде | удачен будеш || деватий вирш указуйе | из нена дежнōгō месца пан бōг пōжитōк даćт́ | велмӣ удачōн будеш || деćатий вирш ука

55б зуйе | иж тōби пан бōг дӣт́а даćт́ | будеш радōвал || ōдинастий вирш указуйе | иж тӣ ōт велкōгō члōвика и стрōни йегō пōкаже | ӯдачōн будеш || а дванастий вирш указуйе | иж пан бōг уселакōйо дилō на дōбрō ō брōт́ит́ || амӣн ||

[Павучаньне аб малітве й тлумачэньне яе важнасьці]

у ќит́абе аджилайи пишеt́ йешчō || прōрōк мухаммед мōвил | гди ку немаз́у[1] приступуйт́е и с панōм бōгōм майет́е резмōви мит́и | пригōт́уйт́еће хōрōшō | чистō умислōм и нут́рōм чист́им | с пōкōрōйу великōйу | стан ку немаз́у руќи знемши пōкōрне | гледи пилнō | гди майеш пōклōнит́еће пану бōгу |

56а на стōрōну не гледи и спōлна пий | гди штō пōтреба куран[2] || тō йеćт́ у лехме[3] у кийам[4] у рӯќе'и[5]

---

[1] Малітва, багаслужба ў Ісламе; пэўны пералік пахвалаў і праступкаў чалавека.

[2] Каран, сьвятая кніга мусульманаў.

[3] Цела.

[4] Стаяньне; рэлігійны абрад, палажэньне цела падчас малітвы.

[5] Адзін з рытуальных паклонаў, паклон уперад датуль, пакуль далоні рук ня будуць гарызантальна з каленямі.

у с́ejджде́йи[1] у аттехийат́у[2] у с́еламе[3] || гди тō ужō спō лна спōлниш | хōрōшō пил немаз́ | тō т́ рекнет́ дō т́ебе | чōлōвиче вирнику бōжий | иж т́и спōлна и хōрōшо пил и кланалс́е бōгу и нигди инде не гледил | тōлкō там | гди пану бōгу пōклō нис́е | ȳс́о тō дōстат́ечне спōлнил | гди штō належалō йак | те мене ут́с́т́иве хōрōшō дō стат́ечне сполнил | йак йа вдачōн ō т т́ебе || пан бōг нехей тōби удачōн будет́ || пан бōг рекнет́ | чōлōвиче мōй | ѓди мōй тōбе немаз́ признавайет́ | и йа бōг тōби призена

56б вайе | и вдачōн твойему немаз́у | и пōслȳз́е | и тōби самōму | и кажу спōлна до рейстри написат́и || а гди би кōтōрий чō лōвек ку немаз́у не стал шчирō и чистō с́ерцōм приступōвал | йакō тōт́ дōбрий чōлōвек пил и кланелс́е | и стōйечи у фийаме гди индей на стōрōну гледил непōт́ребне не там | гди майеш пōклōнит́ис́е панȳ бōгу | неглидиш | пан бōг рекнет́ | чōлōвиче| гди гледиш на стōрōнȳ не там | гди майеш мени бōгу пōклōнит́исе | и иншойō мȳс́лиш | чōму ѓдӣ передō мнōйу бōгōм стōйиш и сō м нōйȳ бōгōм мōвиш | а мене нет́с́т́иш | йешчō ѓдӣ и другий раз будет́ так неōбичайне стōйат́ | инде на стōрōнȳ гледит́ будет́ | пан бōг рекнет́ | чōлōвиче | гди гледиш индей

57а на стōрōнȳ | пōдōбнō у т́ебе йес́т́ инший бōг у т́ебе и инший прийат́ел | милший за мене бōга | так велми гледиш на стōрōнȳ | пилнуйеш другōгō прийат́ела | ōкōрōм мене бōга | на тōгō || ѓди йешчō у т́ретий ра[з] будет́ так неōбичайне стайат́и и индей на стōрōнȳ гледит́и и инде глидет́ | пан бōг рекнет́ | стрōгō гнивам | чловиче | гди ж так мене бōга у т́рет́ий раз неут́с́т́ил | ōт мене бōга ō твернȳлс́е | инде гледиш | пōдōбнō у т́ебе окрōм

---

1 Прастрацыя, адзін з рытуальных паклонаў, палажэньне цела падчас малітвы.

2 Прывітаньне.

3 Прывітаньне.

мене инший бо̄г йес́т́ | на то̄го̄ пилне гледиш | мене бо̄га о̄пус́т́ил | на мене не гледиш и то̄т́ нема́з йес́и не причо̄м о̄ставил | йа бо̄г о̄ т́ т́ебе о̄трекайус́е и о̄т́ нема́зу твайего̄ о̄трекайус́е || пане по̄же | о̄бо̄ро̄ни нас

57б о̄т то̄га || то̄т́ нема́з майет́ йего̄ про̄клинат́ | [ре]кнет́ | йако̄ т́и мене не при чо̄м о̄ставил и о̄т пана бо̄га о̄тдалил | пан бо̄г нехей т́ебе о̄т́ лас́ки свайи о̄тдалит́ || пане бо̄же о̄бо̄ро̄ни нас || на‘у́зу биллаги[1] || прикладо̄м бо̄ | йес́ли бу ко̄то̄рий чло̄век из с́его̄с́вит́ним кро̄ло̄м або̄ пано̄м велиќим стал рзмевлат́и | и сто̄йечи пере д ним и з́ ним мо̄вечи на сто̄ро̄нӯ гледил индей | то̄т би кро̄л або пан нет́ерпил би до̄ т́рет́его̄ разу | за разо̄м кезал йемӯ з неласко̄йу преч по̄ йт́и о̄т с́ебе || йешчо̄ про̄ро̄к мухаммед мо̄вил | до̄пана бога мо̄лит́ву про̄з́би нит лепшо̄йи и так важно̄йи | йак нема́з пет́и и кланит́ес́е пану бо̄гу | бо̄ у нема́зе | што̄ пану бо̄гу по̄винно̄ о̄т́до̄ват́и и што̄ пану бо̄гу удачно̄ и мило̄ | ус́о̄ нема́зе вибравши

58а уло̄жо̄но у нема́з || першайа | пана бо̄га визнават́и о̄ дӣним бо̄го̄м | иншо̄го̄ бо̄га нит́ || другайа | перед ним сто̄йат́ с по̄ко̄ройу и бо̄йа́зно̄йу велико̄йу и йемӯ кланет́ис́е до з́емли | и в по̄кло̄ненӣӯ лежечи на з́е мли йего̄ бо̄га хвалит́и | имани йего̄ || т́рет́айа | у по̄чат́ку у нема́зе иж до̄ о̄стат́ку имани йего̄ велеќийе успеват́ го̄ло̄с́о̄м | и мо̄вчико̄м хвалечи и про̄с́ечи йего̄ бо̄ га || пан бо̄г рек | мухаммед твойи уммет́и[2] | ко̄то̄рий бӣ чло̄век нема́з себах[3] ранний пел и кланелс́е панӯ бо̄гу | так великойо важно̄йо спас́енӣо̄ | йако̄ би по̄чавши о̄т адаме про̄ро̄ке до̄ прийс́т́йа мухаммед про̄ро̄ке | дле бо̄га по̄слӯгу чинил | но̄чи бо̄го̄мо̄лства у ден лудам до̄бро̄с́т́и || а хто̄ би раннего̄ нема́зу не пил | так грих велиќий | йако̄би до̄бӯвши шаблӯ ус́их про̄ро̄ко̄в по̄с́т́инал || а хто̄ бӣ

---

[1] Божа, абарані нас.
[2] Мусульманская суполка Мухамада.
[3] Раньняя малітва.

58б ойле[1] немаз́ пил | кланелс́е панӯ бо̄гу | так велико̄йо̄ спас́енйо̄ |
што̄ йес́т́ на вс́о̄м с́вет́е кафиро̄в[2] и невирнико̄в у бо̄га |
ус́их т́их на вару мусулманс́куйу навернӯл || а хто̄ би
о̄йле немаз́у не пил | не кланелс́е бо̄гу | так грих велиќий | йако̄
бӣ рай и до̄м бо̄жий йако̄ бӣ избӯрил ||
а хто̄ бӣ аќинде[3] немаз́ пел и кланелс́е бо̄гу | так велико̄йо̄
спас́енйо̄ | йако̄ бӣ рай и небо̄ направил избӯдо̄ва
л || а хто̄ бӣ аќиндӣ немаз́у не пил | не кланелс́е бо̄гу | так
грех велеќий | йако̄ бӣ з неба со̄сланийе ус́и чо̄тири
книгӣ у о̄го̄н уќинул || хто̄ бӣ ахшам[4] нема
[з́ пил] | кланелс́е бо̄гу | так велико̄йо̄ спас́енйо̄ | йако̄би
[то̄г]о̄ дна с́емдес́ат го̄ло̄дних накармил | и йако̄
[бӣ] с́емдес́ат́ нагих о̄дил | и йако̄бӣ с́емдес́ат́
пеших на ко̄ни уссадил || а хто бӣ ахшам

59а немаз́у не пил | не кланелс́е бо̄гу | так грих велиќий | йако̄бӣ
с́емдес́ат́ раз и з матко̄йу свойойӯ по̄сред
ќебийӯ[5] у до̄му бо̄жйо̄м содо̄мийӯ грих по̄по̄лнил ||
а хто̄ бӣ йет́ци[6] немаз́ пел | кланелс́е бо̄гу | тек
велико̄йо̄ спас́енйо̄ | йако̄бӣ из матќи наро̄дилс́е та
к чистий | биз греху застане || а хто̄ бӣ
йетци немаз́у не пил | не кланелс́е бо̄гу | так герих ве
лиќий | йако̄ бӣ туйӯ ус́у но̄ч с пано̄м бо̄го̄
м валчилс́е и сварилс́е || а хто̄ бӣ вит́ри[7] ва
джиб[8] немаз́ пел | кланелс́е бо̄гу | так велико̄йо̄ спа
с́енйо̄ пан бо̄г дас́т́ про̄ро̄ке мухаммеда || а хто̄ бӣ
витру немаз́у не пил | не кланелс́е бо̄гу | пан бо̄г йемӯ
так грих велиќий дас́т́ | немруда фере‘ӯна[9]
шеддада[10] про̄т́ивнико̄в свойих бо̄жих ||

---

1 Поўдзень, малітва апоўдні.
2 Няверныя.
3 Пасьляабедзенная малітва.
4 Вечар, малітва на заходзе сонца.
5 Мячэць.
6 Малітва, выконваная пасьля поўнага заходу сонца.
7 Няцотнае чысло; назоў малітвы.
8 Абавязковы, неабходны (пра малітву, абрад).
9 Фараон, тыран, дэспат.
10 Жорсткі, суворы.

59б прето̄ мус́улмане и мус́улманќи хто̄ немаз́ пейет́ | радуйс́е |
а хто̄ не пейет́ | тужит́е | кайт́ес́е | бо̄йт́ес́е муќи о̄гнӯ пеќелно̄
го̄ || пане бо̄же ӯс́тережи || и рай ӯхо̄ро̄шен немаз́о̄м |
то̄ йес́т́ у райу о̄дна с́т́ена ранний немаз́ | другайа
с́т́ена о̄йле немаз́ | т́рет́айа с́т́ена аќиндӣ немаз́ |
чет́вертайа с́т́ена ахшам немаз́ | по̄крит́йо̄
райу йетци немаз́ | на райс́ќих варо̄тах написано̄
бисми ллаги ррахмани ррахӣм | на инших варо̄тах написа
но̄ йес́т́ кул гуваллагу ахад[1] | о̄ко̄ло̄ райу написано̄
ла илага илаллаги мухаммад расулуллаги[2] || видайт́е | немаз́ йес́т́
ӣмано̄ва[3] хвала || хто̄ би немаз́у не пил | то̄т́ чло̄век
бо̄гу хвали за ӣман не дайет́ | бо̄г у йего̄ ӣман
о̄т́ийимет́ и ќафирино̄м застанет́ || пане бо̄же
о̄бо̄ро̄не о̄т то̄го̄ нас || у ќет́абе мукаддеме[4]

60а пише | кто̄рий чло̄век немаз́ пейет́ | по̄с́ле нема
з́у ко̄жно̄га пет́йа тридес́т́и раз и три рази субха ллаги |
тридес́т́и и три рази алхамду ллилаги | тридест́и и чо̄тири ра
зи аллагу акбар[5] | хо̄ч то̄ не фарз́и[6] | не долг |
але так спас́енйо̄ велико̄йо̄ важно̄йо̄ || хто̄ бӣ
тийе т́ес́пихи[7] у ден сто̄ раз а в но̄ци сто̄ раз с
пел | пан бо̄г то̄мӯ чло̄веку так велико̄ спас́енйо̄
дас́т́ | йако̄бӣ сто̄ раз на гезийс́т́ве[8] бӣл | и йако̄
бӣ сто̄ раз в хаджу[9] бӣл | и йако̄бӣ сто̄ нево
лнико̄в на волӯ випус́т́ил || прето̄ по̄сле немаз́у будт́е
пилнӣ то̄го̄ ||

[Аб прамудрасьці Божай]

так свет́ий мӯс́а про̄ро̄
к рек | пане бо̄же | за по̄зволенйо̄м | чи майу мо̄вит́

[1] Скажы: ён Алах адзіны.
[2] Няма бога апроч Алаха, Мухамад - пасланец Алаха.
[3] Вера.
[4] Уводзіны, пачатак.
[5] Алах вялікі.
[6] Дзеяньне, выкананае на загад Бога; абавязак.
[7] Вымаўленьне або сьпяваньне пахвалы Богу.
[8] Змаганьне за Іслам.
[9] Паломніцтва ў сьвятыя мясьціны.

штō дō т́ебе ‖ пан бōг рек | мōв с́е ‖ мӯс́а рек | пане бōже | мӯдро и дивнō привол лудӣ

60б сōби кланит́ис́е | наперōд йеси улипивши з глинӣ стан чōлōвичий адама | кезал йес́и ус́им ангелōм свойим тому станӯ йешчō без души кланет́ца | а кōтōри й би не пōклōнилс́е | тōт́ згрешил и з лас́ки мō йи спас́т́и майет́ ‖ азаз́ил ангел не пōклонилс́е | гришōн стал и з лас́ки спал | и тōт́ час шетаном[1] застал ‖ претō лудам | тōби бōгу йак не майут́ кланет́ца а бōйат́ца ‖ ангел з глинӣ чō лōвику адаму кланилес́е | а тōби бōгу ōдинōму йак не майут́ кланет́ца ‖ прикладōм тōгō | ѓдӣ ангел тōйе важнийе адаму з глинӣ ств[о]рōнō му кланелис́е | а тоби богу пристойно гожо кланит́ис́е | а иле бōйат́ца некланевшис́е згре шит́ и з лас́ки спас́т́и ‖ пане пōже хōрōшō

61а привов лудей соби кланет́ца ‖ пан бōг йемӯ за зле немел прелōженйō т́еѓō айет́а[2] ‖ пан бōѓ пōд прис́еѓōйу рек | йа т́их лудей | ктōрийе пилни бōѓōмōлства мни слӯжōнц бōѓу на мōйо бōжйō йеденōтст́во | йа бōг йим вдачōн | и ласку свойу йим укеже | и йим пре водникōм буде | дō райу т́их впроважу | и ōт з́веденйа шетанс́кōгō йих стреч бенде амӣн ‖

[Аб спакушэньні чалавека шатанам і аб анёльскай апсцы]

у мукиддиме ќит́абе так пише ‖ а ви лечби дней в гōду йес́т́ триста и шес́т́дес́ат́е дней спōлна | у члōвика йес́т́ триста и шес́т́де с́ат́ суставов спōлна | у члōвике йес́т́ триста и шес́т́дес́ат́ жил спōлна |

61б у члōвике йес́т́ триста и шес́т́дес́ат́ шетанōв спōлна | у члōвеке йес́т́ триста и шес́т́дес́ат́ ангелей спōлна |

[1] Сатана.
[2] Верш.

ōтōж члōвиче видай | иж т́е шетанӣ у члōвике
штō йеćт́ | члōвеке зводит́ | и преводит́ грех |
и вшиткō злōйō чинит́и || ден и нōч ангели
ӣм шетанōм тōгō брōнат́ и з́ ними спōр велиќий
майут́ || ден и нōч члōвек упōминайут́ | штōб
члōвек ѓрех нечинил | приказ бōжий спōлнали |
а шетанӣ ōд тōгō члōвеке ōтводат́ || ōтōж
члōвиче кōжний | старейćе и майćе дō тōгō |
штōбӣ ангели радōвалиćе | а шетанӣ смут́нӣ
бӣли | грех нечинили | приказ пōжий пōлнили ||
ѓди увеćелиш ангели | тōби дōбре | себе приведеш

62a дō райу и дō ласќи бōжōйи || ѓди шетанӣ увеćелиш |
грех будеш чинит́и | ćебе преведеш до пекла в нела
ску бōжйу || кōнец ||

[Напамін аб сьмерці]

прō[рō]к мухаммед мōвил ||
члōвече кōжний | видай ō тōм певне | иж кōж
нōго дна мōгила твойа т́ебе пат́ раз упōминайе
тими слōвами | иж йа дом пустий ōдинōќий | го
туй сōбе тōвариша | прийди дō мне с тō
варишōм || йеćт́ōм дōм т́ōмний | гōтӯй сōби
ćват́лōćт́ | прийди дō мне ćвечойу || йеćт́ом
дōм з́емла т́верда з́имна | ѓōтуй сōби пōćт́елу |
прийди дō мне с пōćт́елейӯ || йеćт́ōм дōм штō
вела у мни гаду вонжōв | гōтуй сōби обō
рōнӯ и прийди дō мне чим йих бōрōнит́иćе майеш ||

62б йеćт́ōм дōм убōгий | ниц немаш | готуй сōби
йеćт́и и пит́и и прийди дō мне истравуй[у] гōтō
вуйу || пӣтали у прōрōка | штō тō тōвариш ||
прōрōк рек | куран пет́и и пōдиши застōвлат́и ||
пӣтали | штō йеćт́ пōćт́ела || прōрōк рек | дōбрийе
спаćенийе учинќи в мōгиле пōćт́ела || пӣтали |
штō йеćт́ ćват́лōćт́ || свеча бōгōмолćт́ва чинит́и
сōби свеча ѓōтуй || пӣтали | штō йеćт́
ōбōрōна ōд ванжōв и гаду || прōрōк рек |
пōкайет́ćе ѓрехōм и злӣм учинкам || пӣтали |

штō йеćт́ пет́и йиćт́и и страва штō йеćт́ || прō
рōк | пана бōга йединōгō визнōват́и и прōроке
и пōсла бōжегō || прōрōк мухаммед мōвил

63а так | ѓди з резсудку бōжōгō луди будут́ за грехи
свойи в пеклō угнанӣ | иле гришнийе муćулмане | и буду
т̃ в пекле мӯчит́će | рекнут́ дō ćебе | пōдмо дō тō
го зрайци нашōгō шетана | будем йему нарека
т̃ | штō ōн нас дō греху привел и дō в
шисткōгō злōгō || мӣ йегō слӯхайучи
грех чинили и пану бōгу прōт́ивнӣ бӣли | т́епер
с причини йего в пекле т́ерпимō муќу великӯйи ||
пōйдут́ дō шейтана | знайдӯт́ йего ćедечи
на майстат́е ōгнистōм | мукари пеќелнийе йегō
стрōѓō мучат́ || пōчнут́ йомӯ мōвит́и | наре
кат́ вимōвайучи || шейтан йим на тō ōткажет́ |
видалиćт́е ви | штō йа шетан зводца ваш |

63б чōму слӯхали || милиćт́е прōрōќи и читалиćт́е книгӣ | хтō
будет́ мене шетана слӯхат́ и грех чинит́и | тōй буде
т̃ за тō в пекле гōрит́ || а йеćли майет́е приклад | взō
р певний | штō йа старших ваших адама и йеву
звод | а хот́ажем и вас зводил | над вами йа
из шаблейӯ не стōйал | они жаднойу брōнейу вас
не бил | мене бӣло вам не слӯхат́ | гриху бӣлō вам
не чинит́ | пōдōбней вам бӣло слӯхат́ прō
рокōв и книг ōд бōга зōзланих | нижли
мене шетана || претō пōдт́е преч | дайт́е мӣ
пōкōй | самӣćт́е сōби виннӣ | сами
т́ерпит́е || прōт́ив тōгō тийе луди не вмийут́ йему ничō
гō мōвит́ | пōйдут́ преч плачучи | дō воли бō

64а жойи в пекле бӣт майут́ || кōнец ||

[Размова Мусы (Майсея) з Богам]

баб || хтō
бӣ пӣтал | т́епер чи йеćт́ прōроќи живийе || йеćт́ чт́ири
живих | два прōроќи на небе живих | а два на з́имли живух ||
ктōрий на небе тō йеćт́ пан йесус на чвартōм небе |

другий идрӣс́ в райу ‖ ко̄то̄рийе на з́емли йеден
хизир | другий илйас ‖ тийе майут́ бӣти живи до̄ суд
но̄го дна ‖ хто̄ бӣ пӣтал судний ден
страшний гди ма бӣт́и то на з́емли | недалеко̄ йурза
лима | рай и пекло̄ ту ма бӣт на з́емли | и пан по̄г ту на
то̄й час́ бенде со̄ндит́ | бо̄ о̄тправа сонду
рай и пекло̄ на свойӣх месцах бӣти майут́ ‖
с́вентий мӯс́а про̄рок | пане по̄же |
чи с́мит́ мо̄вит́ ‖ пан рек | с́мий ‖ пане бо̄же рай

64б чи вко̄ло̄ обваро̄ваний | моцний чи йес́т́ ‖ пан бо̄г
рек | йес́т́ вко̄ло̄ мо̄цно̄ о̄бварований ‖ вро̄та
чи йес́т́ мо̄цно̄ замкно̄ний ‖ пан бо̄г рек | замкно̄
ний ‖ страж вро̄тнайа чи йес́т́ ‖ пан бо̄г рек | йес́т́
певне ‖ пане бо̄же | чи смит́ мо̄вит́и ‖ пан бо̄г
рек | смий ‖ пане бо̄же йединий | шетана чо̄му пушчо̄но̄
до̄ райу | адам с́ветий чим винен ‖ пан рек | мӯс́а |
дай то̄й речи по̄ко̄й и далей непитай | в
шитко̄ то̄ з волӣ мо̄йейи сталос́о ‖ конец ‖

* * *

йешче с́ветий мӯс́а про̄ро̄к рек | пане бо̄же |
хо̄чу в т́ебе чо̄го̄ пӣтат́ | чи смит́ ‖ пан бо̄г
рек | с́мей ‖ мӯс́а рек | пане бо̄же | йес́т́
твойо̄ створенйо̄ велќе | вела про̄ро̄ќи | ангели | луди |
з́емла | небо | рай | майстат́ твой | важно̄ мо

65а цно̄ створо̄нийе ‖ йес́ли бӣ тийе вс́и вушпо̄мено̄нийе |
з йаќих причин змо̄вившис́е | о̄д т́ебе бо̄ѓа о̄д
ступили и виреклис́е с твойо̄го̄ послӯшенства |
што̄бис́ т́и чинил ‖ пан бо̄г рек мӯс́ейу | йа бӣм
йих вшитќих йих мене бо̄га непо̄слӯшних так бӣ
учинил | йедно̄йи ѓо̄дине скарал бӣм стро̄ѓим
каранйо̄м | прахо̄м за ниц бӣм йих учинил |
знаку вло̄су пӣлу йих незостало̄ бӣ ‖ мӯс́а
рек | пане по̄же | так велко̄го̄ важно̄го̄
створенйа хандоѓеѓо свейего йако̄ бӣ
с́ не жало̄вал ‖ пан бо̄г рек мӯс́ийу | чо̄му
мне невирних и непо̄слӯшних жало̄ват́ ‖

у мене в скарбе мōйем | никōму не вадōмōм скарбе скритōм | йес́т́ такōвих створōних

65б с́ветōв с таќим напōлненӣōм | йакō т́ен с́ват́ | ō с́минас́т́и т́ис́ечей с́ветōв спōлна || нейначей правдиве на мōйō бōжество ōдинōйō || мӯ с́а услӣшавши пад в з́еме пану бōгу чōлō м || кōнец ||

* * *

в ќит́абе шурут́у селот́у[1] пише || йешчō мӯс́а прōрок у пана бōга пӣтал | пане пōже | чи с́пиш ти || пан бōг рек мӯс́ейу | принес́и две шкленици пōлнийе води наливши || мӯс́а пренес пōлнō наливши || пан бō г рек | мӯс́а воз́ми у ōбидве руќи пō шкленици || мӯс́а вз́ал || пан пóг рек | вз́ал йес́ | тримай мōцнō || пан бōг сōн препус́т́ил | мӯс́а заснӯл | шкленици з рук вупус́т́ил и пōбил | и воду прōлив || пан бōг рек | мӯс́ийу штō чиниш | чōму шклинеци пōбил | из рук вупус́т́ил | и воду рōзлив || мӯс́а рек | пане бōже | заснӯл йесми || пан бōг рек мӯс́ийу |

66а ōтōже йес́ заснӯл и шкōду учинил | претō йа бōг йесли бӣ заснӯл | з́емла бӣ и небō зō фшитќим напōлненӣōм з мōци рук мōйих вупадла бӣ | и збила бӣ с́е | и шкōда бӣ била || с тим прикладōм мни бōгу нилз́а спат́ веќи викōм || кōнец ||

* * *

йешчō мӯс́а прōрōк у пана бōга пӣтал | пане бōже | хце у т́ебе чōгō пӣтет́ | нижли не с́мийӯ || па н бōг рек | пӣтай йуж тōбе пōзволенō зō мнōйу бōгем мōвит́ || мӯс́а рек | пане бōже | йакō ти давнō бōгōм и йакō давнō справуйеш бōжес́твом || пан бōг рек | мӯс́ейу | велќийе важ нийе речи пӣтат́ смал и важилс́е | кез́ал бӣм т́е тōгō часу стрōгō скарат́ ōгнем спалит́ в пōпил | нижли ласке мōйа гнив мōй

[1] Умовы малітвы.

66б превиша | а илем до̄пус́т́ил то̄би з со̄бойу мо̄вит́и | пре
бачам то̄би || мӯс́а з́лакс́е | пал в з́еме чало̄м | о̄д па
мент́и о̄дишо̄л || ангеле на небе и на з́емли | пане бо̄ѓе слӣша
вши | так стро̄го̄ ѓнивом о̄брушо̄н на мӯс́ийе |
з бойаз́ни у з́еме падли по̄кло̄но̄м бо̄ѓу || пан бо̄г рек |
мӯс́ейу устан | о̄тказе то̄би на питанйо твойо | ви
рок мо̄й бо̄жий кезал то̄би питат́ у мене цо̄
кцеш || пан бо̄г рек | йако̄ йа бо̄зством справуйу
давно̄ | видай | йешче до̄ створенйа з́емли и неба и
ангели | створил йес́ми с́емсо̄т́ т́ис́ечей маст | а ко̄
жно̄йо̄ масто тек велќе | йако̄ т́ен с́ват́ | вежи тих ма
ст висо̄ќи | йако̄ о̄т з́емли до̄ неба | т́е масте
и вежи насипал з́ернети малӣми йако̄ го̄рчица
албо̄ мако̄м || по̄т́ем створило̄м йедне птаху
зелену | кто̄рей птас́е кезал йес́ми

67а на ко̄жний ден по̄ о̄дно̄му з́ерну брат́ и йис́т́и ||
птах т́ен водлӯг рескезанйа мо̄його̄ бо̄жо̄
го̄ то̄лко̄ по̄ йеднему з́арну брал и йад || нейначей
так вела и длӯго̄ т́ен птах бӣл жив | аж тӣ з́ер
нета зо̄ вшитќих маст и веж вшит́ќи вубрал |
ни йеднего̄ не о̄ставил з́ерне || птах т́ен
умар | о̄то̄ж ќилке кро̄т т́ис́енцей т́ему го̄д пре
шло̄ || сумуй и личи || о̄кро̄м мене бо̄га то̄йи личбӣ
видат́ не мо̄же нихто̄ || по̄то̄м в т́их мастах
створил лудей с́ем кро̄т сто̄ т́ес́енцей | с тих
лудей йеден з́ них ѓрех учинил | йа за т́ен ѓрех
стро̄ѓо ѓнивму о̄брушившис́е | т́е маста в
шит́ќи кезал йедно̄ о̄б йедно̄ удорит́ис́е ||
ӯшит́ќи т́е маста вежи по̄ло̄малис́е | по̄т́ло̄
клис́е | за нищ вшит́ко̄ стало̄ з воли мо̄йи

67б бо̄жйи | и луди по̄марли || по̄то̄м у с́емедес́ат́ т́ис́ечий
го̄д створило̄м з́емлу и небо | ангелей | по̄то̄м адама
про̄[ро̄]ке || о̄то̄ж | мӯс́ийу | йако̄ йа бо̄г давно̄ йес́т́
и бенде | нихто̄ то̄го̄ не питей | то̄го̄ по̄го̄то̄ву вида
т́ неможе || ко̄нец ||

[Прыповесьці аб усемагутнасьці Божай]

хтō бӣ хōтил мōци пана богō и великōсћи йего видаť | не можеť || йеднак жо пōтреба и оной питаťиće и видаť | штō бӣт мō же || йеćť дōм ōдин бōжий ćветий | има ему бейтий ме‘мур[1] | кōтōрий тōй дōм с пōчаťку ćвата бӣл на з́емли || пан бōг йего ōćвеťил | и ввеличил | и вз́ал йегō на чеťвертōйо небō мōцӣӯ сво йейӯ бōжōйу през анегле | и ťепер в тōм дōму бōжōм ćветий пан йезус прō[рō]к мешкайе и пану бōгу пōслӯгу чини || пан бōг дла све

68а тōбливоćťи пана йезуса кезал пан бōг на кōж ний ден пō ćемдеćаť ťиćечий ангелей навежаť тōгō дōму и пана йезуса || ōтōж мōц и великō ćť пана бōга | кōтōрийе ангели ден навежали и бӣли пō ćемдеćаť ťиćечей | тийе йуж дō суднō[га] дна тим не будеť | кōлейа не прийде | так вела у пана бōга ангелей || кōнец ||

* * *

баб || також ō мōц и ō велкōćť пана бōга пише || йакō бӣвайе дож ч вела ґвалт великий | тō з мōци бōжӣи || пан бōг каже кежнōму ангелу з рота пуćťиť пō однōй крапел води | тōлкō пō ōднōй не венцей | ōтōж у пана бōга у вадōмōćťи в личбе | кōлкō кōтōрōгō дна капел дōжджōвих кōтōрōгō дна випадлō | с

68б кōтōрōйи тучи випадлō | пōгōтōву йеćť в личбе у пана бōга | и тō ťеж великайа мōц пана бōгō йеćť || ōдин ангел у па на бōга | пōловица тōгō ангела з ōгна а пō[лō]вица ангела из ćнигӯ || ōтōж тōй ангел тако в тōй пōстаťе стōйи | ōгōн ćнигу не ростōпи | а ćниг ōгна не зегани || аж дō суднōгō дна в тōй

[1] Назоў дома на 7-ым небе.

пōстеве | ӯ т́ōм тōварист́ва ōгōн из с́нигōм
бӣт майут ||

* * *

у ќит́абе мираджу[1]
алкулӯбе[2] пише || йешче венша мōц и велкōс́т́ пана
бōга || мōже кōжний члōвек мōндрий тийе
велеќийе мōци резважит́ и бачит́ и в бōйаз́нӣ
йегō бӣт завше || иншōгō никōгō створил
пан бōг | напервей з́емлу | вола | рибу | воду | албō мōрō ||
ресказал пан бōг з́емли стат́ на волӯ | а вол
на рибе | а риба на води | а вода на вздус́е албō на вит́ру ||

69а йуж там пōд водойу з́емли не маш | ани йакōйи мō
цнōс́т́и не маш ||пōтōм пан бōг створил небо |
и майстет́ свой | и ангели | и рай | и вс́е ōхендо
з́ство небес́ќийе и рай́с́ќийе | а вс́е то ōд пōча
т́ку з́емли за шес́т́ дней створил | вс́е спō
лна стало в пат́ницу || ōтōж з́емла небо на во
здус́е стōйит́ мōцӣу бōжойу без́ жила
ров | и пōдпōр жадних не маш | йакō видит́е
из з́емли дō неба иж немаш жаднōйи пōдпō
ри ||

* * *

и о велекōс́т́и тойи рибӣ на ктōрōй з́емла
стōйи || с́ветий пан йезус прō[рō]к у пана бōга
прōс́ил | пане бōже | проше т́ебе дай ми туйӯ
рибу видет́ | на ктōрōй рибе з́емла стōйи ||
пан бōг рек | йезус́е пōд над тō и над тō мōро |

69б на прис́пе стен || пан йезус шед | над тим мōром стал |
ōбачи | ōдна риба глōву укезала плӣнец | три дни и три нōчи
тайа риба плӣла | так бōрздо йакō ис тугōго лӯка
страла ишла || с́ветий йезус три днӣ и три ноци

[1] Узьнясеньне Мухамада на неба.
[2] Сэрца.

гледив | ни йад а ни пил | йешче то̄йи рибӣ не пришла ѓло̄
ва || пан йезус пад ку з́емли | до̄ пана бо̄га
рек | пане бо̄же чи тайа то риба цо̄ з́емлу трима || пан
рек | йезус́е тако̄вих риб | што т́и видиш | с́емдес́а
т́ т́ис́ечей то̄й рибе | на кото̄рой з́емла сто̄йи |
дайу йес́т́и на ко̄жний ден то̄й рибе || пан йезус
рек | пане бо̄же | мо̄ци твойи а вилико̄с́т́и трудно̄
видет́ и видат́ || ко̄нец ||

* * *

т́еж

о̄ велико̄с́т́и мо̄ци пана бо̄га || упатривши

70а час | про̄рок с́улейман рек | мило̄с́т́ивий пане бо̄
же | дал йес́ мни кро̄левства вшит́ко̄го̄ с́вата |
йешче не дал йес́ мни то̄го̄ | што̄ бӣм йа вшитќи твойи
створенйа на с́вет́е хо̄чу у с́ебе мет́и на т́с́т́и | на карме
свойо̄м || пан бо̄г рек | с́улеймане по̄зволам то̄би |
назнач со̄би ден ко̄то̄рий | а йа рескажу | што̄
бӣ то̄го̄ дна у т́ебе вшист́ќи тийе вушпо̄мено̄нийе
створинйа мо̄йи нехей у т́ебе йес́т́и и пит́и про̄шо̄
в || с́улейман зло̄жил ден и пану богу о̄знаймел |
на ко̄то̄рий ден с́улейман кезале го̄то̄ват́
вез́т́и на йедно̄ мейсцо̄ назначо̄но̄йо межи мо̄ра ||
на о̄дин о̄стро̄в велеќий вез́ено̄ зо̄ вс́их
панствов маст | што̄ мо̄гло̄ бит́ велиќим
до̄стат́ко̄м | вс́его навез́ено водо̄йу и з́е
млейӯ ко̄лко̄ месецей | и то̄го про̄важено̄

70б и го̄то̄вано̄ т́с́т́ит́и || кро̄л с́улейман у пано̄в марша
лко̄в | у справцо̄в старших | кро̄л рече | чи йуж
там на то̄м мейсцу вшист́ко̄го̄ до̄стато̄к ве
лиќий приго̄[то]вано || старшийе справци рекли кро̄лу | йес́т́
вела вс́его без личбӣ не то̄лко̄ на ден | и на ќилке дес́ат́
дний то̄го̄ будет́ || кро̄л с́улейман йахел сам там |
на то̄ мейсцо̄ прийахел | видел вшист́ко̄го̄ вела | йа
ко̄ по̄веделе справци йего |рек | и мне с́е види што̄
вс́его вела | буде што̄ йис́т́и и пит́и вшист́ко̄му ство
ренийӯ бо̄жему || гди то̄й ро̄к и ден пришо̄л | кро̄л

с́улейман йахел з войс́ко̄м свойим | з велу лудми видет́ то̄ | йако̄ то̄го̄ дна йес́т́и и пит́и || кро̄л с́улейма н кезал со̄би палац вусо̄ќий збудо̄ват́и | с́еди на палацу вусо̄ко || али риба о̄дна мо̄ро̄м плине и стала | пришедши до̄ с́улеймане рекла |

71а го̄спо̄дару с́улеймане | дис́ейшего дна бо̄г кезал мни у т́ебе йес́т́и и пит́и про̄с́ит́ || кро̄л с́улейма н рек | мила риба | правда о̄то̄ майеш што̄ йес́т́и и пит́и | йеш пий што̄ хо̄чеш и по̄ќи мо̄жиш || риба ву то̄чила го̄ло̄ву з мо̄ра | рез́инӯла ро̄т | по̄ лкнӯла вшитко̄ разо̄м йеденйа и пит́йа | што̄ ќилка мес́ецей го̄то̄вали зо̄ вс́ими начинами ко̄тлами || з воли бо̄жйе луди кухари ут́икли живи || тайа риба йако̄ по̄лкнӯла разо̄м вшист́ко цо̄ бӣло и рекла | с́улеймане о̄то̄ мни то̄ о̄дин кус | а йешче двух таќих кусо̄в не маш | бо̄ мни о̄т пана бо̄га на ко̄жний ден по̄ три таќих кусо̄в до̄вано̄ | дай йешче два таќих || с́улейман з́лакс́е | о̄д памет́и о̄дишо̄л | пад на з́емли

71б ниц || по̄то̄м иншийе створенйа в диханйа пришле | волали | кричали | в с́улеймана йес́т́и пит́и про̄с́или | не дано̄ | бо̄ не бӣло̄ чо̄ го̄ дат́ || то̄й ден гло̄днӣ бӣли и нарекали и преклинали с́улейма на || пан бо̄г рек | с́улеймане встан || згришил со̄би пре до мно̄йу бо̄го̄м | важилс́е про̄с́ит́и у мене со̄би речи неро вно̄йи и неважно̄йи | немо̄жно̄йи | бо̄ хто̄ вшелаќе створенйа творит́ | то̄й и кармит́ | бо̄ не твойа реч с́улеймане нико̄го̄ твирит́ и кармит́ || по̄то̄м с́улейма н то̄го кайелс́е и пана бо̄га про̄с́ил вела || пан бо̄г йемӯ о̄дпус́т́ил йако̄ пан мило̄с́т́ивий || ко̄нец ||

* * *

пан бо̄г ко̄жно̄му чло̄веку и вшитко̄му створен йу | в диханйӯ скоро кторего̄ створил албо̄ наро̄дилс́е | пан бо̄г и по̄жито̄к указал и написал || йеднего̄ часу с́вет́ий

72а мӯс́а про̄ро̄к фрасовалс́е и мо̄вил со̄би | сам йуже и мне страви умнейшало | йутре албо̄ тре т́его̄ дна што̄ йа буду йес́т́и || пан бо̄г ведал по̄ мишленй̄о̄ йего̄ | рек |мӯс́а по̄д там над мо̄ро то̄йо || мӯс́а по̄шод | пришо̄л до о̄дно̄го̄ камена | стойи || пан бо̄г рек | мӯс́а удир ласко̄ йӯ по̄ жемли || мӯс́а удирил | з́емла ростӯпилас́а | камен велиќий по̄д з́емлейӯ о̄бачил || пан бо̄г рек | мӯс́а удир ласко̄йӯ по̄ камену || мӯс́а удири л | камен резтӯпивс́е на двойо̄ | мӯс́а о̄ба чив с́ередине ро̄бачок балий в ро̄т́е травицу з́еленуйӯ тримайет́ и йес́т́ || пан бо̄г казал то̄му ро̄баку з́ мӯс́ойу мо̄вит́и || ро̄бачо̄к рек | мӯс́а про̄ро̄че | йа створенй̄о̄ бо̄жо̄ йо̄ маличко̄ | о̄то̄ ден и но̄ч в с́ередене камена

72б велико̄го̄ по̄д з́емло̄йӯ мешкам | а мне пан бо̄г рано̄ и в вечор ко̄жно̄го̄ дна по̄ два ро̄мбиќи дайе йес́т́и || а нико̄ли не хибӣ пожитку а тӣ с́ветий про̄ро̄че у пана бога дла чо̄го̄ так о̄ пожито̄к фрасуйес́с́е | в пану и в ласце йего̄ вонпиш бо̄жо̄й || с́ветий мӯс́а о̄ба чилс́е | иж в то̄м перед пано̄м бо̄го̄м неправ | и по̄знал то̄ | иж чло̄веке кажного̄ по̄жито̄к о̄т пана бо̄га негине и неминет́ || ко̄нец ||

[Дыспут мусульманіна зь іўдзеем]

в ќит́абе шуруту селот́у пише || про̄[ро̄]к мухаммед мо̄вил || ро̄змо̄ва из жидами || о̄дин чло̄век хо̄дил пелґримо̄вал з маста до̄ маста || звано̄ йего хацим йес́ем || ґди то̄й чло̄век пришо̄л до̄ ма ста бекдадс́ко̄го̄ | рек до̄ лудей в т́ем мис́т́е | хто̄ навчо̄ний чло̄век чи йес́т́ || рекли | йес́т́ о̄дин жид | ко̄то̄рий вс́их навчо̄них перемагайет́ в ро̄змо̄ве || то̄й хат́им рек | укежит́е мни йего̄ | йа з мо̄ци бо̄жй̄и

73а йего навуку перемогу || ґди с́е и со̄бо̄йу зишли | жид у него̄ т́их сло̄в пӣтал || перше рек | цо̄ то̄ чо̄го̄ пан бо̄г не майе | йешче чего̄ в скарбе бо̄жо̄м не маш | йешче чего̄ пан бо̄г в лудей хце |

йешче цō тō кōгō пан бōг звезал | йешче цō тō кōгō пан бōг резвазал | йешче цō тō чеѓо пан бōг не знайеѓ || йакō тийе слова жид вуповедал | хацим йеćем рек | жиде | йеćли йа тӣ слōва ōпōведанйе твойо слӯшне ōдѓадни | ōдпōвим на тō з навуќи | тӣ дō вари муćулманćкōйи чи прийедеш зароз || и жед рек | зараз прийду дō иману || пōтōм тō й хатим пōчал ōдпōведаѓи тōму жиду || напрōд пан бōг не ма тōгō у ćебе кривди жлийи

73б никōму не чини | друѓу| в скарбе пан бōг свом не майе нитќи недостаѓку | пан бōг мōжний пан ни в кōго ниц не потребуйе | треѓа | чегō пан бōг у лудей хце | тō йеćѓ пан бōг хце | цōбӣ луди майеѓнийе пана бōга ра дōвали | уво йма бōжйо скарбу свойего убōгим дова ли | йалмужнӯйӯ и деćеѓину | чварта | кōгō пан звезал | тō йеćѓ звезал умислōм злим и варōйу злōйу жи вот йего запечатōван звазан | патейа | цō йеć кōгō пан бōг резвезал | тō йеćѓ хтō прийде дō ва ри дōбрōйи стōйи злōй | тōгō пан бог резве зал умуслōм а варойу дōбройу даćѓ муćулма нćкӯйӯ | шōстайа | цō йеćѓ чōгō пан бōг не знайе | пан бōг не знайе у ćебе деѓей | ни сина ни дōчќи || ни рōвни сōби никōго так жид слӣшōнц иж йему так слӯшне на вćō ōдповедал с к[у]ра новух айеѓов з навуќи || ѓеѓо часу пришед

74а дō вари муćулманćкōйи | йман пӣл и узнал пана бōга йединога прōрōке мухаме́да || кōнец ||

[Дыялёг Мухамада з шатанам]

у шуруту селоѓу пишеѓ || прōрōк мухаммед мō вил | пане бōже | проше ѓебе | рескажи шетану сō мнōйу нехай мōвиѓ | ō штō йа йегō буду пӣтаѓ | нехай мне правду на вćō тō откажеѓ з навуќи с курана || пан бōг рек | дōбре | кажу нехей с тōбойу мōвиѓ уćо правдиво з навуќи || пан рек | шетане ресказуйу тōби пōд стрōгом керанйōм мōйим |

што бӣ йес́и ӯс́ӯ правду о̄ткезувал | што̄ буде у т́ебе пӣтат́ про̄[ро̄]к мо̄й мухаммед | бо̄ то мой мило̄с́ник велиḱий йес́т́ || шетан рек | пане бо̄же | мушу стро̄г̄о̄с́т́и твойи бо̄ йечис́е правду з́ ним мо̄вит́ | але йа би не хо̄т́ил што̄ у мене хто̄ навуḱи училс́е | нехей пӣтайет́

74б буду мо̄вит́и || шетан пришедши кличе пророке | това риши о̄бачили и рекли | сподару про̄ро̄че | але барздо̄ шпатна и страшна створенйо̄ т́ебе кличет́ || про̄ ро̄к рек | бо̄ то̄ шетан йес́т́ || то̄вариши рекли | спо̄да ру про̄[ро̄]че | н[а]в[у]к[й] йего отрекайуца ажно̄ зла реч || про̄ро̄к мухаммед рек | напро̄д ти шетан дет́и твойи хто йес́т́ || шетан рек |про̄роче дет́и мо̄йе то̄ йес́т́ хто̄ блӯд чинат́ | грешних речей нес́т́ерогут́ца || йешче про̄ро̄к пӣтал| шетане войс́ко̄ твойо̄ хто̄ йес́т́ || шетан рек | войс́ко̄ мо̄йо т́ийе | хто̄ пашнӯ купивши да до̄ро̄жини жджет́ || йешче про̄[ро̄]к пӣтал | шетане т́ебе и т́ело̄ твойо хто̄ рესто̄пит́ и чим а чим ресто̄ пит́ || шетан рек ѓазийо̄в рицелс́ḱийе ко̄ни | ирзанйо и потуп ко̄нс́ḱий то̄ мене и т́ело̄ мо̄йо ресто̄пит́ так | йак о̄ло̄во ресто̄пит́ ||

75а йешчо̄ про̄ро̄к пӣтал | шетане т́ебе хто̄ а ко̄ли задавит́ поврозо̄м за шийӯ || шетан рек про̄ро̄че мене задавит́ за шийу | ѓди навчо̄нийе луди зас́адут́ а будут́ з навуḱи резмовлат́ || йешче про̄ро̄к пӣтал | шетане т́ебе по̄йма вши черевико̄м хто̄ бийет́ по̄ виденйу || шетан рек | мухаммеду мене тийе луди по̄ймавши бийут́ по̄ виде нйӯ черевико̄м | ко̄то̄рийе луди на гришно̄йо̄ не гледат́ часто̄ | мене тийе бийут́ по̄ виденйӯ черевико̄м || йешчо̄ про̄рок пӣтал | шета не т́ебе на штуḱи по̄с́ечет́ хто̄ то̄ а ко̄ли то̄ бӣвайет́ || шетан рек | про̄роче мене на штуḱи пос́екут́ тийе луди | хто̄ ус́егди пана бо̄га хвалит́ и часто̄ бо̄га успо̄мина йет́ || йешчо̄ про̄ро̄к пӣтал | шетане

Узор тэксту кітаба КУ-1446. Слупок 74б.

75б т́ебе у перс́т́и нутр твой рōжнōм хтō пребива йет́ || шетан рек | прōроче мене тийе луди нутр мōй рōжнōм пребивайут́ | кōтōрийе луди дō немаз́у квапет́ца и в першōм сафе[1] ради станут́ при шедши || йешчō прōрōк пӣтал | шетане твойи с́ветийе велеќийе навчōнӣ луди хтō йес́т́ || ш[е]тан | мухаммеду мōйи велиќийе навчонийе с́ветийе луди | ктōрийе питийе хмелнōйō предайут́ и шинкуйут́ | и кōтōрийе луди резберут́ тō мōйи шейхōве навчōнийе || йешче прō[рō]к пӣтал | шетане твойа братӣа рōжōнайа хтō йес́т́ || штан рек | прōрōче мōйа братӣа рōжōна йа тō йес́т́ луди | кōтōрийе луди лудей ради резгневи т́и | и тийе луди | хтō прōт́ив пōлудна вит́рӯ видит́

76а и стōйечи вит́ру видит́ и прот́ив месеца и сōнца вит́ру видит́ | тийе немōвивши бисми ллаги | немовивши пана бōга | невеспōмневши пана бōга вит́ру видит́ | и тийе свойих мōчет́ца нес́т́ерогут́ца | и тийе хтō менвегō джунуб[2] хōдит́ нечистим | и тийе кōтōрийе не ōбачне и недбале т́илō свойо укезуйут́ | иле тийе шлӯнки кōтōрийе грех оказуват́ | и т́ийе луди хтō там на т́их гледит́е | тō тийе вушпō менōнийе луди братӣа мōйа рōжōнайа и милайа || йешче прōрōк пӣтал | кōтōрих учинков лудќих нелӯбиш и нехōчеш штōб луди чинили || шетан рек | прōрōче мухаммеду тōгō учинку нелублу | кō[то]рий члōвек ставши кӯшлук[3] немаз́ будет́ пет́и | и тих лудей велми нелублу |

76б кōтōрий члōвек з навуќи бōгōмōлство чинит́ | йа т́их лудей никōли не могу звес́т́и | пōдōбнō волни тийе луди ōт мене будут́ || шетан рек | прō[рō]че йа дет́ей с войих пōсилайӯ и кажу пилнōват́и | гди купци тōвари прадайут́ | йес́ли кōтōрийе фалчиве прадайут́ | т́о йес́т́ ваги незаважит́ | лōкт́а недомирит́ | бōчќи недōмирит́ | т́еди мōйи тōйо сōби воз́мут́ | тӯм хтō фалчиве воз́

1 Рад, лінія.
2 Нячысты (з прычыны нейкага фізычнага выдзялення).
3 Малітва раніцою.

мут́ про̄дал ко̄рис́т́и небудет́ | и спо̄ру йим с то̄ рго̄вли небудет́ | и греху мно̄го̄ будет́ || йешче про̄ро̄к пӣтал | шетане твойи вернийе милӣйе то̄вариши хто̄ йес́т́ || шетан рек | про̄роче мо̄ йи вирнийе милӣйе то̄вариши судӣи | ко̄то̄рийе по̄сул берут́ | и за посуло̄м и сто̄ро̄не хо̄ч неправа правойӯ учинит́ | бо̄жо̄йо̄ право и твой

шери‘ат́ [...]

СПАСЫЛКІ

[1] Антоновіч А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968. С.120-131.

[2] Антоновіч А. Краткий обзор белорусских текстов, писанных арабским письмом // Полесье. 1967.

[3] Чекмонас В. Гадальная книга Ходыны из китаба КУ-1446 // Kalbotyra. Т.36(2). Vilnius, 1985. P.99-107.

[4] Мишкинене Г. К проблеме транслитерации китаба ЛУ-893 // Kalbotyra. Т.42(2). Vilnius, 1990. P.64-69.

Апрацоўка тэксту й публікацыя
Галіны Александровіч-Мішкінене.

З УСПАМІНАЎ ПРА ВАЦЛАВА ЛАСТОЎСКАГА

Біяграфічных матэрыялаў пра беларускага навукоўца, пісьменьніка, публіцыста й палітычнага дзеяча Вацлава Ластоўскага маем вельмі мала. Дзеля гэтага асабліва важныя тыя пра яго весткі, якія ў сваіх успамінах падалі дзьве ягоныя дочкі — Ганна (па-літоўску Она) і Стася. Успаміны Ластоўшчынак напісаныя па-літоўску ўжо ў паваенным часе. Яны былі апублікаваныя ў віленскіх выданьнях. Хоць галоўная ўвага ва ўспамінах скіраваная на матку, Марыю Ластоўскую, ведамую літоўскую пісьменьніцу, але ёсьць у іх цікавыя факты й пра бацьку — Вацлава Ластоўскага.

Жонка Ластоўскага, Марыя Ластоўская, свае апавяданьні публікавала пераважна пад супольным зь сястрой Зофіяй, таксама пісьменьніцай, псэўданімам Lazdynų Pelėda. У гісторыі літоўскай літаратуры іхная творчасьць дзеля гэтага звычайна разглядаецца пад гэтым псэўданімам разам.

Марыя нарадзілася 1 чэрвеня 1872 году ў Шаўлях на Жамойці. Ейны бацька Нікадэм, як можна меркаваць зь ягонага беларускага прозьвішча — Іваноўскі — паходзіў зь беларускай апалячанай шляхты. Непадалёк ад Шаўляў Іваноўскі меў невялікі дварок Парогі (Paragiai). Быў ён мастаком, малярства вучыўся ў Мюнхене. Нікадэм Іваноўскі летуцеў пра кар'еру мастака, сёе-тое й маляваў, але ладзіць гаспадарчыя справы свайго занядбанага дварка ня ўмеў. Марыя, як і пяць гадоў старэйшая за яе сястра Зофія, не атрымалі ніякай сыстэматычнай адукацыі — вучыў, што ўмеў, сам бацька. Дочкі зачытваліся польскай сэнтымэнтальнай літаратурай, зь яе галоўна й чэрпалі сваю веду пра сьвет і жыцьцё.

У 1888 годзе Марыя вучыцца ў Шаўлях шыцьця, пасьля ж, ад 1890 году, яна працавала ў Варшаве ў цётчынай кравецкай майстроўні, у якой шыліся аздобы жаночае вопраткі. У 1898 годзе Марыя пераяжджае ў Пецярбург, там працуе ў кравецкай майстроўні. У 1901 годзе яна ўладжваецца на працу ў пэпээсаўскай чытальні (PPS — Polska Partia Socjalistyczna). Гэтым часам Марыя знаёміцца з студэнтам Вацлавам Ластоўскім ды знаходзіць прыстанішча ў чытальні й для яго. У 1903 годзе яны набраліся.

Калі ў 1905 годзе ў Ластоўскіх нарадзілася першая дачка — Ганна, Марыя з дачкой і мужам едзе да бацькоў, у Парогі. Пару гадоў пасьля ў пошуках працы яна наехала ў Рыгу. Стуль у 1908 годзе Ластоўскія пераяжджаюць у Вільню, дзе муж дастаў працу ў рэдакцыі беларускай газэты «Наша Ніва». Вясной 1910 году родзіцца другая дачка — Стася.

Друкуюцца тут у перакладзе на беларускую мову тыя часткі ўспамінаў дзьвёх сясьцёр Ластоўшчынак, у якіх увага скірананая галоўна на іхнага бацьку Вацлава Ластоўскага. Друкуюцца таксама ўспаміны пра Ластоўскага літоўскага паэта-пісьменьніка Людаса Гіры.

Р.Максімовіч
Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, Нью Ёрк

УСПАМІНЫ ПРА ЛАСТОЎСКІХ-БАЦЬКОЎ

Ганна (Она) Ластоўшчынка-Главацкая

Нарадзілася я ды ўсё маё маленства прабыла ў Парогах (двор дзеда аўтаркі па матцы, Нікадэма Іваноўскага, у павеце Шаўлі, воласьці Трышкі, на Жамойці.— *Заўв. перакл.*). Ад часу, калі я пачала помніць, сёстры-пісьменьніцы абедзьве жылі ўжо ў шырокім сьвеце: маці з бацькам у Пецярбургу, а цётка Зофія, якая тады была ўжо ўдавой, у Вільні. У Парогах жыў дзед, бабка, дачка цёткі Зофіі Міля й я. Толькі летнім часам, дый то ненадоўга, прыяжджалі маці, бацька, цётка Зофія, дзядзька Густаў (брат Марыі Ластоўскай.— *Заўв. перакл.*), які студыяваў у Дорпаце вэтэрынарыю, ды сын цёткі Зофіі Стась, які вучыўся ў Вільні.

....

Аднаго дня прыйшоў ліст зь Вільні, дзе жылі мае бацькі. Яны паведамлялі, што ў хуткім часе прыедуць у госьці зь нядаўна народжанай дачушкай Стасяй (нарадзілася 2 жніўня 1910 году.— *Заўв. перакл.*). У доме ўзьнялася мітусьня. Бабуля зь Міляй бегалі па ўсім доме, рыхтаваліся сустрэць дарагіх гасьцей. У доме запахла сьвежасьпечанымі пірагамі ды рознымі стравамі. Я нецярпліва чакала, хацела пабачыць сваю сястрыцу. Госьці прыехалі ўначы, і толькі раніцай, калі я прыбегла ў салён, пабачыла сіні вазок, у якім сядзела й сьмяялася прыгожая малая

O.Lastauskaitė-Glovackienė // Literatūra ir kalba. VI. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Vilnius, 1962.

дзяўчынка зь сьветлымі кучаравымі валосікамі й вялікімі цёмна-рудымі вачыма.

Разам з маімі бацькамі леткаваць прыехала й цёця Зофія з сваім сынам Стасем. Прыехаў і дзядзька Густаў. Дом цяпер быў поўны людзей, сьмеху. Зьехаўшыся, госьці апавядалі розныя навіны і, успомніўшы недалёкае мінулае, любілі пагаварыць пра рэвалюцыйны рух у Пецярбурзе, у якім удзел брала й мая маці. Дзед і бабка, з свайго боку, апавядалі пра паўстаньне 1863 году, у якім быў дзед і бабулін бацька ды ейныя браты...

Але і ў мілы летні час, калі ў Парогах зьбіраліся ўсе блізкія, жыцьцё ў доме йшло далей сваім ладам... Ніхто нікога не турбаваў, кожны знаходзіў сабе занятак, і сустракаліся толькі пры стале ды вечарамі, калі дзённыя справы канчаліся, і ўсе сабраўшыся вялі гутаркі на розныя тэмы. Днём маці й цёця пакрысе пісалі ды дапамагалі ў хатняй працы бабулі.

Мой бацька, які ад маладых гадоў вельмі цікавіўся гісторыяй, шмат часу праводзіў на гары дому, дзе стаяла вялікая скрыня з старадаўнымі дакумэнтамі. Дакумэнты былі вельмі старыя, некаторыя сягалі пачатку пятнаццатага стагодзьдзя. Напісаныя яны былі старой мовай славянскай (найпраўдападобней старабеларускай.—*Заўв. рэд.*), мовай лацінскай і старой мовай польскай. Лісты паперы былі пажаўцелыя ад часу. Цімала дакумэнтаў было напісана на пэргамэнце, яны былі перавязаныя моцнымі шнуркамі, на якіх віселі вялікія чырвоныя пячаткі. Бацька любіў заглыбляцца ў сівую мінуўшчыну, умеў чытаць гэтыя дакумэнты. Вечарамі, калі ўсе зьбіраліся ў агульным пакоі, ён цікава апавядаў пра свае дасьледаваньні.

Гэтак непрыкметна праходзіла лета, а ўвосень дом у Парогах ізноў пусьцеў, сьціхаў і вечарамі ў бабуліным пакоі зьбіралася невялікая толькі сямейная грамадка, чакала чарговага лета.

Так менш-больш паўтаралася кожны год.

....

У 1912 годзе бацькі пасьля летніх вакацыяў павезьлі ў Вільню й мяне. Першы раз у жыцьці давялося расставацца зь мілымі дзядулем і бабуляй ды ўсімі куткамі дому й саду ў Парогах.

Нашае намешканьне ў Вільні (на вуліцы Завальнай, 4.— *Заўв. перакл.*) было вельмі малое, з аднаго толькі пакою, вокны якога выходзілі насупроць сьцяны другога дому. У кухні, якая зусім ня мела вокнаў, днём гарэла электрыка. Цёця Зося жыла на той самай вуліцы, колькі дамоў далей, у паўпадвале, у якім мела

пакойчык з кухонкай. Да нас яна заглядала блізу кажны дзень, дый мы, дзеці, часта да яе забягалі. Нашае памешканьне ў Вільні было вельмі заваленае, бо бацька, які любіў старасьвеччыну й мастацтва, хоць грошаў і нетавала, часта хадзіў на «таўкучку», дзе між рознага старога хламу часам знаходзіў за невялікую цану й запраўдныя мастацкія каштоўнасьці. Усе сьцены пакою былі пазавешваныя старымі абразамі, за што вельмі злаваўся собсьнік дому, бо, вешаючы абразы, даводзілася ўбіваць у сьцяну цьвікі.

Сярод гэтых абразоў было сёе-тое з галяндзкага й старога расейскага мастацтва. Над ложкам вісела вельмі добрая копія Вэляскеса, партрэт папы Інацэнта. Позірк папы быў вельмі няветлы, і я, калі была малая, яго баялася. Калі хварэла на водрыцу, я прасіла перавярнуць абраз тварам да сьцяны, каб папа на мяне не глядзеў. Ля сьцяны стаяў старавечны пісьмовы столік з скрытнымі шуфлядкамі, якія можна было адчыніць толькі ведаючы дзе ды як націснуць схаваныя кнопкі. Ля стала стаяла старасьвецкая, незвычайна прыгожая калыска. Яна была гэткая вялікая, што я, хоць хадзіла ўжо ня першы год у школу, магла ў ёй свабодна ляжаць. Калыска мела прыгожа ў дрэве выразаныя, у барокавым стылі, гірлянды з кветак і пладоў. Лежачы ў калысцы, было цікава глядзець праз ажуровыя шчылінкі між лісьця й пладоў. Софа, стол ды ложкі былі прыкрытыя каляровымі народнымі дыванамі.

У справах, зьвязаных з сваёй працай, бацька часам мог паехаць на правінцыю. У часе гэтых падарожжаў ён зьбіраў старыя дакумэнты, слуцкія паясы, якія зарысоўваў па старых манастырох, беларускія народныя тканіны, разьбу ў дрэве ды іншыя вырабы народнага мастацтва.

Нашае памешканьне было пры беларускай кнігарні. Адны дзьверы выходзілі на панадворак, другія — у самую кнігарню. У кнігарні часткова мясьцілася й рэдакцыя беларускай газэты «Наша Ніва», у якой працаваў бацька. Пры кнігарні, у вялікім падвале, быў склад кнігаў. У ім уздоўж сьценаў стаялі паліцы зь неразьвязанымі пачкамі кнігаў, частка іх ляжала проста на зямлі, і яны часам служылі за крэслы. Пасярэдзіне падвалу стаяла невялікая круглая зялезная печка, якую вечарамі распальвалі й ставілі на ёй чайнік. Сюды вечарамі й сыходзіліся бацькавы знаёмыя, бо памешканьне было цеснае і, калі дзеці клаліся, чужым не было як зайсьці.

Заглядалі сюды беларускі паэт Янка Купала, пісьменьнік Зьмітрок Бядуля, пісьменьніца Цётка (Пашкевіч). Прыходзіла цётка Зося, рэдчас наведваў добры цётчын прыяцель Людас Гіра (літоўскі паэт-пісьменьнік. — *Заўв. перакл.*). Заўсёднымі госьцьмі былі дзьве маладыя дзяўчыны — Уладыслава Станкевічанка й Канстанцыя Буйла. Яны бралі таксама актыўны ўдзел у літаратурных дыскусіях. К.Буйла гэтым часам ужо выдала зборнік вершаў («Курганная кветка», Вільня, 1914. — *Заўв. перакл.*), і У.Станкевічанка, якая працавала ў дзіцячым садку, пісала апавяданьні для дзяцей.

Літараты, сабраўшыся, чыталі свае новыя творы, абменьваліся думкамі. У падвале было ўтульна, ад печкі разыходзілася прыемнае цяпло, электрычная лямпачка зырка асьвятляла памешканьне. Часам на печцы заміж чайніка варылася ў гаршку бульба, якую елі з кішонымі агуркамі ці зь селядцамі, бо на лепшую пачостку ніхто з прысутных ня меў сродкаў. Але гэта нікому не псавала настрою. У гэтым падвале чыталася першы раз шмат каштоўных твораў. І мне хацелася пасядзець вечарамі з дарослымі, на жаль, мяне хутка высылалі спаць, бо раніцай трэ было ўставаць, ісьці ў школу.

....

Бацька ня толькі працаваў у рэдакцыі газэты «Наша Ніва», але быў і ейным супрацоўнікам. Апрача таго, ён пачаў пісаць дзьве капітальныя навуковыя працы: гісторыю беларускай кнігі й расейска-беларускі слоўнік. Рэдакцыя была небагатая, бацька дастаў ледзь 15 рублёў у месяц. За літаратурную працу супрацоўнікам плацілі таксама мала, а бацькава навуковая праца вымагала шмат часу й дарабляць збоку не было калі.

Маці, хочучы дапамагчы бацьку ўтрымваць сям'ю, узялася таксама за працу, яна ўмела прыгожа шыць. Працавала дома. Заказы даставала зь вялікай працоўні жаночай вопраткі Герца. Працоўня маму вельмі цаніла, бо яна ня толькі шыла, дабіраючы з густам колеры, але й сама рабіла эскізы, асабліва ўмела дапасоўваць рысунак да вопраткі — пышных балёвых сукняў, шарфаў, розных фігаро й г.д. Гэта была сапраўды творчая мастацкая праца, якую маці любіла, хоць і вельмі замучвалася, бо заказы часта бывалі сьпешныя, тэрміновыя, шыць часам даводзілася й начамі.

Плацілі маці столькі ж, як і іншым, але заказаў яна заўсёды мела ўдосталь, бо паводле ейных эскізаў працадаўца даваў шыць

і іншым работніцам. Па абедзе, калі маці сядала за сваю машыну да шыцьця, Янка Купала, які часта наведваў наш дом, чытаў ёй свае новыя творы ці так вёў гутарку. Маці яму апавядала пра свае будучыя творы. Сама яна тады блізу зусім не пісала, бо малыя дзеці, хатняя праца й шыцьцё забіралі ёй увесь час.

Гэтак мы жылі ў Вільні ад 1912 да 1916 году. Але дзеля таго, што жыцьцё ў месьце, асабліва пры ўмовах ваеннае пары, было вельмі цяжкое, маці зь дзецьмі вярнулася ў Парогі...

....

У 1918 годзе, у студзені, памерла бабуля... Неўзабаве пасьля гэтага я паехала ў Вільню вучыцца. У сярэдзіне школьнага году бацька мусіў у справах выехаць зь Вільні, але вярнуцца ня мог, бо Вільню занялі палякі. Я засталася сама адна. Праўда, была тады ў Вільні цёця Зося, але, ведаючы, што жыве яна вельмі бедна, не хацела рабіць ёй яшчэ больш клопату. Жыць у памешканьні бацькі я баялася, ды сама й не патрапіла б. Дык, нікому нічога не сказаўшы, зьвязала ў вузялок колькі сваіх сукенак і бялізны, пайшла ў інтэрнат літоўскай гімназіі й папрасілася, каб мяне прынялі. У інтэрнат мяне ўзялі, і я яшчэ пару месяцаў хадзіла ў гімназію.

У Вільні тады шалеў тыф ды іншыя хваробы. Шмат вучняў гімназіі, у тым ліку й я, захварэлі на тыф. Пакласьці ўсіх хворых у шпіталь відавочна не было магчымасьці, бо хворыя ляжалі ў інтэрнаце разам з здаровымі. Хворых наведваў доктар Кайрукшціс, але зьмяніць умовы ён ня мог, дый лекі не заўсёды можна было дастаць.

Есьці хворым прыносілі, вяртаючыся з гімназіі, вучні-сябры. Ежа была аднолькавая й здаровым, і хворым. Кусочак чорнага хлеба, чорная кава з сахарынай, лыжачка кансэрваў, на якія нават і галодныя каты не хацелі глядзець, пара лыжак кашы — гэта была ўся ежа, якую польская панская ўлада давала для інтэрнату.

Ня помню, як доўга праляжала бяз памяці. Калі расплюшчыла вочы, пабачыла твар мілай цёці, якая сядзела пры маім ложку. І я сама была ўжо ў яе. Ва ўтульным цётчыным пакойчыку, як заўсёды, на падваконьнях цьвілі кветкі, праз вокны падалі прамяні сонца. Была ўжо раньняя вясна. Цёця, калі дазналася, што я хварэю, прыйшла ў інтэрнат і забрала мяне да сябе. З харчамі цяжка было і ў цёці — печаная толькі бульба з соляй ды чорная кава з сахарынай. Аднак сьпечаная на жаратку бульба

гэтак смачна пахла, а быць зь цёцяй было так прыемна, што я хутка пачала папраўляцца й вярнулася да жыцьця. Гімназіяльны інтэрнат быў ужо зачынены, бо ўлада зусім адмовілася ўтрымваць ды карміць вучняў.

Мы зь цёцяй пастанавілі варочацца ў Парогі. Зайшлі яшчэ на памешканьне майго бацькі. Там даўно ніхто ня жыў. Мэбля й абразы былі пакрытыя пылам. Панура глядзеў з рамаў папа Інацэнт. З скрытных шуфлядаў пісьмовага стала мы ўзялі на памяць колькі драбніц, замкнулі дзьверы ды выйшлі. Ніхто больш з нашае сям'і ні ў гэтае памешканьне, ні ў цётчына не вярнуўся. Хто пасьля адамкнуў дзьверы, дзе дзеліся ўсе рэчы — ня ведаю й сяньня. Як пазьней чула, частка сабраных бацькам мастацкіх твораў апынулася пасьля ў Віленскім Беларускім Музэі.

На дарогу ў Парогі ў нас не было ні кусочка хлеба. Цёця раздабыла недзе два кіляграмы гароху, які мы зварылі ды ссыпалі ў мяшэчак. Разам з намі йшла грамадка вучняў гімназіі, якія таксама варочаліся да сваіх родных. Нашае падарожжа трывала два тыдні, бо чыгунка слаба працавала ды зусім не вазіла цывільнага жыхарства. Пераважна йшлі пешкі, толькі рэдчас падвозілі нас выпадковыя вазы, калі нам было па дарозе. Бальшыня вучняў дайшла да сваіх мясьцін ды ад нас адлучылася... Засталіся толькі мы дзьве...

Калі мы ўвайшлі ў Парогах на панадворак, маці, якая з Стасяй глядзела праз акно кухні, сказала:

— Глянь, што нарабіла ваенная завіруха. З самай ужо раніцы йдуць нейкія няшчасьлівыя жабрачкі.

Выгляд у нас быў запраўды жабрачы. Нашая мізэрная вопратка ад дажджу, ветру ды сонца ў дарозе вылінала, а месцамі й парвалася, ногі былі пакрываўленыя, спухлыя. Калі я хварэла на тыф, мае доўгія косы мне абстрыглі, а ў чорных косах цёці зьявілася шмат сівых валасоў.

Калі «жабрачак» пазналі, у доме ўзьнялася вялікая мітусьня. Усе зыйшліся прывітацца з намі. Было шмат радасьці й апавяданьняў. У Парогі прыехаў і мой бацька, які, калі аднекуль дазнаўся, што мы выбраліся ў дарогу, прыехаў нас спатыкаць. Бацька, праўда, быў толькі дзён колькі ды йзноў паехаў. Гэта было ў 1920 годзе.

У Парогах мы жылі ад 1920 да 1925 году. Гэты пэрыяд жыцьця быў вельмі мілы...

Мае бацькі гэтым часам разыйшліся. Разыйшліся ціха, прыязна, застаўшыся добрымі прыяцелямі на ўсё жыцьцё. Маці ніколі не вінавацiла бацьку, віну складала на розьніцу веку. Яна была дзесяць гадоў старэйшая, дык нічога дзіўнага, што бацька пакахаў іншую жанчыну. На думку маці, кажны мае права раз у жыцьці быць шчасьлівым. Бацька вельмі шанаваў маці ды любіў яе, як старэйшую сястру. Ужо даволі доўга пасьля таго, як яны разыйшліся, калі маці цяжка захварэла, бацька прыяжджаў у Парогі, дзе прабыў каля двух тыдняў ды блізу ўвесь час правёў пры ейным ложку. Не абарваліся ягоныя сардэчныя дачыненьні і зь дзядулем ды цёцяй Зофіяй.

Пры канцы 1924 году я выехала ў Коўна, дзе гэтым часам жыў бацька з сваёй маладой жонкай Станіславай. Бацька скончыў пісаць свае навуковыя працы й рэдагаваў беларускі часапіс «Крывіч», які тады выходзіў у Коўне. У ягоным пакоі на пісьмовым стале ляжала шмат пэргамэнтаў ды іншых старадаўных дакумэнтаў. Уздоўж сьцепаў стаялі паліцы з кнігамі. Па двух гадох ягоныя навуковыя працы выйшлі з друку (гэта былі «Падручны расійска-крыўскі слоўнік» (1924) і «Гісторыя крыўскай кнігі» (1926). — *Заўв. перакл.*).

Я ў Коўне працавала на пошце тэлефаністкай.

....

Неўзабаве пасьля сьмерці цёткі (цётка Зофія памерла 14 сакавіка 1926 году. — *Заўв. перакл.*), я выехала зь Літвы ды апынулася ў Менску, дзе пражыла больш за трынаццаць гадоў. Гэтым часам у Менск прыехаў і мой бацька Вацлаў Ластоўскі, які быў акадэмікам Акадэміі Навук Беларускай ССР і дырэктарам мастацкага музэю (музэй у запраўднасьці называўся «Беларускі Дзяржаўны Музэй у Менску».— *Заўв. перакл.*). Жылі тады ў Менску й ягоныя старыя сябры Янка Купала ды Зьмітрок Бядуля. Янка Купала ўжо меў імя народнага паэта, быў шырока ведамы й любімы. Ягоная жонка, колішняя Ўладыслава Станкевічанка, працавала выхавальніцай у дзіцячых садкох ды ў палацы піянэраў. З друку выйшаў ужо не адзін ейны зборнічак апавяданьняў для дзяцей. Пры іхным гасьцінным стале зьбіраліся беларускія пісьменьнікі, наведвалі госьці й зь іншых рэспублікаў. Зьмітрок Бядуля таксама быў ужо жанаты, гадаваў дзяцей.

....

У 1941 годзе, калі Літва была ўжо савецкая, я з сынам Сяргеем наведала па доўгіх гадох сваіх. Маці за гэтыя гады вельмі

настарэла, зусім сьсівела, ейныя плечы сагнуліся, але чулася яшчэ добра, была энэргічная...

Калі пачалася вайна (нямецка-савецкая. — *Заўв. перакл.*), я з сынам не магла вярнуцца ў Менск, і мы накіраваліся ў Парогі... Там мы прабылі ўсе гады вайны...

....

Перад канцом вайны ў Парогі прыехаў мой муж Ёзас Прысас... Жыву цяпер зь сям'ёй у Менску. Жыве тут і Ўладыслава Луцэвіч — жонка Янкі Купалы ды жонка Зьмітрака Бядулі Марыя Ісакаўна. Янка Купала й Зьмітрок Бядуля ў часе вайны памерлі. Уладыслава Луцэвіч, якую ўсе называюць цёцяй Уладзяй, цяпер дырэктар Літаратурнага Музэю Янкі Купалы. Яна правяла вельмі вялікую й карпатлівую працу, засноўваючы гэты музэй, бо ў часе вайны згарэў іхны дом і ўсе архівы. Працягвае яна гэтую працу й цяпер (Уладыслава Луцэвіч памерла 5 лютага 1960 г.— *Рэд.*). Ва ўтульным доме цёці Ўладзі зьбіраюцца сёстры Янкі Купалы, іхныя дзеці і ўнукі. Наведваюць старыя прыяцелі.

Мы зь цёцяй Уладзяй прыяжджалі ў Коўню, каб адведаць маю маму. Маці была вельмі ўзрушаная ейнымі наведзінамі. Яны доўга гутарылі, прыпаміналі старыя часы. Маці ўспомніла, якой у маладосьці была Ўладзя: дзяўчына з тоўстымі косамі, у белай у чырванаваты гарошак сукенцы. І маці езьдзіла ў Менск, наведала Літаратурны Музэй Янкі Купалы.

Будучы ў Менску, маці пазнаёмілася зь беларускім паэтам Анатолем Астрэйкам і літаратурным крытыкам Сьцяпанам Карабанам. Анатоль Астрэйка чытаў маме свае вершы. Маці казала, што гэта прыпамінае далёкія часы, калі малады Купала чытаў ёй свае творы.

Менск, 25.05.1957

УСПОМНІЎШЫ МІНУЛАЕ

Стася Ластоўшчыка-Матулене

Ластоўскія з часам пераехалі ў Вільню (пераехалі ў 1908 годзе з Рыгі. — *Заўв. перакл.*). Вацлаў быў навукоўцам, замахнуўся на вялікія працы, але доўгі час вельмі мала зарабляў. Цяжар

St. Lastauskaitė-Matulienė. Praeitį prisiminus // Pergalė (Vilnius). 1957. Nr.8. P. 80-88.

утрыманьня сям'і лёг на плечы Марыі (жонкі Вацлава Ластоўскага, маці Стасі Ластоўшчынкі. — *Заўв. перакл.*). Яна, апрача гэтага, заўсёды апекавалася людзьмі ёй чужымі, якія дзеля нейкіх прычынаў заставаліся бяз хлеба й прытанішча. З мужам Марыя жыла добра, але між імі ніколі не было запраўднае духовае лучнасьці. Муж цаніў Марыю як сьціплую гаспадыню дому, руплівую матку дзяцей, але не стараўся глыбей зразумець ейныя пагляды на жыцьцё й летуценьні. Вымучаная жыцьцём Марыя на сябе не зьвяртала ўвагі й выглядала старэйшай, як было ў запраўднасьці. Муж меў сваю кампанію, вольным часам выходзіў з дому, жонкі з сабой не запрашаў. Марыя гэтым не пераймалася, не крыўдавала. Яны так і засталіся адно аднаму чужыя. Чым далей, тым прагаліна між імі большала.

Каля дзевяцёх гадоў пражыла Марыя з сваёй сям'ёй у Вільні. Бачыла шмат гора й вельмі мала дабра.

....

Ды ўсё ж знайшоўся чалавек, які зразумеў Марыю й зацікавіўся ейнай асобай. Гэта быў малады беларускі паэт Янка Купала. Пісьменьнікі хутка пасябравалі, іх лучылі супольныя думкі, жаданьні й імкненьні ў галіне творчасьці, супольныя рэвалюцыйныя настроі. Марыя ажыла, пачала йзноў пісаць ды цікавіцца літаратурай. Янка чытаў ёй свае вершы. Яны мелі шмат што сказаць адно аднаму. Гэтае сяброўства трывала колькі гадоў. У жыцьці зьняможанай няўдачамі Марыі гэта былі найсьвятлейшыя дні.

У 1917 годзе (у лістападзе.—*Заўв. перакл.*) Марыя з двума дзецьмі, пасьля доўгай хваробы й змучаная падарожжам у цёмным вагоне, прыехала зь Вільні ў Парогі да бацькоў... Клопатаў і тут у яе было шмат: цяжкое эканамічнае палажэньне бацькоў, хвароба маці, схільнасьць да алькаголю брата Густава, беды сястры Зофіі. Найменш часу ў Марыі было думаць пра сябе, хоць ейнае жыцьцё дайшло да раздарожжа: лучнасьць з мужам ужо зусім абарвалася.

....

Маючы сорак шэсьць гадоў, Марыя пастанавіла, што яна ўжо старая, што ёй не падыходзіць такая вопратка, якую адзяюць маладыя й сярэдняга веку жанчыны. Да гэткага ейнага настрою прычыніліся і ўспаміны пра матку. Марыя заўсёды думала, што маці адзяецца й прычэсваецца не паводле свайго веку і што гэта ёй не падыходзіць ды кідаецца людзям у вочы. Марыя пашыла

сабе доўгую хатняга паўсуконнага вырабу спадніцу, адзела цёмную з доўгімі рукавамі блюзку, на галаву насунула чорную хустку, якую не зьнімала нават і ў гарачыя летнія дні. Пачала насіць жамойцкія дзераўляныя чаравікі, «клумпы», і была задаволеная, што сваім выглядам яна ня розьніцца ад вясковых жанчын. Панскага роду суседзі глядзелі зь іроніяй на Марыю, дзівіліся зь ейнага асаблівага адзетку й яшчэ дзіўнейшага спосабу жыцьця ды сябраваньня зь нейкімі кутніцамі. Усё сваё жыцьцё Марыя ня так словамі, як чынам, сьціплым жыцьцём, выбарам сваіх заняткаў і знаёмых падчырквала, што яна ня пані.

Нейк увосень (1918 году. — *Заўв. перакл.*) у парогі завітаў былы муж Марыі Вацлаў Ластоўскі. Доўга й па-прыяцельску гутарыў з Марыяй, але пра супольнае жыцьцё ні адзін, ні другі ня ўспомніў. Вацлаў часам быў разгублены, быццам хацеў нешта запытацца ды ўсё не асьмельваўся. Пагасьціўшы пару дзён, ён паехаў ізноў у Вільню. Толькі пазьней высьнілася, што яму быў патрэбны развод. Якім спосабам ён, не турбуючы Марыі, афіцыйна ажаніўся зь іншай жанчынай, так і засталося няясным.

Памерла Марыя Ластоўская 19 ліпеня 1957 году ў Коўні.

З УСПАМІНАЎ ПРА ЛАСТОЎСКІХ

Людас Гіра

Гаруючы ў пэпээсаўскай чытальні (чытальня Польскай Партыі Сацыялістычнай у Пецярбурзе. — *Заўв. перакл.*), Марыя Іваноўшчынка спазналася зь яшчэ бяднейшым, даволі здольным маладым юнаком, які паходзіў зь Літвы, аднак уважаў сябе за беларуса, — Вацлавам Ластоўскім (В.Ластоўскі ў запраўднасьці паходзіў зь Беларусі, з фальварку Калесьнікі на Дзісеншчыне. — *Заўв. перакл.*). Выстараўшыся ў той самай чытальні прытулак і яму, пару гадоў пазьней яна выйшла за яго замуж. Жыцьцё нічым не палепшала й пасьля замуства, а клопатаў прыбыло яшчэ больш, калі нарадзілася першая дачушка (Ганна. — *Заўв. перакл.*). Ейны муж стаў тады заахвочваць варочацца ў Літву, у Парогі, памагаць бацьку даглядаць гаспадарку.

Liudas Gira. Dvi seserys Ivanauskytės // Lazdynų Pelėda. Raštai. T.I. Vilnius. 1954. P.424-425.

Урэшце, бадай на восьмы год пасьля жанімства, заашчадзіўшы 300 рублёў, Ластоўскія пакінулі Пецярбург, прыехалі ў радзімае гняздо Іваноўскіх, і В.Ластоўскі ўзяўся дапамагаць цясьцю (Нікадэму Іваноўскаму. — *Заўв. перакл.*) у гаспадарцы. Веда В.Ластоўскага ў земляробскай галіне была, аднак, невялікая, і ягоная дапамога была малая. Выявілася, што пражыць зь сям'ёй было цяжка й тут.

Марыя, калі пабачыла, што ейны муж толькі безь ніякай карысьці нэрвуецца ды што хатняя атмасфэра стае ўсё горшай, пастанавіла выехаць куды-небудзь у большае места хоць сама адна, каб падзарабіць. Спадзявалася, што, жывучы ў месьце, яна ня толькі зможа, не абцяжарваючы бацькі, пракарміць сябе, але сёе-тое будзе магчы выслаць і яму для гаспадаркі.

Пастанавіла — зрабіла: сама адна паехала ў Рыгу, дзе мела знаёмую — дачку ўласьніка суседняга двара Беляшнікі Гешо Даўкшанку, якая знала шмат мастакоў і мастачак, ад якіх можна было дастаць работу. Але з гэтым яна памылілася. Даўкшанка, стыдаючыся, што ейная сяброўка толькі швачка, адмовілася чымколечы ёй дапамагчы.

Марыя тады наняла ў вартаўніка дому жыда Цытронэнбаўма сабе кут, дзе магла паставіць ложак, пачала шукаць працу сама. Пакрысе праца знаходзілася, ды асабліва палягчэла, калі знайшла сабе памочніцу, сымпатычную дзяўчыну Марту, якая ўзялася насіць ейныя вырабы па кватэрах. У хуткім часе, пасварыўшыся зь цясьцём Іваноўскім, вельмі знэрваваны, да яе ў Рыгу прыехаў і муж — Ластоўскі.

Жылі яны гэтак у Рызе гадоў пару, пакуль муж не дастаў ад свайго прыяцеля, таксама беларускага дзеяча, Луцкевіча, ліст зь Вільні, у якім той паведамляў пра заснаваньне беларускай газэты (тыднёвіка) «Наша Ніва», запрашаў яго прыехаць у Вільню, абяцаў месца пры рэдакцыі. Вацлаў Ластоўскі, атрымаўшы запрашэньне, паехаў не марудзячы ў Вільню й запраўды неяк там уладзіўся, ды так, што ў хуткім часе мог запрасіць да сябе й жонку з дачушкай.

Хоць беларускі нацыянальны рух тады, можна сказаць, ставіў толькі першыя крокі (крыху перад тым выходзіў ужо коратка таксама ў Вільні беларускі тыднёвік «Наша Доля») і нацыянальна сьведамых беларусаў было яшчэ няшмат, ды ўсё ж «Наша Ніва», даволі ўмела й жыва рэдагаваная братамі Луцкевічамі й Ластоўскім, сяк-так трымалася й нават мацнела.

Рэдакцыя, а разам зь ёю й першая ў Вільні таго самага назову беларуская кнігарня, уладзілася непадалёк цэнтру места, на Завальнай (дом № 4. — *Заўв. перакл.*), дзе адзін пакой дастаў сабе й Ластоўскі. Ён вёў адміністрацыю тыднёвіка й справы кнігарні. Апрача гэтага, ён стаў займацца скупліваньнем і перапродажам старых абразоў ды іншых старых і рэдкіх твораў мастацтва, а таксама беларускіх народных вырабаў (калекцыянэрскага мастацтва В.Ластоўскі навучыўся яшчэ ў Пецярбургу), і ягоны пакой заўсёды быў пазавешваны й завалены.

У Вільні ў Ластоўскіх у хуткім часе нарадзілася яшчэ адна дачушка (вясной 1910 году дачка Стася. — *Заўв. перакл.*). Для Марыі Ластоўскай прыбыло яшчэ больш бедаў і клопатаў. Ды тут яна ўсё ж такі не была вышывачкай-папіхачом ды бяспраўнай кутніцай, а гаспадыняй хоць сякога-такога, але свайго кута, і вольнай парой, справіўшыся з сваёй невялікай хатняй гаспадаркай, магла ўжо па-свойму ўкладаць сваю працу й свой час.

Жывучы ў Пецярбургу й Рызе, яна нічога больш не пісала. Дастаючы няшмат за свае рукапісы, яна дні й ночы рабіла толькі тое, за што ёй, хоць і грашы, але адразу плацілі. А гэтых грошыкаў трэ было нямала, трэ было іх усё больш, дык і працай яна ўсё больш абкладалася й за ёю нічога больш ня бачыла. Толькі летам, калі прыяжджала на бацькавіну, сяк-так магла пісаць. Але працаю й клопатамі замучаная, пра кар'еру пісьменьніцы яна й ня думала ды ніякіх прэтэнзіяў да ймя й гонару пісьменьніка ня мела.

Зь літоўскай мовы пераклаў Рыгор Максімовіч

ЛІСТЫ ЯНКІ ЧАРАПУКА З АМЭРЫКІ (1922-1923)

Немалое значэньне ў палітычнай гісторыі дзяржаваў, што ўтварыліся ў 1917-1918 гадох на руінах Расейскай імпэрыі, мела напружаная дыпляматычная й палітычная дзейнасьць нацыянальнага актыву за мяжою, асабліва ў вялікіх уплывовых дзяржавах — Нямеччыне, Англіі, Францыі, ЗША.

Для маладой беларускай незалежнасьці гэтая задача была яшчэ больш надзённая дзеля абмежаванасьці або й немагчымасьці палітычнае актыўнасьці на Бацькаўшчыне з прычыны няспынных войнаў і акупацыяў ды наагул неспрыяльнага аб'ектыўнага геапалітычнага кантэксту, у якім фармаваліся й разьвіваліся новыя беларускія палітычныя структуры.

Ужо з надыходам першае савецкае акупацыі (сьнежань 1918) дзейнасьць беларускіх палітыкаў перамяшчаецца за мяжу — у Бэрлін, Парыж, Прагу, Рыгу, Коўна. Дыпляматычныя прадстаўнікі БНР вядуць у эўрапейскіх сталіцах напружаную працу ў справе прызнаньня незалежнасьці Беларусі й аказаньня ёй дапамогі ў барацьбе з акупантамі.

Ганебны Рыскі мір, падпісаны ў сакавіку 1921 году, надоўга замацаваў на карце Эўропы новыя дзяржаўна-палітычныя канфігурацыі, паводле якіх Беларусь была падзеленая паміж мацнейшымі суседзямі. Спробы беларускіх палітыкаў прыцягнуць увагу цывілізаванага сьвету да нечуванага палітычнага гвалту над шматмільённым народам ня мелі амаль ніякіх вынікаў, і ў траўні 1922 году Генуэская канфэрэнцыя канчаткова замацоўвае на эўрапейскіх абшарах «новы парадак». Надзеі на найхутчэйшае справядлівае вырашэньне беларускага пытаньня ня спраўдзіліся. Наступіла пара новых рэаліяў, якія патрабавалі пошукаў прагматычных рашэньняў у наяўных палітычных умовах.

Якраз у гэтую пару й адбылося «адкрыцьцё Амэрыкі» беларускімі палітычнымі дзеячамі. У чэрвені 1922 году у ЗША прыбыў паўнамоцны прадстаўнік Рады Беларускай Народнай Рэспублікі Янка Чарапук.

Янка Чарапук, сын Антонаў, нарадзіўся 12 жніўня 1896 году ў мястэчку Новы Двор Сакольскага павету Гарадзенскае губэрні. Пачатковую адукацыю атрымаў у Навадворскім гарадзкім вучылішчы, пасьля вучыўся ў Горадні й

Пецярбургу, скончыў гімназію Відэмана. У 1917 годзе быў сакратаром Украінскае Місіі ў Пецярбургу, пасьля быў скіраваны ў Міністэрства Замежных Справаў УНР, ад 1919 году — на дыпляматычнай службе ў БНР, дыпляматычны кур'ер, чыноўнік спэцыяльных даручэньняў, сакратар Беларускае Місіі ў Латвіі й Эстоніі, сакратар дыпляматычнага прадстаўніцтва БНР у Літве, дэлегат Міністэрства Замежных Справаў БНР.

У Пецярбургу займаў пасаду таварыша старшыні Культурна-Прасьветнага Таварыства «Вольная Беларусь», у Кіеве быў сябрам Беларускае Рады на Ўкраіне, там жа зарганізаваў Беларускую Партыю Незалежных Рэвалюцыянэраў, пазьней, у 1918 годзе, далучыўся да Беларускай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў. Друкаваў артыкулы й карэспандэнцыі ў «Беларусі» (Горадня), «Родным Краі» й «Нашай Думцы» (Вільня).

Выезд Янкі Чарапука ў Амэрыку ня быў выпадковы. Яшчэ 18 лістапада 1919 году ён пісаў Антону Луцкевічу, выкладаючы свае пагляды на пэрспэктывы замежнапалітычнае дзейнасьці БНР: «...Зараз жэ пашлеце дзве місыі у Англію, асабліва зноў у Амэрыку [...] Пры гэтым, што датычыцца Амэрыкі та я сам падняўся каб быць Сэкрэтаром нашэй Місыі. У мене там ёсьць вельмі многа знаемых, адзін наш беларус Сукрановіч з якім я і цяпер маю зносіны...»[1]. Прыблізна ў гэтым самым часе ў Амэрыку выяжджае Янкаў бацька Антон.

Пытаньне пасланьня дэлегацыі БНР у Амэрыку не сыходзіць з парадку дня і ў наступныя гады, аднак на перашкодзе стаяць фінансавыя цяжкасьці, пра што красамоўна сьведчыць ліст П.Крэчэўскага з Прагі ў Коўна — В.Ластоўскаму й А.Цьвікевічу (21.12.1921): «Аб Амэрыцы я нічога пэўнага не магу сказаць, бо не ведаю як гэта зрабіць без грошэй. Калі у Вас не хапае грошай, каб прысылаць нам на абед, то як можна думаць пра Амэры[ку]...»[2]. У сакавіку 1922 году Я.Чарапук падае заяву ў Раду Народных Міністраў з просьбаю выдзеліць яму пазыку ў памеры 20.000 марак «на нацыянальна-грамадзкую працу ў Амэрыканскіх Злучаных Штатах», на што атрымвае няўмольны адказ: «Цяжкі стан Дзержаўнай касы к жалю не дае магчымасьці пайсьці па спатканьне просьбе грам. Чарапука, дзеля гэтага у здавольненьні памяненай просьбы адмовіць»[3].

І аднак у траўні 1922 году, знайшоўшы неабходныя на далёкае падарожжа грошы, Янка Чарапук разьвітваецца з Бацькаўшчынай — назаўсёды! — і адплывае зь Лібаўскага порту параплавам «Эстонія». Вялікую дапамогу ў атрыманьні амэрыканскай візы зрабіў сам консул ЗША ў Літве Эдвардс[4].

Цяжкі досьвед першага году эміграцыі й першыя ўражаньні ад кантактаў з амэрыканскай палітычнай і набытовай рэчаіснасьцю, зь беларускімі эмігрантамі — усё гэта знаходзіць адбітак у друкаваных ніжэй лістах Я.Чарапука з Амэрыкі. Захаваны правапіс арыгіналу, улучна з магчымымі памылкамі.

S.S.

I. Паштоўка Янкі Чарапука (Данцыг) Тамашу Грыбу (Коўна, Vytauto pr. №30) за 15.06.1922 *(ДАЛ. 582.1.14:64)*

Даражэнькі

Шлю мае сардэчнае прывітаньне усім сябрам Грамады[5] . Сеньня моцно помню наш дэвіз

змагаймося — зможам

Цалую ўсіх

Ваш Я.Чарапук

Параход «Латвія» перад ад'ездам у Амерыку.

II. Ліст Янкі Чарапука (Гранд Рапідз) Аляксандру Галавінскаму[6] (Коўна) за 5.08.1922 *(ДАЛ. 582.1.43:257&r-259&r)*

Даражэнькі Алесь! Ня дзівуйся мой дружэ, што можэ табе здаецца чаму я гэтак позно пішу гэты ліст да цябе. Адзін тыдзень я быў у Нью-Yорку, дзе хацелося мне разузнаць место. Чэлавечы розум папросту поўны падзівеньня як гэта ўсе можна было выбудаваць. Калі прышлося быць, каля найбольшаго дому у сьвеце, альбо каля помніка «Свабода» Пасьля я прыехаў да свайго бацькі у Grand Rapids. Тут таксама шмат часу прашло на чыста сямейныя справы. Працу грамадзкую распачаць заража трудно. Цяпер я знаемлюся толькі з агульным станівіщэм у гэтым краю. I заводжваю знаемства з беларусамі, украінцамі, і літвінамі. Выступаць цяпер чынна на грунце грамадзкім і палітычным ніяк нельга. Прычыны такія. Не разуменьне ангельскай мовы — ня дае магчымасьці выступіць і узяцца за працу. Німа тут сапраўды ні адной беларускай арганізацыі, якая маглабы памагчы хоць часова у працы і жыцьцю. Напрыклад дэлегатам Літвы, Польшчы ці Украіны — тут легка працаваць, таму што па ўсей Амэрыцы раскіданы іх арганізацыі нацыянальныя. I вось калі яны прыежджаюць ўсе памененыя установы паведомляны і толькі чэкаюць іх прыезду — дагэтага служыць іх пресса і арганізацыйныя грошы. Нам жа беларусам трэба рабіць тое, што палякі, літоўцы і украінцы рабілі 50 лет таму назад. З гутаркі з Беларусамі у Detroit, Grand Rapids, New-York'y і Chicago у якіх ужо мейсцах я быў мне удалося устанавіць, што сьвядомасьць ёсьць паміж імі — але каб з іх зрабіць сапраўды беларускіх грамадзян патрэбна многа многа працы і то мазольнай. Калі гаворыцца а беларусах, та іх трэба раздзеліць на две катэгорыі. У першую трэба залічыць беларусаў-каталікаў, якія паддаліся папросту шаленаму ўплыву польскаму клерыкалізму і так

называемаму «Polskiemu Związku Narodowemu». Апошні у Амэрыцы ёсьць самай сільнай арганізацыяй «дэмакратычнай» польскай з вялікім капіталам багатай дамовай маемнасьцю, школамі, унівэрсытэтам у Кэмбрідж. Да другой групы гэта беларусоў праваслаўных — тут ужо кірунак працы другі павінен быць — гэта элемэнт соцыялістычны і збальшэвічаны. Ужо з гэтай кароткай маей інфармацыі відаць, што адной асобе як мне няякім чынам нямажна вясьці працы у адным і у другім лагеры. Трэба выбраць адзін — злучыць тыя два лагеры у адзін на грунце нацыанальным гэта рэч вельмі трудная і спачатку немагчымая. Паперш трэба у іх яшчэ разбудзіць нацыаналізм.

Вос[ь] гэтая мая пакуль што кароткая інфармацыя для Сувязі і для Ураду аб становішчу беларускум тут у Амэрыцы. Цяпер некалькі слоў скажу аб складзе той дэлегацыі, якую намерываецца сюды выслаць Урад. Пасылаючы Урадум дэлегацыю належыць кіравацца той думкай і тым разлічэньнем, што дэлегацыя павінна больш кіравацца на падтрыманьне амэрыканцоў, чым беларусоў. А на грунце гэтаго зноў павінно лічыцца з амэрыканскай палітыкай. Цяпер урадуе «рэспубліканская партыя» з Гардінгом[7] Яна групуе каля сябе моцно капіталізм фабрыканство, вялізарную прамысловасьць. Другая партыя гэта «дэмократычная» стаўленнік яе быў Вілсон[8] — цяпер яна не урадуе Гэта дзве самыя моцныя партыі і трэцья соцыялістычная з Дэбсам[9] на чале, але ён сядзіць у турме соцыялісты яшчэ ні на адных выбарах ня атрымалі «крэсла прэзыдэнта» Затым ідуць уніісты — гэта арганізацыя адпаведае расейскай «Союз профессіоных Рабочих» але гэта чыста эканамічная арганізацыя у палітыцы нічога яна чыннага ня адыгрывае. У звязку з усім сказаным і прыняўшы пад увагу беларускае становішчо і амэрыканскую палітыку. Я лічу, што галавою дэлегацыі павінен быць не соцыаліст, бо інакшэй нічога з працы рэальнага ня выйдзе, затым павінен быць ксендз, для працы сярод каталікаў. І для працы сярод праваслаўных выдатны соцыаліст, добры прамоўца і літэратар. Пэўны, што такі склад дэлегацыі і меўбы успех Галава дэлегацыі могбы атрымаць падтрыманьне для справы з боку амэрыканскіх урадовых сфер, ксендз з боку духавенства, бо вышыя мейсцы духоўныя занімаюць ірландцы і немцы-каталікі кардынал і арцыбіскуп.

Прыняць таксамо трэба пад увагу мову, бо бяз мовы тут ні шагу нямажна ступіць Паперш начатак хаця трэба выучыцца

штокольвек, пасля ужо знаючы што небудзь можна лічыць што праз 1 год ужо можна добра знаць нават і выступаць з мовай. Затым, адна асоба мусіць знаць добра мову. А іначэй прыдзецца афіцыяльнасьць схаваць і ісьці працаваць да фабрыкі — бо інтэлігэнтнай працы атрымаць трудно, не знаючы мовы. Калі можэ ёсьць труднасьці з прыездам, та я іх магу ліквідаваць — мне ужо удалося мець знаемасьць з Сэнатарам вельмі уплывовым праз якога можна нават і хутко урэгуляваць справу. Што датычыць грошай та я таксамо прылажу усе стараньня каб 1.000 далляроў пажычыць і выслаць шыфскарты I класа, хаця і на 7%; калі будзе дана гварантыя звароту на акрэсляны час. Вось усе тое чым магу падзеліцца цяпер. У канцы гэтага яшчэ некολькі слоў напішу а сабе.

Апошнім часам я прыступіў да выучэньня мовы. кожны дзень 3 гадзіны. Атрымаў працу у фабрыцы вельмі добрую. Працую 8 гадзін ад 7 зрана да 5 п.п. і адну гадзіну маю на абед. Атрымаў ужо першыя паперы грамадзянства, бо бэз іх нельга мець работы за 6 мѣсяцаў буду лічыцца поў амэрыканінам, а цяпер як тут кажуць яшчэ «зелены чалавек» а праз 2 гады можна будзе атрымаць другія паперы грамадзянства, тагдэ ужо лічыцца амэрыканскім грамадзянінам. Атрымаў ад знаемага адваката запэўненьне, што калі захачу аканчываць юрыдычны факультэт, та ен за мяне унясе залог і я магу вучыцца а пасля толькі мушу у яго праз 2 гады працаваць Перэдай каму належыць — ніхай вышлюць рахунак доўгу які я вінен Ураду[10], а я пастараюся яго сплаціць часьцямі.

Шлю прывітаньне усім Янка 5/VIII 1922.

Adress John Czerepuk
585 Stocking Av.
Grand Rapids Mich.
North America

P.S. Прысылайце газеты, літэратуру і прэс-бюро.

III. Ліст Янкі Чарапука (Гранд-Рапідз, Мічыган, ЗША) панне Гэлене[11] (?) (Коўна) за 4.11.1922 *(ДАЛ. 582.1.43:56&r-57&r-58)*

Wielce szanowna panno Heleno!!

Wstyd mi ze do tej pory do Was nienapisałem — lecz lepiej pózno, a nizeli wcale. I właśnie dzisiaj wspomniałem po raz pierwszy Kowno i Wasz ten cudowny miły domek gdzie tak "sielsko i anielsko" jak

opiewał Kornel Ujejski. Postanowiłem kilka słów napisać, choć z pewną trwogą, bo moze juz przyjemna i miła Helunia nie "panna" "a pani". Proszę bardzo mi odpowiedzić, jak Wasze zycie płynie. Co robi kochana Babunia i Mamusia i jak zyje tamta co pokoje ubierała — imię jej zapomniałem. W tą chwilę chciało by się być znowu blizko Was zartować, jak kiedyś i sobie "kołdunków spozyć", a czasami i "krupniczku" popić.... Bo u nas tu bardzo "sucho" t-j. pod zadnym warunkiem w całych Junejdet Stets nie mozna za dobry pieniądz nigdzie dostać, ani wódki, ani likieru, ani innych trunków, tu tylko piją tak zwany "munszajn" t-j. wyrob kazdego obywatela własny trunek. Nie ktore z robotniczej klassy na tym interesie zrobili szalone pieniądze. Prosze sobie wyobrazić ze ja od czasu kiedy wstąpiłem na amerykański brzeg ani nawet i nie powąchałem — tak ze gardło, za przeproszeniem zbyt jest za suche. Powodzi się mi dosyć dobrze. Mam dwie posady zarabiam świetnie. Na wiosnę kupuję automobil i poczynię staranie wziąść na wypłatę, złozywszy pewną gotówkę i swój dom. Pod względem materjalnym odczuwam zadowolnienie. Ale teraz pracuję od 7 rana az do 10 wieczorem. Oprocz tego uczę się angielskiej mowy, z którą jednak trudności wielkiej nie mam, ale juz czuję się jak u siebie w kraju. Udało się mi zgrupować koło siebie sporą liczbę białorusinów, tak ze to jeszcze milej odbija się na ogólnej harmonii zycia.

Miasto Grand Rapids zajmuje 3 miejsce po piękności w Ameryce. Cała w alejach pełnych uroczego widoku a pózniej jeziora, Miczygańskie jeziora pełne poetycznych opisów. Tu nie widać ni halasów New-Yorku ni dymów kominowych "czarnego" Chicago, do którego jazdy tylko 6 godzin. Oto w krótkiej treści — ten ogród gdzie przebywam. Na pierwszy początek jestem zadowolniony z Ameryki. Proszę jak najobszerniej opisać o sobie i swem zyciu o balach, o kawalerach i o pannie "Ludzie"...

Przy tem proszę serdecznie oddać ode mnie ukłon pani Ginz, a takze poprosić jej adres, bo ona tyle dobrego mnie zrobiła w moich spełnieniach rządowej posady. Chcę bardzo nakreślić jej parę słów — lecz nie znając adresu tego nie mogę.

Wogóle proszę nie skąpić się na pisanie bo tu jest juz wprost chorobą, ze jezeli człowiek otrzyma wiadomość od znajomych z kraju to u niego zawsze energii przebywa więcej niz wartość dolara.

Zawsze Wasz przyjaciel
John Cherepuk
585 Stocking Ave.
Grand Rapids, Mich.
U.S.A.

IV. Ліст Янкі Чарапука (Чыкага) Леапольду Родзевічу[12] (Вільня) за 26.03.1923 *(БАНЛ. 21.291:2-4)*

Chicago, Ill.
26.03.1923

Вельмішаважаны грам. Родзевіч:

Ня даваў Вам адказу на Ваш ліст да гэтага часу, бо надта быў заняты грамадзкай працай. 24га сакавіка чытаў лекцыю на тэму «Палітычна-нацыянальнае становішча Беларусі». Сабралося беларусаў-эмігрантаў каля 400 асоб. Удалося таксамо у Чыкаго стварыць Беларускі Камітэт на чале якога сталі Гродзенцы Жук (прав.) і Лукашэвіч (католік). З'езд таксамо у восені адбудзецца. Чыкагоўчане спаткалі мяне прыхільна і на лекцыі цешуся сярод іх уплывам і павагай. Да наступаючай зімы ня чакайце дапамогі, бо наперад трэба стварыць арганізацыю вырабіць імя сярод эмігрантаў, а тагды ужо можна рэальна што небудзь асягнуць.

~

[*адрэзаны верх аркуша*]

А самае галоўнае. Пастарайцеся прыслаць мне рожныя здымкі для туманных карцін з жыцця Беларусі пад Польшчай. Асабліва рожныя мамэнты з жыцьця, маючы на мэці агітацыйны беларускі характар.

Усе прылажэцьце стараньня, каб пратрымацца як небудзь да зімы, а пасьля будзе лягчэй.

Газэту[13] прысылайце цяпер толькі 25 экзампляраў, бо як ужо канкрэтна устанавіў не магу знайсьці падпісчыкаў — усяго забраў толькі ахвяраў на 10 дол., нягледзючы на вялікія стараньня, бо масса тутэйшая, або аналячаная, альбо абмаскаляная — і беларускай мовы ужо абсалютна забылі і ня помняць.

Амэрыканцы якія будуць прысылаць свае запытаньня да нашых установаў на Бацькаўшчыне найлепей было бы, каб усіх напраўлялі да мяне, бо вы там ня знаючы настрою і псыхалёгіі нашай эміграцыі сваімі весткамі можэце спаралізаваць маю тут чыннасьць. Вы знайце, што душою і ідэяй я з Вамі — але трэба мець арганізаванасьць.

Мы панясьлі вялікую страту, што упярод ні Луцкевіч, ні Ластоўскі ня выслалі людзей для працы сюды, цяпер ужо наступіла халоднасьць да грамадзкіх спраў, апрытым ужо было многа такіх, што абабралі нашых эмігрантаў

З некаторых Вашых адрэсаў скарыстаю

Пакуль усяго найлепшага

Пішэце на стары адрэс
Ваш Ян Чарапук

IV. Ліст Янкі Чарапука (Чыкага) невядомаму адрасату[14] (Вільня) за 26.03.1923 *(БАНЛ. 21.291:8, 9)*

Mr. John Charapook
1041 N.Wood Str.
Chicago, Ill.
[*канец траўня 1923*]

Паважаны грамадзянін:

Вашэ пісьмо ад 5.V.23 атрымаў. Справа расьце. У Чыкаго зарганізаваўся Камітэт. Антон Змагар, хаця і у расейскай мове робіць беларускую справу. Мы яму часова ня будземо перашкоды рабіць. 2го VI адбудзецца зноў лекцыя. Спагадаючых беларускай ідэі ужо ёсьць болей 1.000 асоб. Згаварыліся з украінцамі. Я быў у Нью-Іорку і Філядэльфіі. Выберэце паміж сябе з Віленшчыны і Гродзеншчыны 2х правасл. беларусаў, якія павінны быць гатовымі для прыезду у Амэрыку. Яны павінны быць добрымі літэратарамі, прамоўцамі і агітатарамі, уладаючы добра расейскай мовай і здольнымі эканамістамі для гандловых прэдпрыемств (коопэратары). Напішэця ад Б.Н.Камітэт. да укр. Dr. Lotozky 83 Grand Str. Jersey City NY., каб з даверэм адносіліся да мяне: памагалі мне у працы. Прышлеце весткі аб асобах імя свае, бацькі, век, скуль родам, жанаты, ці не, калер валос, ачэй, вага, рост. Дэлегаты павінны быць прэдстаўнікамі усіх арганіз. з Грод. і Віленшчыны. Помач у прыездзі акажэм толькі асобам, якія будуць прэдстаўляць, ўсе арганізацыі, а не паасобныя.

Усю коррэспондэнцыю і газэты напраўляйце на адрэсу, які падаў выжэй. Конф. ном. газэт ня атрымваемо.

Ваш Янка Чарапук

П.С. Высылайце мне «Виленскую Речь»[15] і адну польскую (няпрыхільную). Прысылайце стацьці, як мага больш дзеля памешчаньня у газэтах (у рас. мове).

V. Ліст Янкі Чарапука (Чыкага) невядомаму адрасату[16] (Вільня) за 14.06.1923 *(БАНЛ. 21.291:5, 6)*

John Charapook
1041 N. Wood Str.
Chicago, Ill.
14.06.1923

Паважаны грамадзянін:

Пасылаю Вам чэк на 1.800.000 польск. мар. (30 долараў), якія асыгнаваў Беларускі Камітэт у Чыкага на дапамогу беларускім сіротам ў прытулках ў Вільні і Горадні. Будзьце ласкавыя грошы распрэдзеліць пароўні. А гэтым падайце у газэты. Камітэт пацярпеўшым ад Вайны за подпісам С.Рак-Міхайлоўскага і А.Сакаловай — няхай прышле афіцыяльную паперу на імя: «Whiterussian Committee. 1632 N. Robey Str. Chicago, Ill.» у атрыманьні грошай. Было бы вельмі пажадана ў інтэрэсах справы, каб аднаразова і самыя дзеці прыслалі падзяку у стасоўным лісьце, які можна было бы паказаць народу. Трымайцеся там як мага — на восень вышлемо значную помач, бо цяпер толькі што самыя арганізаваліся. Справа як надзіво пайшла добра. На 23 і 24 Змагар паедзе у Кэношу чытаць лекцыі. Газэты напраўляйце у значным ліку 25 экз. на Камітэт. Па 1 экз. усіх на мой адрэс.

Душою і сэрцам Ваш Я.Чарапук

P.S. Пажадана, каб зьвярнуліся з помаччай усе арганізацыі у адной адозве з прылажэньнем пячатак і належных подпісаў. Чэк за №31855 далучаю, як высланы Беларускім Чыкагскім Камітэтам праз Ноэл Стэйт Бэнк на Wilenski Prywatny Bank Handlowy.

VI. Ліст Антона Чарапука (Чыкага) Беларускаму Камітэту[17] (Вільня) за 5.07.1923 *(БАНЛ. 21.291:7)*

БЕЛАРУСКІ НАРОДНЫ КАМІТЭТ У ІЛЛЫНОЙС
Whiterussian National Committee of Illinois
1632 N. Robey Street

«У БАРАДЗЬБЕ ЗДАБУДЗЕМО ЗЕМЛЮ, ВОЛЮ, ВОЛЬНУЮ БЕЛАРУСЬ».

CHICAGO, ILL., 5 ліпня 1923

Беларускаму Камітэту у Вільні

Паважаные таварышы:

Будзьце ласкавые прыслаць дэталічны даклад
1) аб становішчу Беларускай школы ў Заходняй Беларусі
2) аб становішчу беларускай прэссы
3) аб палажэньні сялянства

4) аб зямельнай справе

5) аб коопэрацыі

6) аб становішчу культурных устаноў (асабліва ц.кам.пом. пацярпеўшым ад вайны)

7) аб дзейнасьці паслоў

Такі даклад вельмі патрэбны для разгляду на Першым Беларускім Кангрэссе, які склікваецца на 1ое верасьня г.г. у Чыкаго.

Камітэтам робяцца стараньня аб прыезьдзі дэлегата з Бацькаўшчыны, але ня ведама ці можна будзе здзісьнець гэтую справу.

За Камітэт

А.Змагар

VII. Ліст Янкі Чарапука (Чыкага) Вацлаву Ластоўскаму (Коўна) за 9.07.1923 *(ДАЛ. 582.1.49:168-169)*

БЕЛАРУСКІ НАРОДНЫ КАМІТЭТ У ІЛЛЫНОЙС
Whiterussian National Committee of Illinois
1632 N. Robey Street

«У БАРАДЗЬБЕ ЗДАБУДЗЕМО
ЗЕМЛЮ, ВОЛЮ, ВОЛЬНУЮ
БЕЛАРУСЬ».

CHICAGO, ILL., 9 ліпня 1923

Паважаны і Дарагі дзядзька Вацлаў:

Забудзем мінуўшчыну і аб ей ня будземо нават і ўспамінаць. Падамо руку згоды і далей станем тымі прыяцелямі, якімі мы былі ад часу першага знаемства і ў працы, аж да майго ад'езду ў Амэрыку. Вы знаеце, якім я быў праз ўвесь час з Вамі і пры Вас у супольнай палітычнай працы. Аб гэтым ня буду ўспамінаць, бо кожны з нас, калі загляне ў успамін прыпомніць. Цяпер падзелюся з Вамі тым, што ёсьць у мяне тут. Прыезд мой ў Амэрыку адбыўся пры самых цяжкіх варунках. Выяхаў з Коўны без нямецкай маркі, а хто, калі ня я аддаваў ня толькі урадовыя, но і сваі асабістыя грошы, каб устанавіць добрые адносіны з іншымі насольствамі і з ўплывовымі чыноўнікамі Літвы.

Мае становішчо зноў ў Амэрыцы было адным з самых страшэнных з'явішч у маём маладом жыцьцю. Ўсе аддаваў, ня для

сямейных спраў, ня для асабістых выгад, а пасьвеціў на Вялікую Справу Вызваленьня Беларусі з ярма польскага і маскоўскага. І дзеля гэтага пастанавіў нават парваць тое, што было і дарагое для сэрца т-е. асвабадзіць і самога сябе ад сувязі... сямейнай масковіі. Паступіў добра! Праз такое становішчо падняў сьцяг Беларусі у шырокім маштабе на зямлі Вашынгтона. Як ужо самые ведаеце чужаземная прэсса загаварыла аб беларускай справе, поўсталі і самые беларусы. Бэзумоўна ўсе маладое, але калі яно поўстало, дык будзе жыць, але патрэбные новые людзі, з новай энэргіяй, якіе павелі бы справу далей. Справедліво пра мяне напісалі галічане «што аднаму дужа цяжко працаваць на ніве, якая нікім ўперад ня была гарана». Першая баразна ужо згорана беларускім плугам, патрэбны людзі якіе павінны дакончыць са мною, альбо і бяз мяне. Таму я зьвярнуўся да галічан с по[м?]ачай. Яны абецалі мне выпісаць 4^{x} челавек, гэтымі днямі я напісаў да іх ліст з просьбай каб далі часова магчымасьць аднаму прыехаць, другога зможамо ужо на свой кошт. Усероўна у самым хуткім часе пастараемося і рэшту выпісаць. Чаму я так руплюся? Я віджу патрэбнасьць у стварэньню ў Амэрыцы паважнага грамадзка-палітычнага цэнтру, які бэзумоўна у справах міжнарадовых і на Бацькоўшчыне фінансова і палітычна дапаможэ у змаганьню за вызваленьне Беларусі. Вялікая шкада, што Вы вышлі з Ураду[17]. Я думаю, але мажліва мыляюся, што у сучасны момэнт ніхто ня будзе паважна лічыцца з Цэнтрам у Коўне. Амэрыканские беларусы будуць толькі дапамагаць арганізацыям на Бацькоўшчыне. Зразу мы думалі рабіць ўсе праз Коўну, але цяпер там стварылося становішчо, якое дыктуе новую праграму дзейнасьці. Наогул мы будземо чакаць весткі аб тым, як там ўсе уладзіцца... Сам я хутка варочацца на Бацькоўшчыну ня думаю, негледзючы што здароўе страшэнна пагоршылося. Недаўна быў такі выпадак, калі гаварыў прамову раптам кроў пайшла праз горло і мяне замлеўшага вынеслі. Тыдзень таму назад адбылася апэрацыя горла (выцінали грыголы) у працягу 3^{x} месяцаў забаропяно дактарамі выступаць з прамовамі. Надзвычайна цяжка пераносіць амэрыканскую жару, прыбыўшым з Еўропы. У працягу чэрвеня ад жары памёрло 43 чэлавекі. Мне вельмі пажадана мець весткі аб арганізацыях на Бацькоўшчыне, якія заслуговываюць давера — з якімі можна было бы зносіцца. Ці маеце Вы пэўные зносіны праз Коўну з Вільняй — куды можна было бы перасылаць даляры??

Дужа буду Вам ўдзячны за газэту. Карэспандэнцыю вышлю Вам гэтымі днямі. Пажадана мець Ваш адрэс. У другом лісьце напішу болей падробна.

Ваш Ячарапук
Mr. John Charapook
1041 N. Wood Str.
Chicago, ILL.
U.S.A.

VIII. Ліст Янкі Чарапука (Чыкага) Барысу (?)[18] (Вільня) за 1.08.1923 *(БАНЛ. 21.291:1)*

Chicago, Ill.
1.08.1923

Паважаны дзяцька Барыс

Адкрыткі атрымаў. Цяпер пасылаецца Вам ад Камітэту 10 дол на аказаньне помачы Марысі Сівых. Прылажэце ўсе стараньне, каб гэту справу хутко урэгуляваць. Грошы ўсе даюцца у Вашэ распараджэньне на ўсе выдаткі, якія патрэбуюцца каб толькі справа у атрыманьні пашпарта і амэр. візы была зроблена хутка. Паедзьце самые у Варшаву і зрабеце усе для яе. Калі гэта справа удасца тады будзе яшчэ дзесяток такіх — а гэта дасьць там надтрыманьне вам усім, якіе групуецеся каля ред. «Н[ашага] С[ьцягу]» якую мы тут вельмі паважаем. Пастарайцеся, каб М.Сівых напісала сама добрае пісьмо пра Вас — угавареце яе. гэта у Вашых і нашых інтэрэсах. Затым нам паважана мець афіцыальнага прэдстаўніка нашага камітэту па Бацькоўшчыне праз якого будземо усе справы рабіць. Вызначце і паведамеце Камітэт. Затым напішэце сколько прыблізна каштавало бы выданьне штодзеннай газеты «Н.С.». Падайце суму у польскіх марках на ½ года. І сколько уважаеце патрэбным мець грошай ад нас, каб газэта выходзіла кожнаго дня. Затым хацелося бы ведаць Ваш нагляд на прыезд Варонкі да Амэрыкі? Ці маеце другога чалавека са сваей срады, як добрага рэдактара?..

Справа беларуская шырыцца і захоплівае ўсе новые штэйты. 19 жніўня адбудзецца пікнік — агітацыю распоўсюжываем вялікую — с заміраньнем душы следзімо якія будуць рэзультаты фінансавые

Гэта будзе першая помач Вам і тым, што мучаюцца у турмах. Нашая дапамога будзе бэзнасрэдна толькі перасылацца ар-

ганізацыям на Бацькаўшчыне, эміграцыю у Коуне і другіх гар. уважаем, што яна разлажылася, надобна расійскай і ўкраінскай, а таму да іх ня маемо веры. А ўся толькі надзея на тых, што знаходзяцца на роднай ніве. У сваей працы тут стаім на такім жа грунце, як і Вы там. Пажадана, каб Вы мне прысылалі па аднаму экзэмпляру кожнай газэты, якія выходзяць у Заходняй Беларусі.

Ваш Я[.Чарапук]

СПАСЫЛКІ

[1] ДАЛ (Дзяржаўны Архіў Літвы). 582.2.32:112 (Ф.582, воп.2, адз. зах.32, арк.112).

[2] ДАЛ. 582.1.15:315&г.

[3] ДАЛ. 582.1.41:51&г.

[4] Беларускі Звон. 1922. №12(38). 13 траўня.

[5] Маецца на ўвазе Беларуская Партыя Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў (БПСР).

[6] Аляксандар Галавінскі — сябра БПСР, старшыня Беларускай Нацыянальнай Сувязі.

[7] Ўорэн Гардынг (1865-1923) — прэзыдэнт ЗША ў 1921-1923 гадох.

[8] Вудро Ўілсан (1856-1924) — прэзыдэнт ЗША ў 1913-1921 гадох.

[9] Юджын Дэбс (1855-1926) — сацыялістычны лідар, пяць разоў кандыдаваў у прэзыдэнты ў 1900-1920 гадох.

[10] Гэтае выказваньне сьведчыць аб атрыманьні пазыкі ад Ураду БНР, дакумэнтальнае пацьверджаньне чаго пакуль што ня знойдзенае.

[11] Асобу адрасата, а таксама згадваных у тэксьце ліста людзей выявіць не ўдалося.

[12] Леапольд Родзевіч — рэдактар шэрагу левых заходнебеларускіх выданьняў.

[13] «Новае Жыцьцё». Выходзіла ад 3.03 да 18.05.1923.

[14] Магчыма, старшыні Беларускага Нацыянальнага Камітэту Антону Луцкевічу.

[15] Віленская штодзённая расейская газэта, выходзіла ў 1922-1923 гадох.

[16] Магчыма, рэдакцыі газэты «Наш Сьцяг» (выходзіла ад 5.06 да 12.08.1923).

[17] У красавіку 1923 году.

[18] Адрасат невядомы.

Публікацыя S.S.

У ПОШУКАХ МІТАЛЯГІЧНЫХ ГАРЫЗОНТАЎ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ

(Два эсэ)

Лявон Юрэвіч
Нью Ёркаўская Публічная Бібліятэка

1. «Русалчына бальляда»: міталёгія й дэманалёгія ў паданьнях С.Каўша

Калі б мне давялося ствараць сымбаль літаратуры, я зрабіў бы яго ў выглядзе кола — прыблізна так, як уяўлялася нашым продкам Кола Часу. Ідэі, жанры, мастацкія сродкі пастулова зьмяняюцца, зьнікаюць, каб вярнуцца йзноў на новым паварoце. А ў сярэдзіне кола зьмясьціў бы міталёгію — «сэрца» культуры, ад якога йдуць ніткі-«артэрыі», што злучаюць мінуўшчыну й будучыню: славутыя сто сюжэтаў — зь міталёгіі найбуйнейшыя творы сьвету — ад Гамэра да Т.Мана, Х.Л.Борхеса, Гарсіі Маркеса, М.Павіча — таксама бяруць свой пачатак у мітах.

Не адразу здолееш (а часам і падумаўшы — складана) прыгадаць твор — наш, беларускі, які б можна было безь перабольшаньня залічыць у гэты шэраг. І не ў адсутнасьці таленту, ідэяў, не ў правінцыйнасьці рэч. Зьвесткі пра багоў — у нашых казках і прыказках. А яшчэ, бадай, у працах гісторыкаў мінуўшчыны ды гасьцей вандроўных: у разнастайных сьпісах «Жыцьця Ўладзімера», Кроніках Бельскага й Стрыйкоўскага, гісторыях Арбіні й Таціщчава, працах Длугаша й Шлейзінга. Аднак тыя залацінкі, што ёсьць у нас, ідуць ад часу зьнішчэньня паганства і ўзвышэньня хрысьціянства, і ствараліся яны ўсе хрысьціянамі, што не прымалі старой рэлігіі, баяліся яе, як чорт ладану (дастаткова зірнуць на малюнкі ў кнізе Шлейзінга «Рэлігія Маскавітаў», 1712, дзе і Пярун, і Хорс, і Стрыбог — быццам розныя ўвасабленьні д'ябла). Пісьменства, што дайшло да нас, — скрозь хрысьціянскае. Летапісы, як і старажытна-царкоўная літаратура, імкнуліся па магчымасьці не называць імёнаў старых багоў. Чаму? З аднаго боку, гэта было жаданьне сьцерці суперніка з памяці народнай. З другога — паганства ўспрымалася як нячыстая сіла, якую лепей ня згадваць. Таму забароненыя (та-

буяваныя) імёны прапускаліся, зьмяняліся пры напісаньні, бо, як ні дзіўна, у хрысьціянстве захаваліся рэшткі магіі таго самага паганства, і ўжываньне сапраўднага імя асацыявалася з увасабленьнем зьвязанага з забароненым імем вобразу. У выніку гэтага старажытная беларуская міталёгія, прасеяная праз хрысьціянскую культуру, дайшла да нас мікраскапічнымі залацінкамі, захаванымі ў народных паданьнях, казках, легендах. Пісьменьнікам, якія імкнуліся аднавіць сувязі сучаснае культуры зь ейнымі старажытнымі вытокамі, вярнуць ёй жыватворную крыніцу — міталёгію, давялося браць на сябе ролю і гісторыкаў, і культуролягаў, і этнографаў.

Сёньня, калі паспрабаваць ахапіць беларускую міталягічную прозу, выразна бачым два кірункі ў аднаўленьні самых старажытных пластоў культуры беларусаў. Першы — Яна Баршчэўскага й Максіма Багдановіча, фальклёрна-міталягічны, наблізаны да народнага сьветаўспрыманьня (бо й выйшаў адтуль). Другі — кніжны, «элінскі», увасоблены найбольш яскрава ў творах Вацлава Ластоўскага.

Чаму я напісаў «элінскі»? У якасьці тлумачэньня хачу прывесьці ідэю В.Сянкоўскага, якая вабіць сваёю складнасьцю й прыгажосьцю. Магчыма, кнігі гэтага таленавітага пісьменьніка й філёляга ня ў кожнага пад рукою, таму дазволю сабе вялікую цытату. Можа, цяпер напаўзабытая тэорыя сустрэне большую прыхільнасьць калі не гісторыкаў, дык прынамсі філёлягаў:

> «Въ повѣсти Гомера о путешествіи Улисса къ Циклопамъ и въ выдолбленіи единаго глаза Полифему, что въ переводѣ значитъ Ярославу (титулъ скиѳскаго Геркулеса, готскаго бога Харсъ, Хорсъ, Несторова Хорса), въ этой на видъ безсмысленной повѣсти — мы надѣемся вывести это съ надлежащей точностію — рѣчь идетъ подлинно о Кривичахъ и ихъ одноглазомъ Одинѣ. А правоученіе сказки: хитродумъ Улиссъ былъ такой проворный и тонкій витязь, что, проникши случайно къ страшнымъ гигантамъ, Велико-Руссамъ, передъ которыми трепещетъ вся Скиѳія и вся Гостиная Пучина, справился и съ ними наславу: въ области ихъ, обитаемой одноглазыми Кривичами и Людоѣдами, скотопасами, онъ умомъ и хитростію своей искоренилъ премерзкую великорусскую ересь, которая Геркулеса ставитъ выше

Юпитера — Ярослава своего выше могучаго Жива-Дива — напоилъ этаго великана сладкимъ греческимъ виномъ и высверлилъ ему глазъ коломъ. Результатомъ такой смѣлой и удачной экспедицiи нацiональнаго героя-плута должна была несказанно восхищаться базарная публика Гомера, съ дѣтства наслышавшаяся отъ нянюшекъ о существованiи за Понтомъ, за Гостиною Пучиною, свирѣпаго народа Великановъ-Руссовъ и, между ними, племенъ Одноглазыхъ (Кривыхъ) и Людоѣдовъ (Литовцевъ), которыхъ ересь, олицетворенная въ образѣ первенствующаго на небѣ бога Ярослава, а по-гречески Полифема, съ однимъ круглымъ глазомъ (cycl-ops) во лбу, ужасало языческое правовѣрiе Грековъ»[1].

Вацлаў Ластоўскі быў знаёмы з гэтай тэорыяй і прымаў яе: «Можна сказаць, што большасьць грэцкіх мітаў цесна зьвязана з нашымі прашчурамі Гэтамі... Навет наш сягоньняшні край быў вядомы грэкам у той час, калі тварыліся ў іх першыя міты. Відаць гэта з Гамэра і іншых паэтаў старой Грэцыі»[2]. Трэба зазначыць, што тэрмін «элінская міталягічная плынь» умоўны, ён выкарыстоўваецца як сынонім паняцьцяў «кніжны», «літаратурны».

Рэзкае разьмежаваньне «элінскай» і фальклёрнай плыняў — зьява рэдкая. Часьцей бачым сынтэз або канглямэрат, што цудоўна выяўляе, прыкладам, кніга С.Хмары «Аб багох крывіцкіх сказы» (Таронта, 1986). Праілюстраваць сказанае можна творамі Сьвятаслава Каўша. Ён — адзін зь нешматлікіх беларускіх пісьменьнікаў, хто пісаў у жанры міталягічнай прозы. Нізка паданьняў і легендаў С.Каўша выяўляе цікавыя й значныя асаблівасьці беларускай міталягічнай прозы. Праўда, трэба зазначыць, што асаблівасьці гэтыя на сёньняшні дзень яшчэ вельмі мала дасьледаваныя, як і наагул міталёгія беларускай літаратуры[3].

С.Коўш слушна зазначае ў прадмове да кнігі «Русальчына бальляда»[4]: «Для беларуса, думаючага дзяржаўнымі катэгорыямі, ягоная Бацькаўшчына ўяўляецца як цэласнасьць у яе розных імёнах на працягу амаль што тысячагадовае пісанае гісторыі». Міталёгія — крыніца спачатку народных казак, пазьней літаратурных твораў — зьяўляецца старажытным культурным фондам народу. Гэты пласт культуры выпрацоўваўся не адно стагодзьдзе, падпадаў пад розныя ўплывы й зьмены, у выніку

якіх нараджаліся ўяўленьні, што заканамерна разыходзіліся зь першапачатковымі.

Натуральна, пад узьдзеяньнем часу мяняліся сюжэты, перайначваліся ролі. Нязьменныя заставаліся, мабыць, толькі сымбалі. Такія сымбалі — міталягічныя элемэнты — сёньня ня проста йснуюць паасобку, а ўтвараюць адзіную структуру, у якой міталягізуюцца ня толькі старажытныя вераваньні, але часам і рэальныя падзеі, якія набываюць другасны сэнс і выкарыстоўваюцца ў якасьці матэрыялу для стварэньня новых мітаў, новых дачыненьняў паміж рознымі міталягічнымі схемамі. Так узьнікае апакрыфічная (адраджэнская) міталёгія.

Можна заўважыць, што пры ўсёй тэматычнай разнастайнасьці легенды С.Каўша уяўляюць сабою своеасаблівую трансфармацыю архетыпаў — той базы, якую выкарыстоўвае апакрыфічная міталёгія.

К.Юнг, заснавальнік аналітычнай псыхалёгіі, адзначыў істотную для нас акалічнасьць — мэтафарычны (не алегарычны) характар архетыпаў; ён разглядаў іх як шматзначныя сымбалі, а ня знакі. Характэрна, што архетыпы К.Юнга зьяўляюцца пераважна вобразамі, часам — ролямі (у С.Каўша — постаці Ўсяслава Чарадзея, князя Кейстута, князя Клецкага замку).

Мэханізм стварэньня апакрыфічнае міталёгіі часьцей за ўсё не залежыць ад часу ці месца падзеяў. Для ілюстрацыі думкі возьмем, да прыкладу, дзьве ўмоўныя нацыі, каб не паглыбляцца ў палітычную гісторыю. Уявім працэс — добраахвотны або гвалтоўны — іхнага аб'яднаньня. Што адбудзецца зь іхнаю духоваю культураю, асабліва культураю прыгнечанае нацыі? Больш моцная й багатая культурная традыцыя або цалкам убірае ў сябе залежную, або міталёгія пераможанага народу губляе свой першасны сэнс, сваю сакральнасьць, і тады старыя формы міту напаўняюцца новым зьместам у адпаведнасьці з патрэбамі часу. Такая здольнасьць міталёгіі да рухомасьці, відазьмяненьня тлумачыцца падвойнаю структураю міту — гістарычнаю й пазагістарычнаю, часаваю й пазачасаваю. Але гэтая ўяўная супярэчнасьць паміж вечным і часовым здымаецца спэцыфікай міталягічнага пазнаньня, якое поўнасьцю грунтуецца на ўяўленьні, бо ўзьнікла, як ведама, тады, калі ўсіх іншых мэтадаў пазнаньня яшчэ не йснавала.

Разумеючы ролю міталёгіі ўвогуле й сымбаляў у прыватнасьці, В.Ластоўскі пісаў: «Трэба памятаць, што міталёгія многіх

народаў нічога супольнага з тэасофіяй ня мае, як прыклад можа служыць лацінская міталёгія. Лічу патрэбным гэта зазначыць дзеля таго, каб стала відней, *што* з нашай міталёгіі належыць да тэасофіі, а што зьяўляецца толькі сымбалем пройдзенай народам гісторыі»[5].

Беларускія пісьменьнікі, у адрозьненьне ад славутага героя Х.Л.Борхеса П'ера Мэнара, не перапісвалі гісторыю, не стылізавалі свае творы пад старадаўнія паданьні. Яны ўзнаўлялі тую гісторыю Беларусі, што ніколі не была адлюстраваная ў помніках.

Галоўная ідэя беларускіх пісьменьнікаў, якія ўзнаўлялі легендарную мінуўшчыну сваёй Бацькаўшчыны і на гэтай аснове стваралі апакрыфічную міталёгію, — ідэя магутнай дзяржаўнасьці, зьнітаванасьці сучаснага й мінулага, прысутнасьці ў сёньняшнім дні велічных постацяў нашых продкаў. Прыгадаем творы Янкі Купалы «На Куцьцю», Сяргея Хмары «Услонім- гарадок»[6]. Гэтую самую тэму працягвае і С.Коўш у легендзе «Зачараваны князь».

> «Над берагам павольнай Лані стагодні сон снуе стары курган. Увакол яго забытыя магілы зайздросна берагуць астанкі паўшых тут барацьбітоў. Іх шмат; ніхто імёнаў іх ня зьліча, ня паліць сьвечак ім у дзень Дзядоў. Там сьпяць сыны бязьмежных стэпаў, Татары — гадунцы Арды, там прэюць косьці сьмелых Швэдаў, а побач іх ляжыць Маскаль, Паляк і Беларус. Іх прыняла крывіцкая зямля, ім кветкі сее беларуская вясна, а Лань ім казкі свае бае. Няўмольных ворагаў у жыцьці, іх пагадзіла сьмерць. Старое замчышча — курган — іх сон вартуе».

Пасьля традыцыйнага для паданьняў зачыну, адданьня даніны павагі продкам, незалежна ад іхнага веравызнаньня й нацыянальнасьці, ідзе апавяданьне пра падзеі, што адбыліся «даўно, даўно, шмат соцен год таму назад». Тады на кургане стаяў Клецкі замак. Ён славіўся багацьцем і гандлем: з-за Прыпяці й Дняпра, з-за мора прыплывалі замежныя купцы, везьлі тавар і куплялі мёд, збажыну, скуры звярынаў. Калі ж нападалі татары, княжая дружына іх сустракала на мяжы й гнала прэч. Тады воям дапамагала й зямля: лясы, балоты, паплавы. Але на сьвеце нічога вечнага няма. І аднойчы татары штурмам узялі Клецкі замак, спустошылі зямлю, забілі князя.

> «Плылі гады, плылі вякі... Ды памяць вечная кругом жыве у погудцы людзкой аб справах прош-

> ласьці глухой. Сівыя кажуць там дзяды, што і дагэтуль князь жывы, што дух ягоны ад тых дзён вартуе верных вояў сон. І раз адзін на год старое будзіцца жыцьцё: апоўначы у замку тым ўстае дружына з дамавін, ды князь сядае на пасад, а зь ім княгіня. Вояў рад стае з дабытымі мячамі, іскрыцца толькі сталь агнямі: гатовы ў бой на князеў знак! Старыя людзі кажуць так, што мовіць слова князь тагды да ўсіх людзей сваёй зямлі аб тым, што час пакінуць сон і час закончыць свой прыгон. Хай ўсе зь няволі устаюць, што соннаю душой існуюць ды топчуць грэшнымі нагамі сьвятыя прадзедаў сьляды. Хай распачнецца валаданьне сваіх людзей у сваім краі! Ды пройдуць доўгія гады, а можа цэлыя вякі, аж словы тыя хтось пачуе, пайме заклятую ў іх моц, народ зь няволі уратуе, прагоніць немач з краю проч».

Легенда трансфармуецца ў міт на аснове галоўнага структурнага элемэнту гераічнага міту — другога нараджэньня, нараджэньня пасьля сьмерці. Тыпалягічнае адзінства міталягічных архетыпаў трансфармуе легенду ў гераічны міт. Адсюль ідэйная агульнасьць названых твораў Янкі Купалы, С.Хмары і С.Каўша, нягледзячы на адрозьненьне іх і ў зьмесьце, і ў форме. Сутнасьць справы не мяняецца ад таго, што ў паданьні С.Каўша замак загінуў не праз занядбаньне памяці продкаў, а саступіўшы навале ворага: каб узьняцца зь мёртвых, трэба выпіць той казачнай чароўнай вады — пачуць словы князя — адчуць, узгадаць сваю мінуўшчыну. Таму ж, хто топча сьвятыя прадзедавы сьляды, усё жыцьцё наканавана йснаваць у прыгоне. Ня так істотна, якім чынам трапілі мы ў такое становішча, бышцам кажа аўтар, выйсьце адно — помніць сваё мінулае, гераічных продкаў, шанаваць іхную памяць і чэрпаць сілы ў духовай сувязі зь імі.

Паданьне С.Каўша «Біруга» належыць да так званага Кнідзкага міту. Міт узьнік на пачатку нашай эры на паўвысьпе Кнід (Малая Азія). Першыя варыянты гэтага міту зьявіліся ва ўмовах барацьбы раньняга хрысьціянства з паганствам. Гэтая барацьба монатэізму з політэізмам суправаджалася пэўным узаемапранікненьнем абедзьвюх рэлігіяў: прыхільнікі старой веры й пасьля прыняцьця хрысьціянства не маглі адмовіцца поўнасьцю ад былой веры. (Прыгадаем Страціма з рамана Я.Дылы «На

шляху з варагаў у грэкі».) Такая самая рэлігійная сытуацыя была ў Беларусі ў XIII стагодзьдзі. Напрыклад, у А.Варлыгі мы чытаем:

> «Калі ў пачатку XIII веку на нашых землях заснавалася Вялікае Княства Літоўскае, дзе вялікія князі ўважалі сябе паганінамі, але пры сваіх дварох заводзілі хрысьціянскую культуру й пісьменства, дык тады ў сем'ях князёў і баяраў былі пераблытаны між сабой паганскія й хрысьціянскія звычаі, што тут нялёгка было адрозьніць, хто зь іх паганін, а хто хрысьціянін. Усё гэта спрыяла рэлігійнай талеранцыі ў краіне ды яднала між сабой і хрысьціянаў і паганаў. Можна прыпушчаць, што гэткі стан рэлігіі сярод і вышэйшага нашага грамадзтва цягнуўся аж да часоў рэлігійных звадак у краіне [...] Але сярод масаў ніжэйшага мяшчанства й сялянства мешаніна рэлігіі (хрысьціянства й паганства) працягвалася аж да XX веку. У бажніцах (цэрквах і касьцёлах) яны сумленна выконвалі хрысьціянскія абраднасьці й павіннасьці, дома — паганскія».

Сутнасьць Кнідзкага міту, ягоны стрыжань — разьяднаньне мужчыны й жанчыны духамі, багамі (што часьцей) або іх узьяднаньне праз перашкоды й выпрабаваньні. Героі гэтага міту звычайна пражываюць некалькі стадыяў: знаходзяцца пад уладаю ідала (статуі), належаць яму, сустракаюць чалавека, кахаюць яго, спрабуюць вырвацца з-пад улады ідала і, нарэшце, пасьля працяглай барацьбы з апошнім, перамагаюць або гінуць.

Паданьне С.Каўша пра рэальных асобаў нашай гісторыі — Кейстута й яго жонку Біруту. Паводле гістарычных зьвестак, князь — хрысьціянін, падзеі ж паданьня зьвязаны з культам паганскіх багоў.

> «Жыла там гожая жмудзінка, а сны аб ёй снаваў ліцьвін. Яна радзілася з туману, румянец ёй дала зара, сьвітаньне бляск уклала ў вочы, бяліла грудзі ёй раса. Шумелі пушчы верхавіны, гулі сярдзітыя дубы, зь Бірутай — звалі так жмудзінку — размаўляліся багі. Яна ім цноту абяцала, агонь паліла ім сьвяты, а ёй служылі казьляры. Складалі песьні вайдэлёты пра чар дзявочае красы, а ім падпейвалі лясы.

Была Бірута гожаю сьвятаркай. Сьвятыняй быў ёй гай сьвяты, а хорамам — дуб стары. У дубе тым жылі багі. Ахове Зьніча — вогнішча таго — Бірута прысягла жыцьцё. Ёй недаступны чары Лады, затое ў выраі левады ёй абяцаюць сьвятары. Багом аддацца кажа Крэвэ — найстарэйшы з казьляроў».

Як бачна, у паданьні ёсьць усе фазы Кнідзкага міту: Бірута цалкам належыць багом, але толькі да таго часу, пакуль не сустрэла ў лесе князя Кейстута, пакуль яны не пакахалі адно аднаго, нягледзячы на тое, што «за здраду вернасьці багом Біруце помсту Мара абяцала, чакала лютая расплата ад Перуна». Супраць Біруты паўстала зямля: гнуўся ад буры лес, зіхалі маланкі, выйшла зь берагоў Вяльля. Тым ня менш Бірута й Кейстут злучыліся.

У Кнідзкім міце зямное каханьне пераважна саступае, нясе страту, сьмерць — не збаўленьне. У «Біруце» каханьне перамагае: «Ці ж можна зьнішчыць пачуцьцё, зь якога зродзіцца жыцьцё, што славаю краіны стане». Цікава адзначыць, што гэтае прароцтва йдзе ад духа-вешчуна — служкі паганскіх багоў. Значыць, багі даравалі Біруце ейную «здраду» — дзеля славы Бацькаўшчыны. І таму канец апавяданьня — нібы пачатак новага: «Тваё імя уславіць сын, Вялікі Князь Літвы — ліцьвін. Яго прызнае ўся Літва, і Жмудзь скарыцца перад ім. А Вітаўт будзе гэты сын».

І яшчэ адно паданьне, якое можна аднесьці да так званага «элінскага» цыклу — «Усяслаў Чарадзей». Параўнальна з папярэднімі, у ім больш захавана гістарычнай праўды, адпаведна з рэальнымі падзеямі: паланеньне Ўсяслава ў Кіеве, княжаньне там і вяртаньне ў Полацак.

Тое, што загадкавы вобраз Усяслава Чарадзея выкарыстоўваецца ў апавяданьні С.Каўша — ня дзіва. (Успомнім шэраг літаратурных твораў ад манумэнтальнага «Слова пра паход Ігаравы» да вершаў Л.Геніюш.) Усяслаў княжыў 57 гадоў, і народ быў перакананы, што ён мае надзвычайную сілу, што ён чарадзей. Нездарма ж пра таямніцу яго нараджэньня згадваюць летапісы: хадзілі чуткі, што бацька ягоны — Зьмей, што маці нарадзіла яго ад чарадзейства. Быццам бы на галаве Ўсяслаў меў знак, мету, «язъвено», ад якогай йшла ягоная сіла. Ля яго калыскі зьбіраліся вешчуны.

Такая перадгісторыя стварыла вобраз Усяслава Чарадзея — быццам бы хрысьціяніна, але, па сутнасьці, прыхільніка паганства.

Насьледуе сюжэт і С.Коўш. Ягоны Ўсяслаў — перш за ўсё ахоўнік Полацкага княства, горды й літасьцівы. Разьбіўшы вояў Ноўгараду, ён згадвае, «як калісь Полацак ляжаў стаптаны чужынцамі, як наўгародзкая нага таптала дзедаву сьвятыню, як Рагвалод у дымох пажараў паміраў». Памятае пра ўсё, але ня помсьціць. І, здаецца, ствараецца канапічны вобраз, у якім няма месца міталёгіі.

Але С.Коўш бярэ з сымболікі міталёгіі параўнаньне «як воўк», якім і характарызуе Ўсяслава: «Ён нездарма, як воўк, па ночы краіну мераў борздым ходам, ад рубяжа да рубяжа... Для іх Усяслаў пакінуў Кіеў, каваны золатам пасад і шэрым воўкам ў Полацак зьлятаў». І тым самым пераводзіць вобраз у міталягічны плян.

Сымбаль ваўка ў міталёгіі шматзначны. Воўк можа займаць як ніжэйшую, так і вышэйшую прыступку ў іерархіі міталягічных істотаў (пар. у зораастрызме). Праўда, пры гэтым воўк заўсёды сымбалізуе адасобленасьць чалавека ад грамадзтва. Параўнаньне з ваўком ужо зьяўляецца характарыстыкай князя й таго месца, якое ён займаў у Полацку і ў Кіеве.

Аднак вобраз-сымбаль ваўка-ваўкалака глыбейшы. Перш за ўсё гэты вобраз-сымбаль нясе ідэю пераўвасабленьня. Усяслаў можа мець другое цела, ён становіцца ваўком або птахам. Зьменам цела адпавядае хуткая зьмена лёсу — зломы, што адыгралі істотную ролю ў асэнсаваньні князя як ваўкалака ў летапісах і фальклёры. Здольнасьць пераўвасабляцца зьвязаная з магчымасьцю аддзяленьня душы ад цела; душа (думка) ваўкалака вольна пераходзіць з адной цялеснай абалонкі ў другую:

> «Праз краты вузкага ваконца Ўсяслаў глядзеў, як прамень сонца гуляў у крылцах матылькоў. Ён лётаў думкамі у Полацк, ён чуў званоў радзімых голас, ён бачыў сьветлую Дзьвіну, сівое далечы смугу. На крыльлях вольных сакалоў днём лётаў думкамі дамоў».

Роля ваўка дваякая: ён і ахвяра, і паляўнічы. Матыў пагоні, у сваю чаргу, зьвязаны з хуткасьцю руху («Паночы князь Усяслаў, як здань, хадзіў няраз у Тмутаракань»).

Такім чынам, Усяслаў у абліччы ваўкалака надзелены здольнасьцю да цялесных пераўвасабленьняў і аддзяленьня душы (думкі) ад цела. Пералічаныя здольнасьці выяўляюцца ва ўладзе над часам і робяць Усяслава Чарадзеем. І, можа, таму, што

С.Коўш надае постаці князя такое значэньне, ён заканчвае апавяданьне наступным чынам: «калі памерла стомленае цела, магутны дух Усяслава Чарадзея трымае варту Беларускае Зямлі».

Разгледжаныя паданьні належаць да «элінскага» цыклу — апакрыфічнай, адраджэнскай міталёгіі. Іхнымі крыніцамі можна лічыць літаратуру й рэальную гісторыю, а таксама пэўныя гістарычныя падзеі ў часе напісаньня. Пералічанае робіць зразумелым, чаму адзначаны тып міталёгіі адносна малады.

Напачатку артыкула было згадана й пра другую плынь у беларускай літаратуры — фальклёрна-міталягічную. Пра яе, у дачыненьні да Яна Баршчэўскага, Р.Падбярэскі пісаў: «Тое, што піша п. Баршчэўскі прозай, не датычыць непасрэдна ні гісторыі, ні літаратуры, ні мовы Беларусі, але рэчы больш важнай, а менавіта духу й паэзіі народу, адкуль выйшлі і гісторыя, і літаратура, і мова. Ухапіўся ён за самую жыцьцёвую аснову і вырашыў паказаць у мастацтве вялікі народны вобраз. Ён мае перад сабою народ, часта з усёю прывабнасьцю фантазіяў з паганскіх часоў, якія ён апраменьвае сваім беларускім гафманізмам. Як у балядах ён стараўся паказаць пачуцьцёвы бок паэзіі народу, так у апавяданьнях — яго творчасьць і нібыта нейкую філязафічнасьць паняцьцяў пра быт, авеяных уласнай яго фантазіяй»[7].

Разуменьне сутнасьці й зьместу фальклёрна-міталягічных апавяданьняў грунтуецца на ўяўленьнях пра міталягічныя йстоты й чалавечыя зносіны зь сьветам ірэальнага, якія трансфармаваліся ў літаратуры ў ідэю йснаваньня некалькіх узроўняў нашага жыцьця. Вера ў прадказаньні, сны таксама паслужыла крыніцаю народнае фантастыкі. Увогуле, тэма сну надзвычай істотная ў літаратуры. (Прыгадаем, напрыклад, паэму «Тарас на Парнасе», «Лябірынты» В.Ластоўскага, «Багіню» А.Гаруна й г.д.) Сны ў міталёгіі — сувязь памяці з продкамі, генэтычная повязь нашчадкаў зь мінулым. Але — і невядомае, часам варожае (бо непадуладнае). Фальклёрна-міталягічная проза адлюстроўвае сьветапогляд і характар народу, становіцца асаблівасьцю мясцовага калярыту, складоваю часткаю народнага побыту. І, што асабліва цікавіць нас, яна захоўвае рэшткі дахрысьціянскіх вераньняў.

У дачыненьні да фальклёрна-міталягічнай прозы С.Каўша ў першую чаргу трэба адзначыць уласьцівы аўтару антыэкзатычны

падыход да сьвету міталягічных і дэманалягічных пэрсанажаў. Апісаньне йдзе без захаваньня «дыстанцыі», быццам знутры, і рэчаіснасьць у творах успрымаецца як нейкая патрыярхальная еднасьць і натуральнасьць. Сьвет патаемнага, містычнага стваераецца перш за ўсё шляхам адбору й выкарыстаньня спэцыфічнай спрадвечнабеларускай лексыкі:

> «Чароўны сьвет забытых казак... Табой спавіта Беларусь. Цябе зрадзілі нашы пушчы, расой паілі вечары; ты зачарована ў курганах, за сьведкаў маеш камяні. Твой дух лунае над краінай: выходзяць цені з дамавін і паржавелымі мячамі яны пра сьмелы сьведчаць чын; у лёхах замчышчаў забытых заснула вояў чарада; на вежы старае званіцы зьвіняць апоўначы званы: іх парушае дух — званар стары... Выходзіць з вод чарга русалак і ў сьлёзным зорна-месячным сьвятле спраўляе гучны карагод. Чароўны сьвет забытых казак! — цябе сьпяваюць калыханкі, ты дрэмлеш у ленасьці палёў, гамоніш шумам каласоў».

Месца дзеяньня, адлюстраванае ў паданьнях, сканцэнтравана звычайна каля воднай прасторы, рэк, дакладней, Ракі. Нават назовы твораў — «Белыя лілеі», «Чортаў вір», «Таямніца Сулы», «Сула шапоча» — паказваюць на гэта. А ў паданьні «Русальчына бальляда» згадваецца рэчка Вяльля, пра якую Юрка Віцьбіч напісаў: «Сама красуня Вяльля знайшла значны адбітак у паданьнях і мастацкай літаратуры трох народаў: беларускага, польскага й лятувіскага». Рака, адначасна з мовай, тэмай, настроем, аб'ядноўвае ў нешта адзінае нізку твораў, якія, здаецца, нічым між сабою ня зьвязаныя.

Абраньне Ракі месцам дзеяньня вызначаецца сымболікай міталёгіі, дзе яна выступае мяжою паміж двума бакамі сьветаўспрыманьня — людзей і дэманаў, жыцьця й сьмерці. У славянскай (дый ня толькі славянскай) міталёгіі Рака — пэўны аналёг хрысьціянскага чысца. Ён уяўляўся продкам як змрочнае месца, дзе грэшнікі павінны цярпець пакараньне. Пасьля больш-менш працяглага знаходжаньня па той бок Сьвят-ракі (г. зн. паміж Жыцьцём і Сьмерцю, канчатковай сьмерцю) яны пераходзілі да Сварога.

Разам з тым, Рака выступае й як геаграфічная мяжа: рэкі ахоўваюць краіну. І ў гэтым выпадку пераход ракі асэнсоўваецца

як сьмерць. (Напрыклад, неаднойчы прыгаданая Сула зьяўляецца мяжою ў «Слове пра паход Ігаравы».)

Сьвет прыроды ў паданьнях напоўнены жыцьцём — бачным і нябачным, відавочным і патаемным, прывабным і агідным. Духі прыроды — гаспадары багнаў і рэк — непарыўныя з прыродай, але сама яна не вычэрпваецца імі. Таму ў легендах сустракаюцца апісаньні прыроды, але звычайна невялікія. Падаюцца яны своеасабліва: апавядаецца ня толькі пра тое, што можа бачыць чалавек, але й пра нябачнае для ягонага вока, уяўнае, містычнае. Так краявід набывае другое вымярэньне — духовае, адлюстроўвае сувязь прыроды з дэманалягічным сьветам:

> «Паміж пяшчаных берагоў плыве Вяльля, плыве сягоньня, як плыла гадоў шмат тысячаў назад. У зялёнай тоні яе вод спраўляюць рыбы карагод: лускою зьзяюць шчупакі, паважна плаваюць ліны. Уночы месячныя косы расьсьветляць пар белавалосы і на заснуўшыя лугі русалка вынырне з вады. Вада сплывае зь яе веек, у косы ўблыталісь лілеі, а вусны шэпчуць дзіўны сказ» («Русалчына бальляда»).

Асноўны дэманалягічны пэрсанаж у паданьнях — русалкі, або, як яшчэ іх называлі, жаліцы, бо перарвалі сваё жыцьцё, няма ім сапраўднай сьмерці, няма ім супакою. Сустрэчы зь імі прыносяць толькі няшчасьце. «Каханьне хлопцам абяцае, іх песьняю вабіць, красой, а возьме ў абдымкі — загубіць, насьмешыцца так, як калісь хлапец насьмяяўся над ёй». Паколькі русалка, бадай што, адзіная постаць у міталёгіі, што некалі была чалавекам, яна служыць злучвом паміж людзьмі й дэманалягічным сьветам.

Зносіны чалавека з духамі прыроды, наяўнасьць апошніх у штадзённым жыцьці — ня проста паўстае ў паданьнях С.Каўша як магчымае, але зьяўляецца звычайнай формай існаваньня двух пачаткаў. І духі, і людзі ўключаныя разам у прыроду й нават культуру. У паданьнях амаль што не адлюстроўваецца праца людзей, іхны побыт. Творы населеныя людзьмі своеасаблівага лёсу, часьцей — ахвярамі жарсьці, якая прыводзіць спачатку да кантактаў з дэманамі, а пазьней — да непазьбежнай сьмерці. Так або йначай, сутыкненьне чалавека з патаемным сьветам надзвычай небясьпечнае. Паданьне «Чортаў вір» менавіта пра гэта. (Цікава адзначыць распрацоўку гэтай самай тэмы ў балядзе Я.Баршчэўскага «Дзявочая крыніца»[8].)

Каханьне млынаровай дачкі Галіны й вясковага хлопца Янука было сьветлае й ціхае. Маладым здавалася, што ня толькі іхныя сэрцы, але і ўсё вакол пра любасьць шэпча. Нават заможны млынар, даведаўшыся пра іхнае пачуцьцё, даў згоду — дарма што Янук бедны.

Ды вось у панскі двор прыехаў госьць.

> «Казалі — панін брат. Таемны быў ён, непрыветны. Дарма, што гожы быў сабою: яго ў палацы не любіў ніхто. У вачох нядобры бляск палаў. Глядзець у вочы іншым госьць нейк унікаў. Ня знаў ніхто, адкуль прыйшоў ён ды чаго, як доўга будзе і пашто начамі конна езьдзіць ён у лес».

Гэтага госьця баяліся і пан, і пані. Паступова чытач разумее, што перад ім — не чалавек.

Аднойчы, калі «пан» (узгадаем, што ў беларускім фальклёры так часта называлі чорта) прыехаў на млын, ён убачыў дзяўчыну. З таго часу

> «...начны прыход палохаў Галю. Бо кожны раз, як сон змыкаў павекі, зьяўляўся Ён, спакусьлівы і злы. Прыходзіў і вабіў халодным поглядам вачэй, пагрозы позіркам кідаў або багацьце абяцаў ёй за каханьне. Будзілася Галіна зь цяжкім стогнам — здань зьнікала. Як гасьне сьвечка, так Галя гасла з кожным днём».

Людзі й духі адчуваюць розныя патрэбы, якія, да таго ж, існуюць па-за тэкстам. І толькі на адной агульнай патрэбе — каханьні — акцэнтуецца ўвага. Роля каханьня ў жыцьці й паводзінах — выключная. Менавіта гэтае пачуцьцё зьяўляецца штуршком і рухавіком падзеяў у паданьнях. Подых пансэксуальнасьці ахоплівае ўсіх, і нават, як бачым, самога д'ябла. Каханьне людзей, замілаваньне адным аднаго і гвалтоўны націск чорнае сілы — розныя праявы сэксуальнасьці. У найбольш звычайных выпадках яна вядзе да сьмерці, да павелічэньня зла (пераўтварэньне ў русалак). А ў другіх (паданьне «Бірута») толькі каханьне становіцца галоўнаю перашкодаю сьмерці. Сэксуальнасьць духаў мацнейшая за чалавечыя пачуцьці, і накіраваная яна на сьмерць, а не на жыцьцё. Каханьне ж людзей часам можа зьявіцца адзінаю маральнаю сілаю, якая дапамагае ім супрацьстаяць злу.

Паміж людзьмі й сьветам духаў існуе пэўны бар'ер. З аднаго боку, гэтыя два сьветы падзяляюцца прыродай і рэкамі, якія ча-

лавек ня можа проста пераадолець. З другога боку, дом чалавека — яго ахова, уварвацца туды д'яблу — рэч складаная.

> «Было нейк раз [...] Шалела бура за вакном. Такое буры тут ніхто ня помніў. Праз гоман буры і дажджу выразны стук у дзьверы сеняў чуўся. Галіна выйшла адчыняць. Назад бяз памяці яе унесьлі. Хто стукаў ў дзьверы ў гэту пору? Аб чым Галіне ён казаў? Адкуль прыйшоў, куды ён зьнік? Галіна ведала аб тым, але яна бясслоўная ляжала».

Начны госьць (Ён) ня здолеў увайсьці ў дом, але думкі чалавека, ягоны сон (што адзначалася вышэй) падуладныя Яму.

Аб тым, што дакладна ўбачыла й пачула Галіна, мы ня ведаем. Але Агата, жабрачка з блізкага сяла, бачыла бойку Янука з «панам» і бажылася, «што Янук трымаў за чуб чарта, а чортам быў той панін брат. Зялёны бляск палаў у яго вачох і сьмех чартоўскім дробным рэхам рассыпаўся, калі парой гару ён браў над Януком. Змагаліся яны так доўга, аж пакуль Янук магутным штурханцом зваліў у вір ракі праклятага панка».

Вядома, Ён не загінуў: вір ракі для Яго — родны дом. Дый пазьнейшыя падзеі сьведчаць пра тое: Янук згінуў, млынар памёр, а млын сарвала вада (ці ж ня помста жыхароў патаемнага сьвету?). Аднак было б памылкай лічыць, што сэнс паданьняў (у тым ліку нізкі легендаў пра русалак — дзяўчат, што скончылі жыцьцё самагубствам) можна зьвесьці проста да перамогі д'ябла. Так, старыя багі зьніклі, новых яшчэ няма, і здаецца, што адзіны прэтэндэнт на вакантнае месца — Валадар Цемры. Але паданьні С.Каўша спрабуюць акрэсьліць шляхі ўтрыманьня сябе на гэтым баку Ракі: сапраўднае каханьне, разуменьне — хто Я, адкуль прыйшоў і куды йду.

Кніга С.Каўша дапамагае аднавіць і лепей зразумець згубленыя старыя міты й тую міталягічную рэчаіснасьць, што стаіць за імі. Бо міталёгія ўсіх краінаў, усіх часоў абавязаная сваім існаваньнем ня гэтулькі сьвятаром, колькі мастаком і паэтам.

2. «Лябірынты» Вацлава Ластоўскага: спроба разгорнутага камэнтара выбраных мясьцінаў

Мэтады пазнаньня й асэнсаваньня рэчаіснасьці фармаваліся на працягу не аднаго тысячагодзьдзя, і мітамысьленьне, якое грунтуецца на ўяўленьні, складала й складае базавую стадыю гэтага працэсу. Менавіта ўяўленьне служыла інструмэнтам пазнаньня, вынікі якога ўвасабляліся ў мітах. Сэміётыка мітамысьленьня невычарпальная, найчасьцей прыхаваная, часам нябачная. Мы маем справу зь літаратурнымі сюжэтамі, сакральнымі тэкстамі, археалягічнымі помнікамі. А першасны сэнс? Вобраз сьвету, вобраз чалавека?

Сэміясфэра была некалі мітасфэраю, міталягічнае мысьленьне разгортвалася як асобная мова, іерархічная сыстэма кодаў, што патрабуюць спэцыяльнай дэшыфроўкі. Тэрмін «міт» можа быць перакладзены з грэцкае мовы як «слова», «паданьне». І чым жа ў такім выпадку яно адрозьніваецца ад іншых словаў? Тым, што зьмяшчае ў сабе Існасьць, надзеленую сілаю найвышэйшага лёгасу. Сілу міту надае яго паходжаньне, бо міты — рытуальныя тэксты, вытворныя ад абрадаў. Міталёгія дае адказы на асноўныя пытаньні чалавечага быцьця, гаворыць пра касмагонію, рытуалы. Сапраўды, кожны рытуал узнаўляе Сьвятую гісторыю, апавядае пра сутнасьць Космасу. Ён мацнейшы за мову, якая здольная толькі апісаць, а не паўтарыць дзеі Найвышэйшага.

Паходжаньне міту зьвязанае з рытуалам. Рытуал — гэта драматызацыя міту ў асобах і рэчах. Міт жа выступае як вэрбалізацыя рытуалу, яго тлумачэньне. Сказанае дае падставы лічыць, што «сьвятарная драма» паганскага абраду спачатку разыгрывалася і толькі зь цягам часу стала апісвацца Словам.

Драма — дыялёг, драма — слова-дзея. Нават маналёг у ёй зьвернуты да аўдыторыі — таго сьвецкага, дэсакралізаванага жыхара сьвету, да якога зьвяртаўся ўдзельнік першай «сьвятарнай драмы» — рытуалу. Але ж мы сёньня палоньнікі прычынна-выніковага сьвету. Кожнае слова, рэпліка для нас — пытаньне «чаму» або «навошта» і адказ «таму што». У літаратуры гэта называецца сюжэтнасьцю твора. Сюжэт можа йсьці паралельна некалькімі лініямі, можа быць прыхаваны, але павінен быць абавязкова. У мітах жа прычынна-выніковага сюжэту няма. А разгортваюцца яны паводле прынцыпу аналёгіі, прэцэдэнту.

Старажытная рэлігія, касмаганічны міт адказвае ня толькі на пытаньне «як было», але й «як ёсьць», бо касмагонія не належыць мінуўшчыне, а працінае сабою ўсю рэчаіснасьць.

Рэлігійны культ немагчымы без эзатэрыкі. Міты зьмяшчалі сапраўднае веданьне і хавалі яго ад неўтаямнічаных, бо яно небясьпечнае перш за ўсё для самых прафанаў — Ісьасьць можа зламаць непадрыхтаванага, а можа проста схавацца ад яго, і той ніколі больш ня выйдзе за межы марнасьці пошукаў. Так нарадзіліся містэрыі.

Гэта былі рытуалы, як адзначана вышэй, што трымалі ў таямніцы як веды, так і самое сваё існаваньне. Драматычнымі відовішчамі й іншымі сродкамі містэрыі вучылі пра паходжаньне рэчаў, прыроду чалавечага духу, сувязь яго зь целам і сродкі ачышчэньня цела, вяртаньня да вышэйшага жыцьця. Існавала нават таемная мова; яна выкарыстоўвалася ўтаямнічанымі толькі пры абмеркаваньні сакральнага. Амаль кожны народ меў сваю містэрыю, сваю таемную мову, бязь веданьня якой містэрыі немагчыма зразумець.

Містэрыі нарадзіліся адначасна з словам, не памерлі яны й да сёньня.

Не адмаўляючы патаемнага ў творах мінулага, Умбэрта Эка мепавіта сучаснай культуры надае асаблівую схільнасьць да няпэўнасьці, падкрэсьлівае тыя працэсы, якія аддаюць перавагу полю магчымасьцяў перад адназначнай пасьлядоўнасьцю падзеяў, ствараючы амбівалентныя сытуацыі — адкрытыя для выбару й самага рознага роду інтэрпрэтацыяў[9].

Бадай што кожны сапраўдны мастацкі твор можна назваць містэрыяй, бо ён патрабуе ведаў і валоданьня «таемнай» мовай. Таму ня трэба дзівіцца, калі аповесьць В.Ластоўскага «Лябірынты» назавем беларускай містэрыяй XX стагодзьдзя, творам, дзе ідэі віюцца адмысловай лесьвіцай і прыступкі ад сонечнага сьвятла вядуць нас скрозь векавечны сон да мінулых пакаленьняў. Але «Лябірынты» В.Ластоўскага зьяўляюцца містэрыяй і ў непасрэдным значэньні слова. Гэта няцяжка паказаць, калі зьвярнуцца да шматлікай спэцыяльнай літаратуры, прысьвечанай містэрыям, вядомай чытачу на мяжы стагодзьдзяў.

Разам з тым аповесьць належыць да кніг, якія складаюць фундамэнт адраджэнскай літаратуры й філязофіі. Такіх фундамэнтальных кніг ня так і шмат, і далёка не заўсёды іх вылучаюць высокія мастацкія якасьці, калі гаварыць аб творах, што

належаць да мастацкай літаратуры, але заўсёды ў іх ставяцца й разьвязваюцца найбольш важныя, карэнныя, найбольш балючыя для нацыі праблемы. Гэтыя кнігі пісалі людзі вялікай эрудыцыі й шырокага кругагляду, якія, можа, упершыню адчулі надзею на адраджэньне беларускае культуры. Гісторыя беларусаў поўная стратаў, і адна зь вельмі значных для беларускае культуры — страта ўласнае міталёгіі. Аб яе былым багацьці можна меркаваць па казках, паданьнях, якія захаваліся да нашых дзён.

Дазволім сабе спаслацца на ведамага навукоўца Паўла Шпілеўскага: «Уклад жыцьця й звычаі, паданьні й павер'і, казкі й аповесьці адгукаюцца міталягічнаю даўнінoю... У Беларусі да сёньня захоўваюцца ў народзе казкі й паданьні пра паходжаньне фантастычных герояў, князёў і царовічаў, пра нябачных духаў і цудоўныя сілы, — ладзяцца сьвяткаваньні і йгрышчы паганскага побыту. Гэта таму, што цяперашняя Беларусь некалі была галоўным сэрцам славяна-рускіх паганскіх вераньняў, дзе ў гонар багоў ствараліся куміры. Безумоўна, з прыняцьцем хрысьціянскай веры ідалы й капішчы былі зьнішчаныя, але паданьні, захаваныя народам, не маглі быць зьнішчаныя, вусныя паданьні захоўвалі ў народзе ўспаміны пра вераньні продкаў. Гэтаму спрыяла й тое, што хрысьціянства не адразу ўмацавалася ў сэрцы старажытнай Русі, але паступова: гэта значыць, паданьні знаходзілі сабе апору ў паганскіх вераньнях суседніх славянскіх плямёнаў, і такім чынам жыхары сучаснай Беларусі, будучы хрысьціянамі, усё яшчэ мелі нагоду захаваць памяць і ўяўленьні пра паганскае жыцьцё. Прайшло некалькі стагодзьдзяў пасьля ўсталяваньня хрысьціянства ў Беларусі, а паданьні пра духаў, таемныя сілы, вядзьмарак, заклятых людзей, русалак, пярэваратняў і іншых страшыдлаў ня сьцерліся, але зь цягам часу ўвасобіліся толькі ў паэтычны вымысел і прынялі маляўнічы каларыт у вуснах апавядальніка.

Такая Беларусь сяньня!.. І таму ня можа не зьвяртаць на сябе ўвагу адукаванага чалавека, які імкнецца пазнаёміцца з старадаўнім побытам сваіх аднаплямецьнікаў... Нас цікавяць паданьні й вераньні старажытных грэкаў і рымлян, мы пішам пра іх звычаі, міталёгіі, мову, нават застольлі; чаму ж не пісаць пра родную Беларусь, якая так багатая сваімі самабытнымі звычаямі, міталёгіяй, мовай і, нарэшце, ігрышчамі й сьвяткаваньнямі»[10].

Нават калі й ня поўнасьцю пагадзіцца зь цьверджаньнем Ігната Абдзіраловіча, што Беларусь, паганская паводле сваёй сутнасьці,

не прыняла ні заходнюю, ні ўсходнюю культуру, трэба згадзіцца зь ягоным меркаваньнем, што ў выніку барацьбы заходняга і ўсходняга ўплываў зьнішчылася старажытная самабытная беларуская культура[11]. Гэтая думка Абдзіраловіча супадае зь меркаваньнем В.Ластоўскага: «Для ваяўнічага хрысьціянізму, які нішчыў усё паганскае, усе старой веры — і сьвятары, і грубыя шаманы, і варажбіты — былі агульна пагарджанымі жрацамі. Гэтая староверная, з высокай культурай, інтэлігенцыя, брыдзілася змагацца забойствамі з новай верай і эміґравала ў глухія пушчы на ўзьмежжы староверная і аднавернай зь імі Жмудзі»[12].

Дзеячы беларускага адраджэньня добра разумелі важнасьць вяртаньня да культурных вытокаў — каранёў нацыянальнай самасьвядомасьці. Сярод іх быў і Вацлаў Ластоўскі. Як сьведчыць К.Езавітаў, Вацлаў Ластоўскі быў «чулы й просты чалавек, паэт і навуковец, троху містык, якога цягнула да ціхае й пладавітае габінэтнае працы ў адзіноце, калі асабліва ясна працуе галава й шчыра адчыняецца сэрца для глыбокіх пачуцьцяў любові да Бацькаўшчыны»[13].

У асобе В.Ластоўскага шчасьліва спалучыліся розныя таленты: вучонага — гісторыка й філёляга, публіцыста й пісьменьніка, бібліёграфа й кнігазнаўцы, грамадзкага й палітычнага дзеяча. Ён, як ніхто іншы, усьведамляў ролю міталёгіі ў нацыянальнай культуры, ведаў, што параўнальнае вывучэньне міталёгіі сьцьвярджае агульнасьць мітатворчасьці ў культурах розных народаў.

> «Тое, што мы бачым у Грэцыі, паўтараецца ўсюды, дзе толькі цывілізацыя людзкая даходзіла да вышэйшых ступеняў: і ў Асырыі, і ў Бабілёне, і ў Эгіпце, і ў Індыі, у Кітаі й Японіі [...] Нашае няшчасьце ў тым, што край наш ня мае ні годнага да будоўлі камeньня, ні капальняў мінэралаў, а з гэтае прычыны адзіным, годным да будовы матар'ялам было дрэва, і нашыя мастацкія будоўлі былі драўляныя, малатрывалыя. Нашыя пісаныя памятнікі не на камянёх высякаліся, але начыркаліся на бяроставых пласткох, якія лёгка запаляліся і гнілі. Скажэце, каб у Эгіпце, Індыі, Бабілёне была драўляная культура, дык ці ведалі-б мы сяньня што-колечы аб ёй? Не»[14].

Разам з тым В.Ластоўскі добра ведаў гісторыю старажытнага Полацку, чуў пра йснаваньне шматлікіх падземных хадоў, якія

злучалі манастыры й храмы, лёхаў, тайнікоў, дзе захоўваліся скарбы й найбагацейшая ў Вялікім Княстве Літоўскім бібліятэка Сафійскага сабору. Нездарма дзея аповесьці разгортваецца ў Полацку й падзямельлях Верхняга Замку.

> «Старая веда й старая культура не загінулі. Кажуць людзі, а хто ж ведае, ці ёсьць у гэтым хоць кропля праўды, пад Верхнім Замкам, за магілай няведамага валадара, ёсьць склады з багацьцямі вялікімі. Кажуць, у вабход абшырнай грабніцы, направа, ёсьць мураваны праход крокаў на 60 удоўжкі, і празь яго ўваходзіцца ў сховы з старымі кнігамі. Часткай пісаны яны на дошчачках, часткай на бярозавых пластох. Зложаныя кнігі ў каваных серабром скрынях, у сярэдзіне абітых скурай. З гэтай кніжні пракавечнай ёсьць ход у скарбец... Толькі дужа страшнаісьці там»[15].

Аўтару ўдалося спалучыць у сваім творы ідэі параўнальнае міталёгіі з фактамі й легендамі з полацкае мінуўшчыны.

Першае й, бадай што, самае йстотнае пытаньне, якое паўстае пры чытаньні аповесьці — пра што «Лябірынты» і чаму менавіта «лябірынты».

Лябірынт — сусьветная рытуальна-магічная ўнівэрсалія. Пабудовы ў выглядзе лябірынтаў былі пашыраныя на вялізных тэрыторыях ад вугра-фінскіх паморскіх збудаваньняў да палаца цара Мінаса на высьпе Крыт. Герадот пакінуў апісаньне лябірынту, палова якога мясьцілася на зямлі, а палова — у сутарэньнях, куды забаранялася ўваходзіць староньнім. Там захоўваліся магілы тых, хто будаваў лябірынт, а таксама іншыя таямніцы. У Эгіпце йснаваў «нябесны лябірынт», куды сыходзілі душы памерлых. Традыцыйна лябірынты вызначаюцца як аселішчы мёртвых, шырэй — як мадэль сьвету мёртвых. А калі ўлічыць, што аналягічную архітэктуру маюць і некаторыя старажытныя сьвяцілішчы і што ў архаічнай сьвядомасьці «аселішча мёртвых», «царства продкаў» і «магічнае царства» не адрозьніваліся, лябірынт можна разглядаць шырэй — як абагульненую мадэль іншага быцьця. Прыгадаем таксама, што пасьля Галготы цела Хрыста было пакладзенае ў склеп, а сутнасьць Ягоная сышла ў Пекла, каб вывесьці адтуль праведнікаў. Ці не таму першыя хрысьціяне маліліся ў катакомбах Рыму япчэ да нэронаўскіх ганеньняў? Сцэсьце над зямлю сьлядамі Настаўніка сымбаліза-

вала адыход на «той сьвет», каб перажыць уласную сьмерць і адрадзіцца духова. Менавіта ў лябірынтах адбываўся галоўны рытуал містэрыяў — ініцыяцыя, тое, што складае зьмест і сутнасьць аповесьці «Лябірынты».

Ініцыяцыя — абрад пасьвячэньня, адзін з найбольш старажытных абрадаў, якія выкарыстоўваліся рознымі народамі сьвету. У Эўропе пасьвячэньні былі зьліквідаваныя адначасова са зьнішчэньнем апошняга паганскага храму. Пазьней гэты рытуал захаваўся толькі ў масонаў. Сама ініцыяцыя сымбалізавала пераход ад марнасьці жыцьця празь мяжу сьмерці да новага, духовага быцьця.

> «Я хутка глянуў на сьцяну, дзе вісеў каляндар, там відаць была дата. Гэта быў дзень, калі я прыехаў у Полацак і ўвечары 20 чэрвеня гасьцяваў у Івана Іванавіча.
>
> — Якая сяньня дата? — спытаўся я ў «Падземнага чалавека».
>
> — А якая ж, то ж, ведама, 23 чэрвеня, — адказаў ён пасьміхваючыся.
>
> — А калі я ў вас быў?
>
> — То ж вы заўчора былі ў нас, у аўторак, а сяньня мы маем, дзякаваць Богу, чацьвер, заўтра будзе пятніца. Сьвятога Яна»[16].

Ужо сама дата падзеяў, якія адбыліся з героем, невыпадковая. У старажытных календарох, у прыватнасьці друідзкім, для ініцыяцыяў найбольш спрыяльнымі лічыліся дні раўнадзенства й сонцастаяньня. Дзень летняга сонцастаяньня прыпадае менавіта на 22 чэрвеня. Невыпадкова абраная й пара — ноч. У сьведамасьці людзей замацавалася ўяўленьне пра ноч як час актывізацыі цёмных сілаў. Але ж ноч папярэднічае дню. У мітах пра стварэньне сьвету першапачатковы стан быцьця, хаос апісваецца як суцэльная цемра. Так, ноч — апазыцыя дню, але не супрацьпастаўленьне: ноч магутнейшая за дзень, яна больш прыродная, касьмічная й таму больш адпавядае для сьвятарным рытуалам.

Падзеі, перажытыя героем у гэтую ноч, можна назваць фантастычнымі, калі застацца на яе «паверхні», ня быць «дапушчаным». Бо як жа растлумачыць сьмерць, а потым зьяўленьне чалавека, рухомыя выявы, дзіўныя гукі ў сутарэньнях? І самае галоўнае: дзеля чаго адбылася ноч?

Размовы ў гуртку ахвотнікаў старасьвеччыны былі падрыхтоўкай-выпрабаваньнем перад магчымай ініцыяцыяй новапасьвячонага. Першае выпрабаваньне чакае яго ля старадаўняй труны — корста, муміі. Сам працэс муміфікацыі быў рытуалам глыбокай старажытнасьці і лічыўся найбольш сьвятарным. Акрамя таго, ускосна ён сьведчыў пра адукаванасьць народу, бо вымагаў дасканалага веданьня мэдыцыны й добрага валоданьня спэцыяльным інструмэнтам. Матэрыял для саркафагаў быў надзвычай разнастайны: чырвоны граніт, чорны базальт, алебастар, дрэва. Вельмі часта на саркафагах высякалі эпітафіі. Ёсьць і на труне такі надпіс, які сьведчыць, што пахаваны тут чалавек пры жыцьці быў ня проста валадаром або кніжнікам, а пасьвячоным — знаёмым з акультызмам, замагільным сьветам:

> «Я, Ярамір, ходы гэтыя працай многай утварыў і *дэманаў пяці моцай слоў тайных на пілнаваньне давечнае ўвязаў тут.* Хай уносячага сюды прапусьцяць, а на выносячым споўніцца слова»[17].

Перад труной герой павінен даць прысягу на вечнае маўчаньне — абавязковая ўмова для кожнага, хто рашыўся прайсьці выпрабаваньне. Самой прысягі ў аповесьці няма, толькі вядома, што «словы былі такія ўрачыстыя, закляцьці такія страшныя»[18]. Можна прыблізна ўявіць сабе тэкст прысягі, бо формулы-заклінаньні ў рытуалах ініцыяцыі былі больш-менш устойлівыя. Прысяга звычайна складаецца з абяцаньня захоўваць і не раскрываць ні ў якім разе ніводнай таямніцы з патаемных містэрыяў ніякімі магчымымі сродкамі: ні маляваць, ні друкаваць, ні вырэзваць, ні пісаць, ні даваць ніякай падставы для таго, каб гэта здарылася, на любой рэчы пад небам, рухомай і нерухомай, на якой бы яна магла быць прачытаная або зразуметая. Калі ж будзе парушаная прысяга, няхай будзе перарэзаная шыя, язык вырваны з коранем і закапаны ў марскім пяску пры нізкай вадзе, там, дзе прыліў і адліў кожныя дваццаць чатыры гадзіны[19].

Пасьля складаньня прысягі пачынаюць адбывацца зусім невераголныя падзеі — праваднік гіне, а герой заўважае на ліхтары надпіс: «Обятопрыімчэ, прымі другога, з чары тайн піўшага»[20]. Ён стараецца ўцяміць ягонае значэньне. Ці ж бы «Падземны чалавек», згодна з гэтым правам, павінен быў за раскрыцьцё мне тайны заплаціць сваім жыцьцём?»[21] Герой сумняваецца, здаецца, вось-вось і спасьцігне сэнс словаў, але ўсё ж такі пагаджаецца:

факты гавораць за тое, што «Падземны чалавек» стаўся «другім, ніўшым з чары скрытыя веды».

Безумоўна, ініцыяцыя накіраваная на абуджэньне пачуцьця містычнага адзінства чалавечае прыроды з боскаю. Тут мы знаходзім супадзеньне рытуалу пасьвячэньня з касмаганічнымі ўяўленьнямі. Ініцыюецца боскае. Ня толькі памірае Хаос, каб даць жыцьцё Космасу. Памірае чалавек, каб даць жыцьцё другому — у самым сабе! У містэрыях Ізыды нэафіт, паміраючы, сыходзіў у падземны сьвет, бачыў сьвятло ў поўнай цемры. Ён праходзіў усе ступені перараджэньня, усе ступені касмаганічнай ахвяры. Новы, ініцыяваны суб'ект лічыўся носьбітам ведаў і чысьціні, бо паўтарыў шлях ад Хаосу да Космасу.

Герой Ластоўскага не зразумеў, што надпіс — пра яго, што ён павінен памерці й нарадзіцца, дзеля чаго і йдзе на выпрабаваньні. А што выпрабаваньні сур'ёзныя — бясспрэчна. Ініцыяцыя ўлучае ў сябе жахлівую магчымасьць: чалавек губляе пачуцьцё старой рэальнасьці і можа не здабыць новай. Старыя каштоўнасьці загінулі, новыя йшчэ ня ўзьніклі. Дух чалавека нібы ў пустэчы. Інакш кажучы, ён на той мяжы, калі дух абвяшчае яму ўсякае жыцьцё як сьмерць. Матыў сьмерці ў ініцыяцыі — «калі пшанічнае зерне, упаўшы на зямлю, не памрэць, яно застанецца адно; калі ж памрэць, родзе шмат плоду» (Ян 12.24). Р.Генон называе такі стан «псыхічнай сьмерцю». Кажучы пра небясьпечнасьць ініцыяцыі, ён зазначае: «Такі працэс, нават пад кіраўніцтвам людзей мудрых, нясе зямную небясьпеку, фізычную сьмерць (часьцей самагубства), страту памяці, вар'яцтва»[22]. Нешта надобнае адбываецца й з героем Ластоўскага.

Аповесьць насычаная сымбалямі (парог, дзьверы, мост, лесьвіца), што здаўна былі мэтафарамі пераходу да патаемных ведаў, да сакральнага ўзроўню быцьця. У містычных філязофіях і містэрыях розных народаў існуе безьліч «лесьвіцаў»: брахманічная Лесьвіца, што зьяўляецца сымбалем Сямі Сусьветаў, кабалістычная Лесьвіца — сем ніжэйшых Сэфірот; Лесьвіца Якуба прыгадваецца ў Бібліі. А таксама Лесьвіца Мітры, Розэнкройцараў, Лесьвіца Тэалягічная й г.д. Нэафіт павінен прайсьці іх, каб убачыць сьвятло — як кульмінацыю пасьвячэньня.

Раскрыць некаторыя фантастычныя элемэнты аповесьці можна, зьвярнуўшыся да пэўных асаблівасьцяў містэрыяў, вузлоў ініцыяцыі. Зробім гэта на прыкладзе Містэрыі Одына, аднае з

найбольш вядомых містэрыяў. Сьвятарная драма, што ляжыць у яе аснове, гэткая.

Одын, аднавокі бог, пабудаваў на вяршыні гары казачны палац і назваў яго Асгард. Там жылі 12 багоў, і нага чалавека не магла ступіць туды. На той гары было й месца сьмерці, Вальгалла, дзе памерлыя героі біліся й балявалі. Кожную ноч іх раны загойваліся, а дзік, мяса якога яны ўжывалі, прыходзіў зноў.

Бальдэр Прыгожы — скандынаўскі Хрыстос, улюбёны сын Одына, ня быў ваяром: ягоны добры й чулы дух прыносіў радасьць багом, і яны ўсе любілі Бальдэра. Але дакладна як Хрыстос меў Юду, гэтак і сярод дванаццаці багоў адзін быў фальшывы — Лёкі, увасабленьне зла. Лёкі сваёю хітрасьцю й рукамі сьляпога бога лёсу забіў Бальдэра стралою з амялы. Зь сьмерцю Бальдэра зьнікла сьвятло багоў. Тады багі сабраліся, каб вынайсьці сродак ажыўленьня духу маладосьці й жыцьця, і вынікам іхных пошукаў сталася містэрыя.

Навапасьвячоны мусіў вярнуць Бальдэру жыцьцё. Яму адводзілася роля забітага бога. Пасьля доўгіх гадзін блуканьня па сутарэньнях, адмысловых калідорах і бясконцых залях нэафіт падыходзіў да выявы Бальдэра Прыгожага, якая стаяла пасярод залі. Толькі тады яму адкрывалася патаемнае. Пасьвячоны ўслаўляўся як чалавек зноў народжаны.

А цяпер прачытаем у В.Ластоўскага:

> «Урэшце, змучаны пераглядам кнігаў, я надумаў абыйсьці бібліятэку і з гэтай мэтай выйшаў у другую залю, а з другой у трэцюю й г.д. Прайшоўшы дзясяткі два заляў, напоўненых кнігамі, я апынуўся перад глыбокай нішай, у якой была зьмешчана фігура чалавечая з бліскучымі вачыма. У меру збліжэньня да яе вочы фігуры штораз ярчэй сьвяцілі, прычым чулася ў іх нейкая прыцягальная сіла. Калі я быў на адлежнасьці мэтраў дзесяць ад фігуры, я ўжо ня меў сілы стрымаць сябе, нешта незразумелае цягнула наперад, і высілкам усяе волі я ня мог спыніць сябе, каб ня йсьці далей. Фігура была з жоўтага мэталю, утрая большая за натуральны чалавечы рост»[23].

Ці не ідэнтычна перажытае героем апісаньню містэрыі Одына?

> «У гэты мамэнт фігура правай рукой ударыла тры разы ў шчыт, які быў у яе на левай руцэ. Аглу-

шальны патройны гук дарэшты спараліжаваў мяне, і я страціў прытомнасьць»[24].

Фантастыка? Крыпты, патаемныя падземныя хады, дзе адбываліся містэрыі й хаўтуры, былі поўныя цудаў, напрыклад, лямпадаў, што гарэлі стагодзьдзямі. Ёсьць дакумэнтальнае сьведчаньне, што ў Англіі селянін, выпадкова трапіўшы ў магілу розэнкройцара, ступіў на адзін з камянёў і тым самым прывёў у дзейнасьць мэханізм: фігура ў латах узьнялася й мэталічнай пікай ударыла па лямпе[25]. Прыкладна гэтаксама геніяльна былі пабудаваныя й самыя лябірынты, храмы Містэрыяў. Адмысловае разьмяшчэньне бронзавых вазаў прыводзіла да зьмены тону й гучаньня чалавечага голасу. Кожны пакой меў сваю акустыку: так, у адным памешканьні нэафіт быццам губляў голас, а ў другім нават уздых ператвараўся ў рык; у адной залі голас Іерафанта гучаў як званочак, а ў другім грымеў так, што ўсё вакол трэслася й гуло. Менавіта такія цуды ўбачыў і пачуў герой, напаткаўшы ў залі агромністую фігуру. І ня дзіва, што пасьля эмацыйнага, нэрвовага перажываньня ён страціў прытомнасьць. Ініцыяцыя скончылася.

Пэўную цікавасьць выклікае храм — той лябірынт, дзе адбывалася містэрыя. Старажытныя храмы вылучаліся адметнасьцю формы. Былі, напрыклад, пабудовы ў выглядзе яйка, зь якога, згодна з традыцыяй розных народаў, пайшлі людзі. Былі круглыя храмы, бо кола — сымбаль Сусьвету. Былі і ў выглядзе крыжа, бо крыж — сымбаль адраджэньня. А таксама ў форме зьмяі, крылаў і г.д. Які быў храм у аповесьці? Мы ведаем, што там было багата выяваў багоў, а яшчэ — «я заўважыў, што памешканьне, у якім я знаходжуся, мае трохкутную форму, трылук якой, звужаючыся, зыходзіўся ўверсе высокім скляпеньнем. Мне прыпомнілася чытанае некалісь апісаньне славянскае сьвятыні ў Рэтры, якая была збудаваная трыбочнай фігурай, як і сама сяліба пры ёй, якая мела з трох бакоў агароду й тры брамы на ўсход, паўдня і поўнач»[26].

Храм, які згадвае герой і які, напэўна, паслужыў правобразам храму ў аповесьці, ведамы з 1002 г. паводле апісаньняў Дытмара, біскупа Мэрзэбурскага (памёр у 1018 г.) і Адама Брэмэнскага, каноніка з Брэмэну (каля 1070 г.). Да іх працаў трэба ставіцца з пэўнай засьцярогай, бо, па-першае, ніводзін зь іх ня быў у Рэтры, па-другое, абодва яны былі хрысьціяне і таму маглі выказвацца неаб'ектыўна. Зазначым, што само слова *paganus* стала лаянка-

вым, хоць за часы Тэртуліяна яно абазначала ўсяго толькі невайсковага чалавека, бо хрысьціяне ўяўляліся ваярствам Хрыстовым. *Paganus* таксама — жыхар вёскі, селянін: калі ўжо ўсе гарады сталіся хрысьціянскімі, у вёсцы заставаліся прыхільнікі старой веры. Тым ня менш іхныя сьведчаньні — адзінае, што мы маем[27].

Сам горад Рэтры ў правінцыі Рэдаран быў пабудаваны трыкутнікам і меў тры брамы. Вакол сьвятарны для жыхароў вялікі лес, дзе ніхто ня меў права секчы дрэваў. Дзьве брамы адчыненыя для ўсіх, хто хоча ўвайсьці. Трэцяя, з усходняга боку, вельмі малая, шлях да яе ляжыць каля мора й выглядае жахліва. У горадзе няма нічога, апрача па-мастацку пабудаванага драўлянага капішча, якое падтрымваюць рогі разнастайных жывёлін. Сьцены аздобленыя выявамі багоў і багіняў дзівоснай работы, у сярэдзіне стаяць рукатворныя багі, апранутыя ў жахлівыя панцыры й шаламы.

Больш падрабязна апісаны Саксам Граматыкам Арконскі храм, супернік храму ў Рэтры й сучасьнік яго. Пасярод гораду, піша Сакс, ляжыць пляц, на якім узвышаецца драўляны храм, прыгожы ня гэтулькі майстэрствам, колькі веліччу бога, якому тут быў узьведзены кумір. Вонках ўсё зіхацела па-майстэрску выкананымі барэльефамі разнастайных фігураў. Толькі адзіны ўваход вёў у сярэдзіну храму. У храме стаяў вялікі, большы за чалавека, кумір з чатырма галовамі, на чатырох шыях, зь якіх дзьве выходзілі з грудзей і дзьве з хрыбту. У правай руцэ кумір трымаў рог, зроблены з разнастайных мэталаў, левай упіраўся ў бок, і была левая рука падобная да луку.

Такі гэта быў храм, такім ён уяўляўся В.Ластоўскаму, такім можам бачыць яго й мы. Нават фігура, якая моцна ўразіла героя падчас ініцыяцыі, магла быць часткова сьпісаная з куміра храму ў Рэтры або ў Арконе.

З гэтай залі пачынаецца новая, галоўная частка адкрыцьцяў героя В.Ластоўскага. І Праваднікам, Вэргіліем, выступае полацкі аматар-археоляг Іван Іванавіч, той самы, які, запрашаючы героя ў Полацак, пісаў, што каля яго ўтварыўся гурток ахвотнікаў старасьвеччыны. «У нашых вячорных вольных бясёдах заправўды ажываюць мінулыя вякі ў казках, легендах і фантазіях...»[28]. Іван Іванавіч прыводзіць героя ў круглую залю, «сьцены й столь якое пакрытыя былі рысункамі, а памост — мазаікай»[29],

і чытае яму бліскучую лекцыю параўнальнай міталёгіі, выяўляючы глыбокую эрудыцыю.

Углядаючыся ў паставу Івана Іванавіча — пэрсанажа аповесьці «Лябірынты», удумваючыся ў ягоныя разважаньні, можна прыгадаць іншага Івана Іванавіча. Ён таксама археоляг. Таксама праз усё жыцьцё зьбіраў нацыянальныя скарбы. Іван Іванавіч Луцкевіч... Ён належаў да ліку пачынальнікаў, якія стаялі ля вытокаў нацыянальнага адраджэньня канца XIX — першай чвэрці XX стагодзьдзя. Вучоны, грамадзкі дзяяч, адзін з заснавальнікаў першых беларускіх легальных газэтаў «Наша Доля» й «Наша Ніва». Стваральнік калекцыяў, якія спрыялі вывучэньню матэрыяльнай і духовай культуры беларускага народу і якія пазьней сталіся асноваю Віленскага Беларускага Музэю. Можна меркаваць, што менавіта пра Івана Луцкевіча думаў Вацлаў Ластоўскі, ствараючы вобраз Івана Іванавіча. Сама аповесьць «Лябірынты» ўспрымаецца як даніна памяці чалавеку, дзейнасьць якога мае для Беларусі неацэннае й не ацэненае яшчэ значэньне.

Іван Іванавіч, Настаўнік, паказвае выяву існасьці славянскай міталёгіі, тры постаці славянскай — Дака-Гецкай — Тройцы. Сапраўды, «усе рэлігійныя сыстэмы ад пачатку йснаваньня ў чалавецтве сьведамае думкі прызнавалі гэтую траістасьць рэчаў»[30]. Кожны народ меў сваю эзатэрычную й экзатэрычную рэлігію, адну для пасьвячоных, другую — для народу. Індусы, да прыкладу, мелі тры ступені пасьвячэньня. У Эгіпце таксама былі тры першыя, пачатковыя ступені, увасобленыя ў Містэрыі трыма хавальнікамі агню. У кітайцаў была вельмі старажытная Траістая Суполка, у Тыбэце й да нашага часу йснуе «трайны крок», сымбалізаваны ў Ведах трыма крокамі Вішну. Паўсюль старажытнасьць выяўляе ўслаўленьне Трыяды й Трыкутніка — першай геамэтрычнай фігуры. Шумэрыйцы прызнавалі бога паветра Энліла, які разам з багіняю Нінліл далі жыцьцё Нані, богу месяца. Урарцкаю тройцай былі Галдзі, Тэйтшэба і бог сонца, імя якога засталося невядомае. Асырыйскаю тройцай былі Ашур, Адад, Шамаш. У рэлігіі Бабілёну бог сонца Шамаш складаў тройцу разам з богам месяца Сіна і богам паветра Раману (або Ададу). Індуісцкая тройца (Трымурці) складалася з Брахмы, Вішну й Шывы. Яе часта ўвасаблялі ў постаці трохгаловага бога. Тройца грэцкіх багоў — Зэўс, Пасэйдон і Аід.

Натуральна, адпаведнае ім знаходзім і ў рымскай рэлігіі. Вядомыя трыгаловыя багі ў паморскіх славянаў, у сэрбскай і кельцкай міталёгіі. І ўспамінае герой, «што таксама ў трыкутную фігуру была будаваная слаўная, апяяная Гомэрам Троя, што ўсе бажніцы, ціто «багоды» старое славянскае веры, прысьвечаныя Найвельшаму, бацьку багоў, зваліся Троямі»[31].

У Дака-Гецкую Тройцу, паводле В.Ластоўскага, першым уваходзіць Найвельшы, бацька багоў. Імя, якое іўдзеі й хрысьціяне абвясьцілі «невымоўным», такім, у адрозьненьне ад пашыранай думк,і не зьяўляецца. Яно *не павінна вымаўляцца*, паколькі яно сымбалічнае. Менавіта гэтае эзатэрычнае значэньне й мае на ўвазе В.Ластоўскі, калі піша: «ня мае наймень ня»[32].

Другая постаць — Тур, бог сонца й пладаноснасьці. Пра яго йснуе багата зьвестак, праўда, часам функцыі бога розьняцца. (Напрыклад, М.Чулкоў у «Словаре русских суеверий» называе Тура богам весялосьці.) Але культ яго йснаваў у Рэтры, можа, ён быў ідэнтычны з богам Радэгастам; шырока ведамы таксама белы тур у славянскай міталёгіі, бык ці тур у сусьветных рэлігіях. Рогі, асабліва турыныя, адыгрывалі пэўную культавую ролю: узгадайма апісаньне куміра ў арконскім храме.

Трэцюю постаць В.Ластоўскі называе Сіціўратам, Сівай і падае ягоны эпітэт — Ярыла, Яравід. Верагодна, што аўтар «Лябірынтаў» меў на ўвазе Сварога (румынскі Скалаян, якога таксама называлі Траянам): сьветла-рогі, сьвята-рогі, яра-рогі. У санскрыце захавалася Svarga, што было сынонімам Неба, а потым стала яго азначэньнем. Тады становіцца зразумелай і сувязь зь Ярылам: яры рог.

У сувязі з постацьцю Сварога варта зьвярнуць увагу на такую паралель. В.Ластоўскі вуснамі Івана Іванавіча расказвае пра першага рэфарматара Зараду з народу гетаў. Зарада «навучыў ратайства й завёў свабодны выбар жон і жонамі мужоў. [...] Ніхто ня мог карыстацца чужой працай. Кажны пільнаваў ладу ў сваёй сям'і і дома быў поўным сувэрэнам. За крыўды, зробленыя суседу, караў сход суседзяў»[33].

А вось што чытаем у «Аповесьці мінулых часоў»:

> «У праўленьне гэтага Фэоста ў Эгіпце зь неба ўпалі абцугі, і пачалі каваць зброю, а перш паліцамі й камянямі біліся. Той самы Фэост пастанавіў, каб жанчыны выходзілі замуж за аднаго мужчыну і бы-

лі ўстрыманыя, а распусьніц загадаў катаваць. Таму й празвалі яго Сварог. [...] І пасьля яго правіў сын ягоны, імем Сонца, якога называюць Дажбогам»[34].

Інакш кажучы, Зарада Ластоўскага й Сварог — тая самая асоба. Лёгіка пярэваратня — продкавая форма прынцыпу эвалюцыі, якая належыць не да матэрыяльнай сфэры, а да сынкрэтычнай рэальнасьці. Ляйтматыў міталёгіі — ідэя пра пераход сьвету з адной ступені на другую, ад Хаосу да Космасу. Ініцыяцыя. На гэтай глебе ўзыдуць усе тыпы сьветапогляду, усе рэлігіі. А шлях продкаў, мітычных і рэальных, заканчваецца тым, што яны сыходзяць пад зямлю, пакідаючы па сабе знак, сымбаль, веданьне. Надзею на Адраджэньне.

Кожны сапраўдны пісьменьнік стварае свой сусьвет — паэтычны космас, дзе свая сымболіка, мэтафорыка, сэміётыка. Прэцэдэнт ёсьць: Сьвет створаны паводле Слова Божага. Сэміятычны сьвет мае складаную й шматмерную архітэктоніку; яна часам мітычная, часам паэтычная, часам Храм, часам майстэрня, бывае рэальная, бывае фантастычная, сюды ж дадаецца багацьце культуры — сусьветнай і роднай, цэлыя пласты або толькі імёны. І заўсёды — Адкрыцьцё.

СПАСЫЛКІ

1 О. Сенковскій. Собраніе сочиненій. Т.VII. СПб., 1859. С.431-432.

2 Власт. Творы. Мюнхэн, 1956. С. 90.

3 Сярод шматлікіх працаў можна згадаць: Каваленка В. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры. Менск, 1981.

4 Коўш С. Русальчына бальляда: Лягенды, апавяданьні, выбраныя рэфэраты. Саўт Рывэр, 1990.

5 Власт. Творы. Мюнхэн, 1956. С.96.

6 Л.Юрэвіч. «Нам палаць, а ня цьміць» // ЛіМ. 1992. 4 вер.

7 Пачынальнікі. Менск, 1977. С.68.

8 Niezabudka. Petersburg, 1841. S.223.

9 Eco U. The open work. Cambridge, 1989. P.44.

10 Шпилевскій П. Бѣлоруссія въ характерическихъ описаніяхъ и фантастическихъ ея сказкахъ // Пантеонъ (Санкт-Петербургъ). Т.8. Кн.4. 1853. С.72.

11 Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагляду. Менск, 1993.

[12] Власт. Творы. Мюнхэн, 1956. С.80.

[13] Цыт. паводле: Міхнюк У. Справа Вацлава Ластоўскага // Маладосць. 1993. №8. С.205.

[14] Власт. Цыт. пр. С.79.

[15] Власт. Цыт. пр. С.81.

[16] Власт. Цыт. пр. С.104.

[17] Власт. Цыт. пр. С.85.

[18] Власт. Цыт. пр. С.85.

[19] Пыпинъ А. Русское масонство: XVIII и первая четверть XIX в. Петроградъ, 1916. С.52.

[20] Власт. Цыт. пр. С.87.

[21] Власт. Цыт. пр. С.87.

[22] Guenon R. Aperçus sur l'initiation. Paris, 1964. P.180.

[23] Власт. Цыт. пр. С.103.

[24] Власт. Цыт. пр. С.103.

[25] Мэнли П. Холл. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской философии. Новосибирск, 1992. С.206.

[26] Власт. Цыт. пр. С.87-88.

[27] Прыведзеныя далей зьвесткі падаюцца паводле кнігі: Касторскій М. Начертаніе славянской миѳологіи. СПб., 1941. Разд.6.

[28] Власт. Цыт. пр. С.76.

[29] Власт. Цыт. пр. С.89.

[30] Власт. Цыт. пр. С.89.

[31] Власт. Цыт. пр. С.88.

[32] Власт. Цыт. пр. С.89.

[33] Власт. Цыт. пр. С.95.

[34] «Се повѣсти времяньных лѣтъ...». Москва, 1993. С.305.

ХРОНІКА НАВУКОВА-КУЛЬТУРНАГА ЖЫЦЬЦЯ

1991

6-10 студзеня адбылася 9-ая Сустрэча Беларусаў Аўстраліі. У праграме Сустрэчы былі прачытаныя некалькі рэфэратаў ды наладжаная мастацкая выстаўка.

У студзені закончылася мастацкая выстаўка твораў М.Басальгі, якая пачалася 15 кастрычніка ў Студэнцкім Цэнтры Ратгерскага Штатнага Ўнівэрсытэту ў гор. Нью Брансўіку, штат Нью Джэрзі.

27 студзеня ансамбаль «Песьняры» распачаў чароднае турнэ ў Злучаных Штатах выступам у гор. Чыкага, дзе таксама адбылася сустрэча зь мясцовым беларускім грамадзтвам.

3 лютага ў гор. Саўт Рывэры ў Беларускім Грамадзкім Цэнтры адбылася выстаўка мастацкіх фатаграфіяў сп. Анатоля Клешчука зь Менску.

8 лютага д-р Ян Запруднік рабіў даклад на Калюмбійскім Унівэрсытэце ў Нью Ёрку на тэму «Сучасны культурны й палітычны стан Беларусі».

23 лютага ў БІНіМе ў Нью Ёрку сп. Алег Латышонак зь Беласточчыны чытаў даклад на тэму «Беласточчына й народзіны беларускае палітычнае думкі».

2 сакавіка ў БІНіМе ў Нью Ёрку адбыўся даклад беларускага дасьледніка зь Пецярбургу сп. Валянціна Грыцкевіча на тэму «Стан гістарычных дасьледаваньняў у Беларусі».

3 сакавіка Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва наладзіў у гор. Саўт Рывэры сустрэчу з паэтам Міхасём Кавылём з нагоды выхаду ягонае кнігі «Міжагнёўе». Прынагодна былі адзначаныя 75-ыя ўгодкі паэта.

18 сакавіка ў Беларускім Грамадзкім Цэнтры ў гор. Саўт Рывэры адчынілася 18-ая гадавая выстаўка беларускіх мастакоў і ўмельцаў.

Ад 18 да 28 сакавіка ў гор. Чыкага ў Цэнтры імя Дэйлі праходзіла выстаўка беларускага народнага мастацтва.

15 сакавіка прафэсар Валянцін Грыцкевіч чытаў даклад на Ратгерскім Штатным Унівэрсытэце ў гор. Нью Брансўіку аб разьвіцьці грамадзка-палітычнае думкі ў Беларусі ў 20-м стагодзьдзі.

28 сакавіка сп-ня Паўля Сурвіла абараніла дысэртацыю на званьне кандыдата навук на Мішыганскім Штатным Унівэрсытэце. Тэма дысэртацыі — «Беларуская музыка ў Паўночнай Амэрыцы».

Ад 4 красавіка да 5 травеня ў ЗША й Канадзе знаходзілася дэлегацыя кіраўнікоў БНФ сп.сп. З.Пазьняка, У.Заблоцкага й Л.Баршчэўскага. Адбыліся сустрэчы зь беларускім грамадзтвам і з шматлікімі дзеячамі й палітыкамі Злучаных Штатаў і Канады.

5-6 красавіка беларуская мастацка-вакальная група ды народныя ўмельцы бралі ўдзел у Славянскім Тыдні, які ладзіў Унівэрсытэт Штату Пэнсыльванія ў некалькіх мясцовасьцях штату.

14 красавіка ў Нью Ёрку адбылася канфэрэнцыя ў справе падрыхтоўкі энцыкляпэдыі штату Нью Ёрк, у якой будуць зьмешчаныя нарысы пра нацыянальнасьці штату. Ад беларусаў меў даклад Вітаўт Кіпель.

17 красавіка ў Гарадзкім Каледжы Нью Ёрку адбылося адчыненьне выстаўкі, прысьвечанай Максіму Багдановічу. Арганізаваў выстаўку праф. Томас Бэрд.

4-5 травеня ў Таронта адбылася беларусаведная канфэрэнцыя, якая супала з адзначэньнем 25-х угодкаў Каардынацыйнага Камітэту Беларусаў Канады. Працы канфэрэнцыі праходзілі ў некалькіх сэкцыях: «Шматкультурнасьць й фінансава-арганізацыйныя справы нацыянальных групаў Канады», «Наступствы Чарнобыльскай катастрофы ў Беларусі», «Палітычная й культурная сытуацыя ў БССР», «Арганізацыйная праца з моладзьдзю», «Беларуская эміграцыя ў Канадзе перад 2-й Сусьветнай вайной», «Стан беларускае эміграцыі ў Канадзе ў 1991 годзе». У працах канфэрэнцыі бралі ўдзел: д-р Раіса Жук-Грышкевіч, Янка й Івонка Сурвілы, Паўлінка Сурвіла-Вахман, Зора й Вітаўт Кіпелі, Ян Запруднік, д-р Барыс Рагуля.

14 травеня ў Нью Ёрку БІНіМ ладзіў зборку, на якой абмяркоўваліся справы ўдзелу беларусаў у міжнацыянальных канфэрэнцыях у Вашынгтоне і ў Чыкага.

15 травеня ў Чыкага чытаў даклад для беларускае грамады гораду супрацоўнік Інстытуту Гісторыі АН БССР сп. Сяргей Тарасаў. Тэма дакладу — «Полацкая зямля й вытокі Беларускай Дзяржаўнасьці». Сустрэча адбылася ў залі каталіцкай царквы Хрыста Спаса.

16-19 травеня ў Гайнаўцы адбываўся Міжнародны Фэстываль Царкоўнае Музыкі. З замежных музыказнаўцаў у фэстывалі браў удзел сп. Гай Пікарда зь Лёндану.

25-27 травеня ў Менску адбыўся Першы Міжнародны Кангрэс Беларусістаў, у працах якога ўпершыню бралі ўдзел беларусы з замежжа блізкога й далёкага. На Кангрэс зьехалася больш за 160 спэцыялістаў беларусікі з больш як 20-х краінаў сьвету. З Злучаных Штатаў Амэрыкі ў Кангрэсе бралі ўдзел Томас Бэрд, Зора Кіпель, Вітаўт Кіпель, Ян Запруднік, Васіль Мельяновіч. Большасьць дакладаў Кангрэсу, а таксама дыскусія пры круглым стале выдрукаваныя ў выданьні «Беларусістыка/Albaruthenica», Менск, 1993.

2-4 чэрвеня ў Кінгстане (Антарыё, Канада) у часе гадавое канфэрэнцыі Асацыяцыі Канадзкіх Славістаў было зачытана не-

калькі дакладаў у спэцыяльнай беларускай сэкцыі канфэрэнцыі. Даклады былі на гэткія тэмы: «Рэлігійнае мастацтва як выяўленьне агульнае беларускае культуры» (Івонка Сурвіла), «Беларускі Трыстан 16-га стагодзьдзя: параўнаўчыя дасьледаваньні» (Зора Кіпель), «Рок-гурт Мроя» (Марыя-Паўля Сурвіла-Вахман), «Цяперашняе стаўленьне да эміграцыі ў Савецкай Беларусі» (Вітаўт Кіпель), «Сучасная палітычная сытуацыя ў БССР» (Ян Запруднік). Старшынявала ў беларускай сэкцыі праф. Зіна Гімпелевіч-Шварцман.

23 чэрвеня ў гор. Монрэалі, Канада, адзначалася сьвята Купальля. Сп. Я.Хрэноўскі выступаў з дакладам аб беларускіх народных звычаях.

18-20 чэрвеня ў Любліне адбывалася канфэрэнцыя «Рым-2», прысьвечаная вывучэньню ВКЛ і Рэчы Паспалітае, у працах якое ўзялі ўдзел беларускія дасьледнікі з БССР, Польшчы й краінаў дыяспары: Вера Рыч, Зора Кіпель, Вітаўт Кіпель. Кантынгент беларускіх дасьледнікаў з Бацькаўшчыны ўлучаў Адама Мальдзіса, Генадзя Сагановіча, Захара Шыбеку, Ігара Бабкова, Сьвятлану Грачухіну, Ірыну Лаўроўскую, Міколу Іванова, Аўгена Мірановіча й Сакрата Яновіча (два апошнія зь Беласточчыны).

10 ліпеня д-р Вітаўт Кіпель чытаў даклад аб беларускай эміграцыі ў штаце Нью Джэрзі прадстаўніком адміністрацыі штату ў гор. Трэнтане, штат Нью Джэрзі.

1-5 жнівеня ў Нью Ёркаўскай Публічнай Бібліятэцы адбылася выстаўка «Новыя беларускія кнігі» — лепшыя кнігі за 1991 год.

12-16 жнівеня адбылася выстаўка беларускіх мастакоў замежжа ў галерэі Ратгерскага Ўнівэрсытэту (Даглас Каледж) у гор. Нью Брансўіку, штат Нью Джэрзі.

12 верасьня д-р Вітаўт Кіпель рабіў даклад на тэму сучаснага стану вывучэньня новае беларускае гісторыі ў Беларусі.

21-22 верасьня ў гор. Джэрзі Сіты, штат Нью Джэрзі, адбыўся чародны этнічны фэстываль, у якім бралі ўдзел беларусы —

як у эстрадных выступах, гэтак і ў наладжаньні выстаўкі народнага мастацтва.

20 кастрычніка адбыўся адукацыйна-мастацкі вечар у Беларускім Грамадзкім Цэнтры ў гор. Саўт Рывэры, штат Нью Джэрзі.

20 кастрычніка ў рэлігійна-грамадзкім цэнтры пры Царкве Сьв. Юрыя ў Чыкага адбыўся вечар у памяць Максіма Багдановіча.

27 кастрычніка Беларускі Каардынацыйны Камітэт гораду Чыкага ладзіў ушанавальную акадэмію ў памяць Максіма Багдановіча.

4 лістапада ў залі Арганізацыі Аб'еднаных Нацыяў у Нью Ёрку адбыўся вечар, прысьвечаны 100-гадоваму юбілею Максіма Багдановіча. Даклад аб спадчыне беларускага барда рабіў сп. Генадзь Бураўкін.

11 лістапада беларускія арганізацыі гор. Мэльбурну, Аўстралія, адзначалі 100-гадовы юбілей Максіма Багдановіча.

4 сьнежаня ў Лёндане быў арганізаваны сэмінар «Круглы стол, прысьвечаны палітычным падзеям у Беларусі». Выступала панад 10 дакладчыкаў. Кіраваў сэмінарам праф. Джым Дынглі.

16 сьнежаня БІНіМ адзначаў 100-я ўгодкі ад дня нараджэньня Максіма Багдановіча. Былі зачытаныя рэфэраты, прысьвечаныя творчасьці й спадчыне паэта, выступалі В.Кіпель, З.Кіпель, Я.Запруднік, праф. Т.Бэрд. БІНіМ выдаў з нагоды юбілею адмысловую паштоўку й вялікага фармату плякат, які выканала мастачка Ірэна Дудко (Рагалевіч).

Сьнежань: у Чыкага на працягу сьнежня адбываўся Калядны Фэстываль, у розных імпрэзах якога бралі ўдзел беларусы. Каардынатарам беларускага ўдзелу ў фэстывалі быў Беларускі Каардынацыйны Камітэт гораду Чыкага.

Падрыхтаваў Вітаўт Кіпель

ЗЬМЕСТ
TABLE OF CONTENTS